

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**20. YÜZYILIN İLK YARISINDA
KIRIM TÜRKLERİ VE SÜRGÜNÜ**

ŞEYMA GÜRHAN

**TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

TEMMUZ 2017

20. YÜZYILIN İLK YARISINDA KIRIM TÜRKLERİ VE SÜRGÜNÜ

Şeyma GÜRHAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

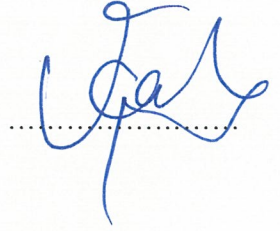
TEMMUZ 2017

Şeyma GÜRHAN tarafından hazırlanan “20. Yüzyılın İlk Yarısında Kırım Türkleri ve Sürgünü” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Genel Türk Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

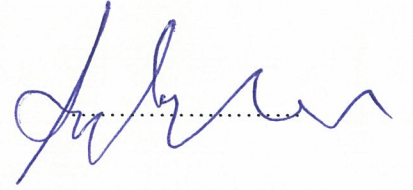
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan : Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

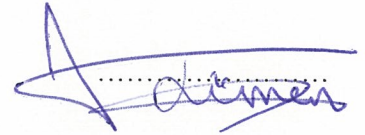
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

TezSavunmaTarihi: 12/07/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeyma GÜRHAN

12.07.2017

20. YÜZYILIN İLK YARISINDA KIRIM TÜRKLERİ VE SÜRGÜNÜ
(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyma GÜRHAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2017

ÖZET

Bu tezde Kırım Türkleri'nin Anavatan Kırım'ı kaybetmemek adına önce Çarlık Rusyası'na daha sonra Sovyetler Birliği'ne karşı verdikleri mücadele, Kırım Tatar Milli Hareketi ve Kırım Sürgünü incelenmektedir. Tezin ana konusu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Kırım Tatar Milli Hareketi'nin tarihi gelişimi, ikinci kısımda Kırım ve Kırım Türkleri'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendiği, savaşın ardından gerçekleşen sürgün ve sürgünün sonuçları değerlendirilmiştir. 1939'dan 1956'ya kadarki süreçte savaş, baskı, değişen dengeler bağlamında Sovyetler Birliği'nin Kırım politikaları ve Kırım Türkleri'nin milli mücadelesi basın ve yayın organları üzerinden incelenmiştir.

BilimKodu : 1113

Anahtar Kelimeler : Kırım Tatar Milli Hareketi, Kırım Tatarları, Sürgün, Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı, Rus

Sayfa Adedi : 203

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vâris A. ÇAKAN

THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY THE CRIMEAN TURKS AND EXILE
(M.S. Thesis)

Şeyma GÜRHAN

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

July 2017

ABSTRACT

In this thesis, the Crimean Turks' struggle that is firstly against Tsarist Russia and then Soviet Union in order to not lose Crimea, Nationalist Movement of Crimean Tatar and Crimean Exile are examined. The thesis' point of focus is divided into two parts. The first part evaluates the historical development of Nationalist Movement of the Crimean Tatars and the second part focuses on how the Crimean Turks and Crimea itself was effected by the Second World War, the Crimean exile that took place after the war, and consequences of the exile. During period from 1939 to 1956, the Soviet Union's Crimean Turks' struggle of survival are examined in the context of war, oppression, and shifting powers based on media organs.

Science Code : 1113
Key Words : Crimean Tatar National Movement, Crimean Tatars, Exiled, Soviet Union, Second World War, Russian
Page Number : 203
Supervisor : Prof. Dr. Vâris A. ÇAKAN

TEŞEKKÜR

Tez konusunu belirlememde etkisi olan hususların başında, üniversite yıllarımdan beri hayranlıkla kitaplarını okuduğum Cengiz Dağcı'nın eserleri önemli bir yere sahiptir. Bir diğer husus da Kasım 2013'te Ukrayna/Kiev'de ortaya çıkan yönetim karşıtı gösteriler Şubat 2014'e gelindiğinde Kırım'a sıçramış ve Kırım'ın Rusya tarafından yeniden işgali ile sonuçlanan bir süreç yaşanmıştır. Bu noktada bütün dünyanın ilgisi Ukrayna ve Kırım'a yönelmiştir.

İki devlet arasında bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası nitelik kazanan bu durumun sonlandığını söylemek mümkün olmadığı gibi, Kırım'ın görünür gelecekte bölgesel ve küresel bir sorun alanı olmaya devam edeceği de aşikârdır. Bu yeni süreçte Kırım Türkleri'nin herhangi bir şekilde Rusya siyasi baskısıyla vatanlarından yeniden koparılmamasını ve tekrar göçe zorlanmamasını temenni ediyorum.

Çalışmalarım boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, benden desteğini esirgemeyen, danışman hocam Sayın Prof. Dr. Varis A. ÇAKAN'a, Ankara Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu çalışanlarına Gazi Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi çalışanlarına, manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS DEVRİMİ SONRASI KIRIM'DA YAŞANAN GELİŞMELER (1905-1930)

1.1. Rus İstibdadı Ve İhtilali	35
1.1.1. 1905 Rus Devrimi.....	35
1.1.2. 1905 Rus Devrimi'nin Kırım Türkleri'ne Yansımaları.....	38
1.2. Kırım'ın Yeniden Teşkilatlandırılması Dönemi	39
1.2.1. Kırım'da Müslüman Kongreleri	39
1.2.1.1. Birinci müslüman kongresi (Ağustos 1905)	40
1.2.1.2. İkinci müslüman kongresi(13-23 Ocak 1906).....	44
1.2.1.3. Üçüncü müslüman kongresi (16-21 Ağustos 1906).....	46
1.2.2. 1906-1917 Yılları Arasındaki Gelişmeler	47
1.2.2.1. Vatan cemiyeti	51
1.2.2.2. IV. Rusya Türkleri kongresi(15-25 Haziran 1914).....	51
1.3. 1917 Şubat İhtilali ve Kırım'a Etkileri	54
1.4. 1. Mayıs 1917 Bütün Rusya Müslümanları Kongresi.....	57
1.5. Bütün Rusya Müslümanları II. Kongresi (13-20 Ağustos 1917).....	63
1.6. Kırım Tatar Milli Kurultayı	65

Sayfa

1.7. Bolşevik İhtilali ve Kırım Türkleri	71
1.7.1. Bolşevikler'in Kırımı İşgali (26 Ocak 1918).....	74
1.7.2. Brest- Litovsk Antlaşması ve Kırım'ın Almanlar Tarafından İşgali.....	82
1.7.2.1. Sovnarkom Kırım Sovyet Cumhuriyeti	83
1.7.2.2. Sülkeviç hükümeti.....	85
1.7.2.3. Kırım Milli Hükümeti'nin Osmanlı kamuoyunda yansımaları.....	85
1.7.3. Kırım'ın İşgalini Takiben Kırım Türkleri'nin Osmanlı Devleti İle Münasebetleri	86
1.7.4. Bolşeviklerin Kırım'ı Son Kez İşgali	94
1.7.4.1. Bela Khun dönemi ve yeşil güçler	95
1.8. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Kırım'ın Sözde Tatarlaşması Dönemi	97
1.8.1. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	97
1.8.2. Kırım'da Sözde Tatarlaşma Dönemi	99
1.9. Kırım'da Açlık Yılları (1921-1923).....	100
1.9.1. Kırım Muhtar Hükümeti'nin Yaşanan Açlık Nedeniyle Türkiye'den Yardım Talebi	106
1.10. Yeni Ekonomik Politika (New Economic Policy) ve Veli İbrahimov.....	109
1.10.1. Yeni Ekonomik Politika Devri (New Economic Policy)	109
1.10.2. Veli İbrahimov'un Siyaseti.....	110
1.10.3. Veli İbrahimov'un Tasfiyesi.....	112

İKİNCİ BÖLÜM**1930'LU YILLARDA KIRIM'IN DURUMU VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KIRIM'A YANSIMALARI**

2.1. 1930'lu Yıllarda Kırım'da Uygulanan Sovyetleştirme Politikaları	115
2.1.1. Ekonomik Alanda Sovyetleştirme Politikaları	117
2.1.1.1. Kulak sınıfının tasfiyesi	118

	Sayfa
2.1.1.2. Alakat ayaklanması	120
2.1.1.3. Kırım'da yeniden açlık yılları (1931-1933)	122
2.1.2. Dini Alanda Ruslaştırma Politikaları.....	124
2.1.3. Sovyetler'in Dil Ve Eğitim Politikaları	126
2.2. İkinci Dünya Savaşına Giden Yolda Rusya ve Almanya Arasında Kırım	132
2.2.1. Savaş Öncesi Avrupa Ülkelerinin Genel Durumu.....	132
2.2.2. Almanya'nın ve Rusya'nın Kırım Üzerindeki Planları	134
2.2.3. Almanya'nın Kırım'ı İstilas ve Kırım Türkleri'nin Alman İşgaline Karşı Tutumu.....	137
2.2.4. Kırım'da Alman İdaresi.....	141
2.2.5. Sovyetler'in Karşı Taarruza Geçmesi.....	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİ'NİN SÜRGÜN EDİLİŞİ VE SÜRGÜNÜN SONUÇLARI

3.1. 18 Mayıs 1944 Kırım Türkleri'nin Sürgünü	151
3.2. Kırım Türkleri'nin Sürgün Verileri	158
3.3. Kırım Türkleri'nin Sürgün Yerleri.....	160
3.3.1. Özbekistan'a Sürgün Edilen Kırım Türkleri'ne Karşı Özbekistan Halkının Tutumu.....	161
3.3.2. KırımTürkleri'nin İstihdamı	161
3.5. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945).....	165
3.6. Kırım'ın Ukrayna'ya Verilmesi	169
SONUÇ.....	175
KAYNAKLAR	181
EKLER.....	189
EK-1. SSCB'de sürgün edilen halklar ve sayıları.....	190

	Sayfa
EK-2. SSCB’de sürgün edilen halkların sürgün yerleri ve sayıları	191
EK-3. Kırım tarihine dair haritalar.....	192
EK-4. Kırım tarihine dair resimler.....	197
EK-5. Kırım Türklerinin Tarihi Kronolojisi	202
ÖZGEÇMİŞ	203

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ASSR	Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
B.k.z	Bakınız
B.S.A.	Büyük Sovyet Ansiklopedisi
C.	Cilt
CPSU	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
KMDİ	Kırım Müslümanları Dinî İdaresi
KTMM	Kırım Tatar Milli Meclisi
KP	Komünist Parti
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MSSC	Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
NKVD	İçişleri Halk Komiserliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization
No.	Numara
RF	Rusya Federasyonu
RSFSC	Rusya Sovyetler Federasyonu Sosyalist Cumhuriyetleri
S.	Sayfa
SB	Sovyetler Birliği
SR	Sosyalist Devrimci Parti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
USSC	Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

GİRİŞ

Kırım Türklerinin tarihî-millî toprakları, Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu Avrupa'ya 7 kilometrelik dar Perekop (Or Kapı) berzahı ile bağlanan Kırım yarımadasıdır. Stratejik olarak son derece önemli bir konumda yer alan Kırım, tarih boyunca Rusya'nın Karadeniz'e inne ve Güney'de nüfuz sahibi olma politikalarının kilit noktası olmuştur. Bölgenin İslamî karakteri ve kültürel kodlarının farklılığından dolayı, Rusya bölgede tutunamamış ve bölgede işgal, sürgün, katliam, kültürel asimilasyon politikaları uygulamıştır. Kırım'ın 1475'te Fatih Sultan Mehmet döneminde fethedilmesinden sonra; Osmanlı İmparatorluğu'nun bu vesileyle Doğu Avrupa'daki gelişmeleri kontrol etmesi sağlanmıştır. Kırım Osmanlı hâkimiyeti altındayken, Rusya, 1784 yılından itibaren işgal politikalarını uygulamaya geçirmiş, XIX. yüzyıl da dâhil olmak üzere yüzyıllarca süren acılara sebebiyet vermiştir. Bölge Müslümanlarını, anavatanlarını terk etmek zorunda bırakmış ve bu durum Sovyetler Birliği döneminde de değişmemiştir. Çarlık sisteminin yıkılmasıyla, Kırım Türkleri geçici olarak kendi devletlerini kurarak bağımsız yaşamayı başardılarsa da Bolşeviklerin, Sovyetler Birliğini kurmasıyla bağımsızlıklarına son verilmiştir.

Kırım Türkleri 1920'den sonra, büyük felaketlerle karşı karşıya kalmışlardır. Toprakların kamulaştırılması ve bunun neticesinde ortaya çıkan kıtlıklar, 1928'le 1939 arasında Kırım'da uygulanan Sovyetleştirme politikaları, politik ve kültürel tabakanın ortadan kaldırılması, 1941'de II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaşanan tahribat ve en sonunda SSCB'nin 18 Mayıs'ta Kırım Türkleri'ni, Orta Asya ve Sibirya'nın en ücra bölgelerine topyekûn sürmeleri yaşadıklarının bir özetidir.¹

1924'te Sovyetler Birliği'nin başına geçen Stalin, 1953 yılına kadar 29 yıl süreyle Sovyetler Birliği'nin tartışılmaz lideri oldu. Stalin döneminde, Sovyetler Birliği; bürokratik işleyişini ve parti mekanizmasını oluşturdu, Sovyetlerin resmi ideolojisini şekillendirdi, II. Dünya Savaşı'na girdi ve galip çıktı. Sonrasında başlayan sürgünler; kıyımlar, infazlar, kamplar gibi büyük acıların yaşanmasına sebep oldu. Stalin dönemi; yapay Sovyet kimliğinin yaratıldığı, bu kimliğin yaşandığı ve kurumsallaştığı bir dönemdir. Alfabe politikaları, dil

¹ Fisher, A.(2009), Kırım Tatarları, İstanbul, Selenge Yayınları, s. 9

politikaları, eğitim politikaları, güdümlü edebiyat politikaları, tarihin yeniden yorumlanması ve Sovyet tarihçiliğinin oluşturulması bu dönemin mahsulüdür.

Dünya tarihi, Stalin dönemi sürgünlerini bilmekle birlikte, sürgün edilenlerin ve sürgün sebebiyle ölenlerin önemli bir bölümünün Türkler (Kırım Türkleri, Ahıskalar, Karaçaylar) olduğunu algılamamaktadır.² Kırım Türkleri, Sovyetler Birliği'ndeki gayr-ı Rus milletlerin tarihini ve gelişmesini ele alan bir inceleme serisinin ilkidir. Özellikle bu halkın incelenmesi Sovyet liderlerinin çok uluslu bir toplum yaratma denemelerinde karşılaştıkları problemleri canlı olarak göstermektedir. S.S.C.B.'ni meydana getiren milletler içinde Kırım Türkleri, muhtar bölge hakkı verildikten sonra bu hakları süresiz olarak geri alınan tek topluluktur. Kırım Türkleri, bugün gurbette yaşayan bir Türk topluluğudur. Kırım Yarımadası'ndaki yurtlarına dönüş hakları tanınmadığı için SSCB, Türkiye Cumhuriyeti ve Batı dünyasına dağılmış topluluklar halinde yaşamaktadırlar. Aynı felaketselere uğramış diğer milletler gibi, Kırım Türklerinin milli hüviyet ve milli yurt iddiaları tarihi, kültürel ve lisan temellerine dayanmaktadır.³ Esaret altındaki Türkler arasında, yurdundan sürgün edilmek suretiyle, en şiddetli zulme uğramış olanlar, şüphesiz ki, Kırım Türkleridir. Devlet başkanı sıfatını taşıyan Yüksek Sovyet Başkanınının 5 Eylül 1967 tarihli af kararnamesi ile eski durum ve haklarına kavuşturuldukları ilan edildiği halde Kırım Türkleri yurduna dönememekte, dönenler ise derhal tekrar sürüğüne gönderilmektedirler. Kırım'ın dışında, Türkiye'de ve diğer memleketlerde en az altı milyon kadar Kırım Türkü yaşamaktadır. Bunun büyük kısmı benliğini ve milli kimliğini unutmamıştır. Türkiye'deki bir kısım milliyetçi teşkilatlar, yazarlar, aydınlar da bütün esir kardeşlerinin kurtuluş hareketlerine sempati duymakta ve samimiyetle karşılayıp desteklemektedirler. Kırım Türklerinin durumu, son yıllarda dünya basınında ve Türk basınında oldukça sık yer alan bir konu olmuştur. Bu tezde konuyu geçmişten alıp günümüze getirirken Kırım Türklerinin kamuoyunda pek bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu çalışmayı yapmaktaki asıl amacımız, öncelikle bir akademik araştırmada izlenecek yöntemleri kavramaktı. Bir diğer amacımız ise Kırım Türkü kardeşlerimizin yaşadığı bu haksızlıkları dile getirerek Kırım davasına bir nebze de olsa katkıda bulunmak istedik.

² Naskali, E.G., Şahin, Liaisan(Editörler)(2007), *Stalin ve Türk Dünyası*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 7-8

³ Fisher(2009), a.g.e., s. 8-9

Çalışma sırasında karşılaştığım en büyük sorun kaynak bulmada ortaya çıktı. Kullandığım kaynaklar hem sayı olarak yetersizdi hem de bir kısmı akademik araştırmalardan beklenen düzeyde değildi.

Tezin eksik yönü, bir bölge çalışması olması ancak Rusça/Ukrayince kaynaklardan birinci elden yararlanılmamış olmasıdır. Bu eksiklik, İngilizce, Türkçe ve Kırım Tatar Türkçesi ile yazılmış kaynaklar marifetiyle giderilmeye çalışıldı.

Tezde, Kırım'ın tarihçesi bahsinde, tarihçe ana hatlarıyla ele alınmakla birlikte, iç ve dış politikanın analizi bakımından araştırmanın zemini ve disiplini oluşturulmaya çalışıldı. "Kırım Tatar" adının menşeinin ele alınmasıyla başlayan bölümde, jeopolitik yapı incelenerek, geçmiş devirlerden günümüze Kırım'da hâkimiyet süren siyasi teşekküllere yer verilerek XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Kırım'da ortaya çıkan Ceditçilik hareketi ve İsmail Gaspıralı'nın önderliğindeki milli uyanış faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Tezin salt bir siyasi tarih tezi olmaması nedeniyle, burada kritik dönüşüm ve değişimlere dikkat çekilerek günümüzde de yansımaları görülen tarihsel gerçeklikler üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ise Rusya'da aralıklarla meydana gelen 1905 ve 1917 devrimlerinden Kırım Türklerinin nasıl etkilendiği ve sonrasında gerçekleşen Müslüman kongreleri incelenmiştir. Stalin döneminin başlamasıyla birlikte yoğunlaşan Ruslaştırma politikaları ele alınarak, Kırım'da yaratılan suni açlık değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde Stalin döneminde Kırım'da uygulanan Sovyetleştirme politikaları tahlil edilmekle birlikte, bölümün ikinci kısmında İkinci Dünya Savaşı'nın Kırım'a yansımalarının hülasası ele alınmaktadır. Burada Rusya ve Almanya'nın Kırım üzerindeki planları değerlendirilmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde Sovyetler'in savaştan galip çıkmasıyla birlikte Kırım üzerindeki politikalarını uygulamaya koyması ve tezin başlığı, aynı zamanda temel araştırma amacı olması nedeniyle "Kırım Sürgünü" ele alınmıştır.

Tezin terminolojisi hakkında birkaç not düşmek icap eder. Ruslar'ın (veya Slavların) neredeyse karşılaştıkları ilk Asyalı olan Türkleri ifade etmek üzere kullandıkları "Tatar" sözcüğü günümüzde Kırım ve Kazan Türkleri için dünyanın tamamında kullanılıyor. Oysa

tarih kaynakları bize, bugünkü Kazan (Tataristan) Tatarlarının aslında Bulgar Türkleri olduğunu söylüyor. Anadolu’da ise “Tatar” sözü Moğol bakiyesindeki yerleşimlerin ahalileri için de, her nevi çekik gözlü Türkistanlı için de kullanılır. Kıpçak/Kuzey Türklüğünün önemli bir kısmını ifade etmek için de keza “Tatar” sözünün kullanıldığını biliyoruz. Bu nedenlerle tarihi ve siyasi bakımdan en önemli Türk toplumlarından olan Kırım Tatarları için “Kırım Türkleri” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade sadece Kırım yarımadasında yaşayan az sayılı “Tatar” dışındaki Türk toplumlarını kapsamayabilir. (Ahıskalı, Azerbaycanlı gibi) Bunun önemli bir eksiklik olmayıp doğru terminolojinin yerleşmesine matuf mütevazı bir katkı olarak değerlendirilmesini umuyoruz. Bununla birlikte, Kırım Tatar Milli Meclisi, Kırım Tatar Kurultayı gibi belirli özel isimlerde “Tatar” sözcüğü de kullanılmıştır.

A. KIRIM'IN ve KIRIM TÜRKLERİNİN KISACA TARİHÇESİ

Kırım – Tatar Adının Menşei

Kırım adının nereden doğduğu ve ne anlama geldiği hakkında çeşitli fikirler vardır. Kırım'a eski Yunanlılar Tauris veya Hersones Taurik yani Boğa Yarımadası diyorlardı. VII. yüzyılda burası Hazarların hâkimiyetaltında olması hasebiyle *Hazarya* adını aldı. Kırım kelimesi ise bölgeye yerleşen Türklerden sonra kullanılmıştır. Bu kelimenin aslı bilim adamları tarafından tartışılmış olmasına rağmen, kesin bir hükme varılamamıştır. Barthold, *İslam Ansiklopedisi*'nde bu kelimenin anlamı hakkında “aslı meçhuldür” demek zorunda kalmış, Rıza Nur, Türkçe'de istihkâm manasına geldiğini belirtmiş, Zeki Velidi Togan da tarihi coğrafya notlarında bu kelimenin muhtemelen Türkçe olduğunu ve belki de Türkistan'daki “Kurum” kelimesiyle aynı kökten gelebileceğini ifade etmiştir. XIV. yüzyılda yazılan Türkçe eserlerden Rabguzi'nin *Kıyas- ı Enbiya* adlı eserinde *Kuran-ı Kerim*'deki Uhdud ifadesi Türkçeye “hendek” olarak tercüme edilmiştir. Bu sebeple Kırım kelimesinin kalenin etrafındaki hendek manasında kullanılabileceği düşünülmüştür.⁴

Bütün bunların yanında şu iki görüşün doğruya yakın olma ihtimalleri daha kuvvetlidir. İlki, Kırım kelimesinin soyut bir anlam taşıyan, ancak Türkçe bir söz olmayıp, Arapça kökenli bir kelimedenden doğduğudur. Bu kelimenin kökeninin ikram sözünden geldiği varsayılır. Mengü Timur'un, Altın Orda tahtına çıktığı vakit Kefe ve Kırım'ı yurtluk olarak Kırım Hanları'nın atası Tuga- Timur'un oğlu Uran- Timur'a hediye etmesi üzerine, Uran Timur Han'ın bu güzel hediyeyi kendisine sunulan bir “ikram” olarak değerlendirmesi muhtemeldir.

İkinci görüş ise şöyledir: Moğollar Çin Seddi'ni “Sagan Kırım” olarak adlandırırlar. Buradan hareketle, Moğol geleneğini yoğun olarak hisseden Kırım Türkleri, Kırım'daki Yayla Dağlarının ulaşmak istedikleri güney kıyıları ile aralarında bir duvar gibi durduğuna hükmederek, bu sıradağların civarında kurulan merkezi “Kırım-duvar” olarak adlandırmış olabilirler.⁵

⁴ Sabit, B. *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, İstanbul, 1934, s.1-2

⁵ Özcan, K.(2005), “*Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi*”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 5(Bahar 2005), s. 29

Türk tarihinin en ilgi çekici meselelerinden biri olan Tatar adının kökeni üzerine bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmış ve Doğu ve Batı menşeli pek çok kaynak taranarak Tatar adının nereden geldiği ve ilk görüldüğü tarih tespit edilmeye çalışılmıştır. *Tatar* kelimesi, farklı zamanlarda farklı anlamlarda kullanılmıştır. I. N. Berezin “Tatar” adının ilk kez “Tartır” olarak görüldüğünü ve “çeken” veya “uzatan” demek olduğunu; R. Ahmetyanov “Tatar” adının ilk kez yine “Tartır” olarak görüldüğünü fakat mânâsının “hükümdarlar hükümdarı” olduğunu; N. M. Karamzin “Tatar” adının bir Yakut ongunundan geldiğini; A. H. Halikov Evenkilerde “dyada” ve Yakutlarda “sata” denilen ve yağmur yağdırıp hastalık gideren taşın adıyla Tatar adının bir alâkası olabileceğini; L. Z. Budagov “Tatar” sözünün İran’da ve Türkiye’de “haberci”, “ulak” için kullanılan kelimedenden türediğini; N. A. Baskakov adın Kalmıkça “tatr” ve Çuvaşça “tudar” olarak geçen “kekeme”den geldiğini; A. A. Suharev “Tatar” adının, “tau” yâni “dağ” ve “tar” yâni “yaşamak” kelimelerinden terkip edildiğini; D. Yeremeyev adın “tat+ar” şeklinde şekillendiğini, “tat” ile ilk başlarda Farslar ve sonraları tüm yabancı olanların kastedildiği ve böylece “tatar” adının “yabancı”yı işaret ettiğini öne sürmüşlerdi.⁶

Tatarlar müstakil bir kavim midir; yoksa Türklerin veya Moğolların bir boyu mudur? Bu hususta, kesin olmamakla beraber, birbirine uymayan mütalalar ortaya atılmıştır. Bu noktada, Tatar diye adlandırılanların Türk mü yoksa Moğol mu olduğunu aydınlatmak için yapılan tartışmalara az da olsa, değinmek istiyorum. Tarihçiler aralarında birlik sağlayamamış, farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bazı tarihçiler Orhon Yazıtları’ndan bu yana Tatar adının Moğollar için kullanıldığını ileri sürmektedir. Çinliler Cengiz Han’dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını vermiştir. Moğol hâkimiyetinden sonra Türkçe konuşan bir kısım topluluklara, Tatar denilmiştir. Bugün ise Tatar kelimesi bir Türk boyunun adı olarak ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımîliler için kullanılır.⁷Bu konuyla ilgili Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi adlı eserinde şunları söylemiştir: “Hun Devleti, Çinliler ve Doğuda oturan Avar ve Süvar Tatarlarının müşterek hücumu ile ortadan kalkmıştır. Bu kavmin bir kısmı Batıya gitmiş, bir kısmı Çin İmparatorluğu’nun ve bir kısmı da Avar Tatarlarının kurdukları Cucen Devleti’nin hükmü altına girmişlerdir” diyor. Devamında da “ Mete, M.Ö III. asır başlarında Tatarlara ansızın hücum ederek onları savaşa hazırlıksız yakaladı ve mağlup etti; pek çoğunu esir aldı ve hükümdarlarını öldürdü. Sağ kalan Tatarlar, bugünkü Pekin şehrinin kuzeyindeki

⁶ Yıldırım, K., (2012), Tatar Adının Kökeni Üzerine, Türkiyat Mecmuası, C. 22(Güz), s.172-173

⁷ Sümer, F.,(1974) “Tatarların Yayılışı”, İslam Ansiklopedisi, (C.12), s.51-58, İstanbul

Tataristan dağlarına kaçtılar. Orada ileride iki ayrı millet vücuda getiren iki ayrı kavme ayrıldılar: Avar ve Süvar milletleri” Ziya Gökalp aynı eserinin 240. sayfasında, bugünkü Şimal Türkleri denilen Kazan ve Kırım Tatarları’nın bu Tatarlar ile soy birliğinin bulunmadığını ve Türk olduklarını yazmıştır.⁸

VII. yüzyıldan kalan Orhun Anıtları’nda Otuz Tatar ve Dokuz Tatarlar’dan söz edilmiştir. Bu taşlardaki yazıtlarda On Ok Budun, Tokuz Oğuz, Otuz Tatar, Üç Kuru Kan gibi boy ve kavim adlarından bahsedilmiştir. XI. ve XIII. yüzyıllarda yazılmış olan **Hudud al- Âlem**, **Camiüt- Tevarih** gibi Arapça eserlerde, Tatarların bir Türk boyu olduğu kaydedilmiştir.

Adları geçen eserlerden birincisinde şunlar yazılmıştır: “Tatar kavmi birçok şube(boydan) mürekkep olup takriben yetmiş bin aileden oluşuyordu. Ülkesi Çin hududu ile Boyur Gölü’ne komşu idi. Her kabile özel bir sahaya malik idi. Tatarlar ekser zamanda Hitay(Kitan) İmparatorluğunun uyuğu ve haraç verenleri idiler.”

Gerdizi; Tatarları konuştukları dile bakarak bir Türk kabilesi saymıştır. Kaşgarlı Mahmut; Divan-ı Lügat-üt Türk kitabındaki haritada Tatarların, Başkurtların komşuları olduğunu ve İrtiş Nehri’nin batısında yaşadıklarını göstermiştir.⁹Öte yandan Olaf Caroe Moğollar’la Türkler’in karışmasından Tatarlar’ın ortaya çıktığını savunmaktadır.¹⁰ Akdes Nimet Kurat ise kitabında Tatarlar’dan Moğollaşmış Türkler olarak bahsetmektedir.¹¹ Gotthord Jaschke’nin savunduğu ise “Tatar” adının on beşinci yüzyıldan itibaren Türk Moğol halkına Ruslar tarafından verildiğidir. Bu görüşe karşı çıkan, daha çok son yıllarda ağırlık kazanan görüşe göre de, Tatar adı Orhon Yazıtları’ndan bu yana Moğollar’ı değil, Türk kavmini belirtmektedir. Günümüzde ise Tatar adı Volga ve Uralboylarında yaşayanlarla, Kırımlılar için kullanılmaktadır.¹²Batılı etnologlardan V. Thomsen ve W. Barthold, Tatar adı altında yaşayan kavmin Moğol menşe’li olduğunu sanmışlardır. Bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.¹³

⁸ Gökalp, Z.(2015), *Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, s.224-240

⁹ Ülküsal, M.(1980), *Kırım Türk- Tatarları[Dünü-Bugünü-Yarını]*, İstanbul, Baha Matbaası, s. 7-8

¹⁰ Caroe, O., *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, (çev. Z.Yüksel), Cilt 2, Tercüman Gazetesi Yayınları, s. 372

¹¹ Kurat, A. N.(1972), *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 119

¹²Göl, A.(1988), *Sovyetler Birliğindeki Kırım Tatarlarının Yer Değiştirme Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

¹³ Ülküsal(1980), a.g.e., s.8

Günümüzde Tatar adı, hem Kazan Tatarları için hem de Kırım Tatarları için kullanılmaktadır. Çarlık Rusyası devrinde hemen hemen bütün Türkler için bu ad kullanılırken, bugün bu adın kapsamı daralmış olup, Orta İdil ve Ural boyu Tatarları (Kazan Tatarları, Mişer Tatarları, Kreşin Tatarları vb.), Kırım Tatarları, Sibiryaya Tatarları (Tura, Tümen, İşim, Yalutor, İrtiş, Tobol, Tara, Buhara, Çat, Arinsk, Baraba, Tomsk) için Tatar adı kullanılmaktadır. Tatar grupları içerisinde en çok bilinenleri Kazan ve Kırım Tatarlarıdır. Bugün Kırım Türkleri kendilerini Kazan Tatarlarından ayırmak için “Kırım Tatarı” adını kullanırken, Kazan Tatarları doğrudan kendilerini Tatar diye adlandırmaktadırlar.¹⁴

Yüzyıllardır Ruslar, Doğu Avrupa’da yaşayan Türk asıllı bütün Müslüman halkları tanımlamada bu kelimeyi kullanmıştır. Fakat tarihi anlamda Tatar adı, XIII. yüzyılda Rusya’yı ele geçiren Moğol ordusunun çoğunluğunu oluşturan Kıpçak Türk kabileleri için kullanılmaktadır.¹⁵Seyfettin Erşahin ise; Rusya Devleti’ne tabi Müslümanlara genel olarak Tatar denildiğini ve hatta Avrupalılarca da Tatar denilince *Rusyalı Müslüman* anlaşılır demektedir. Bununla birlikte Seyfettin Erşahin,“Ruslar Korkunç İvan (1533-1584) zamanından beri Tatar sözünü Müslümanları aşağılamak için kullanageldiklerinden, hükümet memurları bir Müslümanı azarlayacak olsalar *Tatarin* (Tataroğlu) diye hitap ederler. Tatar kelimesinin aşağılamak için kullanıldığını seçkinler ve halk çok iyi bildiği içindir ki bugün hiç bir Müslüman, Ruslar’dan kendisine Tatar denilmesini işitmek istemez” demektedir.¹⁶

Netice itibariyle; bir toplumun hangi millete mensup olduğunu belirleyen ve ispatlayan en temelli ve kuvvetli unsurlar ve deliller o toplumun konuştuğu anadilidir ve halk edebiyatıdır; ruhunda beslediği milli duygu, şuur ve emeldir; toprağına ve geleneklerine yürekten bağlıdır. Bugün Tatar denilen Kırım Türkleri’nin ana dilleri Türkçedir. Sözlerinin kökleri ve cümlelerinin kuruluşları itibariyle bütün Türk illerinde konuşulan Türkçedir. Konuşulan Türkçe’nin lehçe farkları vardır. Lehçe farkı her milletin dilinde vardır. Çarlık ve Komünist rejimleri altında Kırım’da basılmış olan Türkçe kitapları ve gazeteleri Türkiye Türklerinden biraz dikkat ederek kim okursa kolayca anlar. Hiçbir tarihte tamamen dili ve edebiyatı ile

¹⁴ Alkaya, E.(2002), *Mişer Tatarları*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 20, s. 100

¹⁵ Sel, Ü.(1997), *Kırım ve Kırım Türkleri*, Ankara, Kendi Yayını, s. 39

¹⁶ Erşahin, S.(1996), “*Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (XXXV), s.566

yaşamış olan bir Tatar kavminden veya milletinden bahsedilmez; tam tersine Tatarların Türk milletinin bir boyu olduğundan bahsedilmektedir.

Bugün Tatar adını taşıyan Kırım Türkleri'nin boylarını dört grupta toplamak mümkündür. Bu gruplar şu şekilde gösterilebilir:

Kırım Tatarları

- a. Nogaylar (Çöl Tatarları)
- b. Tatlar (Yalı Boyu Tatarları)
- c. Üskütler
- d. Dobruca Tatarları¹⁷

Sonuç olarak, Kırım Tatarları anadili, duygusu, şuuru, vicdanı ve emeli ile büyük Türk milletinin ayrılmaz bir parçası, bir boyudur.

Kırım'ın Coğrafi Özellikleri ve Etnik Yapısı

Karadeniz'in kuzeyinde yer alıp oldukça stratejik bir coğrafya ile bereketli bir iklime sahip olan Kırım Yarımadası, asırlardır çeşitli Türk kavimlerinin cazibe merkezi olagelmıştır.¹⁸Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak deniziyle çevrili, 9 km. genişliğinde 20 km. uzunluğundaki bir bağlantıyla karaya bağlanan Kırım Yarımadası 26.140 km² genişliğindedir. Anakara ile irtibatını sağlayan Orkapı, yarımadaya anakaradan gelebilecek tehlikelere karşı tabii bir set görevi niteliğindedir.. Bu dar bağlantı sebebiyle yarımada bir bakıma ada özelliği gösterir. Bundan dolayı buraya halk arasında *Yeşilada* ismi de verilmiştir. Kıyıları girintili çıkıntılı olup yaklaşık 1000 kilometreyi bulur, gemilerin yanaşmasına elverişli koylar, tabii limanlar mevcuttur. Yenikale tarafından başlayıp kuzeyde dar bir uzantıyla karadan ayrılan setten Orkapı'ya kadar varan bölümdeki sığ sulara Sıvaş Denizi denilir; burası Kırım'ı, Azak Denizi'nden ayırır. Sahillerinin en mâmur kısmı Kefe ile Akyar arasındaki kesimdir. Yarımadadanın, güneybatıdan kuzeydoğuya ve batıdan doğuya doğru uzanan dağ silsilesi en fazla yükseldiği kesimlerde 1500 metreyi aşar.

¹⁷Alkaya, (2002), a.g.m., s.101

¹⁸ Özcan, (2005), s.26

(Yalta'nın kuzeyinde 1545 m.)¹⁹Azak Denizi ile Kırım Yarımadası arasında, Kerç Yarımadası'ndan kuzeye doğru uzayan bir dar kara parçası vardır; buraya Arabat denilir. Arabat ile yarımada arasında bulunan sığ ve durgun suya Kırimlılar Sasık su – Kokmuş su derler.

Kerç Boğazı'ndan batıya doğru takip edilen sahil, Takıl burnundan batıya uzayarak Tımtır ve Geyik Atlama burunları arasında kuzey-doğuya kıvrılarak Kefe körfezini oluşturur. Devam ederek Karataş burnundan sonra Çoban Bastı, Ayu Dağ burunları arasında Sudak ve Aluşka limanları oluşurlar. Ayu Dağ ile Aytodor burunları arasında manzaranın güzelliği, havasının letafeti ve ılıklığı ile meşhur Yalta ve Livadya koyları oluşurlar. Bundan sonra dik ve sarp kayalıklar peyda olur. Kırım'ın dörtte üçünü kaplayan ve bol miktarda çeşitli ekin yetiştiren ve pamuk veren bozkır bölümü üç bölge meydana getirir: Orta ve batı, Tarhankut bölgesi; kuzey doğu Sıvaş bölgesi. Bu bölgeler kuzeye doğru hafif meyilli olup geniş ovayı meydana getirirler. Hayvan yetiştirmeye çok elverişli otlakları da vardır. Sıvaş bölgesi diğer bölgelerden daha açık olduğundan çok temiz ve bol tuzluklara sahiptir. Elde edilen tuz Kırım'ın nüfusundan artar ve ihraç edilir. Tarhankut bölgesi şifalı kaplıcaların ve çamurların bulunduğu bir bölgedir. Kırım, kış aylarında Doğu Avrupa üzerinden güneybatıya ve Karadeniz'e doğru esen kuzey rüzgârının etkisinde kalır. Batıdan ve güneybatıdan gelen rüzgârın uğrağı olur. Bu yüzden bazı kışlar, esen rüzgârlara göre, sert ve soğuk olur; bazen bol yağmurlu ve ılık olur. Yaz aylarında ise kuzeybatı ve güneybatı rüzgârlarının etkisi altında kalır. Tarhankut ve Kerç yarımadaaları ve bozkır bölgeleri susuzluk sıkıntısı çekebilirler. Kırım'da sıcaklık ortalama kışın 2, yazın 22-23 derece olur. Kış Kasım ayında başlar ve Mart sonlarında hava ılıklaşır ve tohum işlerine müsait olur.²⁰

Kırım'ın Etnik Yapısı

Kırım, tarih boyunca çeşitli milletlerin, özellikle Asya'dan gelen toplulukların uğrak yeri olmuştur. Kırım Yarımadası'nın tarihte ve coğrafyada taşıdığı ilk ad *Torida Kerson*'dır. Herodot ve Strabon, *Tori* veya *Tor*'ları *Skit*'lere mensup saymışır.²¹Orta Asya'dan batıya doğru Türk göçlerinin cereyan ettiği dönemlerde Alanlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar,

¹⁹Kırımli, H.(2002), “*Kırım*”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XXV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 458

²⁰ Ülküsal(1980),a.g.e., s. 20-21

²¹ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.24

Tatarlar v.d. Türk topluluklarının, Kırım'a gelerek burasını yurt edinmeye çalıştıkları görülmüştür.²²

M.Ö. VII. yüzyılda, göçebe topluluklardan İskitler, daha sonra da Kimmerler bu bölgeye yerleşmiştir. Buradaki ilk Yunan kolonileri ise, M.Ö. VI. yüzyılda kurulmuştur. M.S. IV. yüzyılda Roma hâkimiyetindeki Kırım'da, İskitler gibi göçebe olan ve çeşitli grupları bünyesinde barındıran Sarmatlar bulunuyordu. Bu dönemde Hun hâkimiyeti altına giren Kırım, daha sonraları Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçakların yerleştiği bölge olmuştur.²³

Prof. Dr. Alexandre Başmakof ise bu konuda, "Kırım'ın tarihten önceki halkının Simmer'ler veya Tavr'lar olduklarını söylemiştir. Simmer, Kimmer, Kırım, Karaim, Karayt adları ile Yarımada'nın adı arasında yakınlık vardır. Kefe'ye 23 kilometre uzaklıkta bulunan "Eski Kırım" sözü bunu kuvvetlendirir. Ortaçağın ilk yıllarında bilinen bu yerin daha sonra Moğollar devrinde Kırım Türklerinin merkezi olduğu bilinmektedir", diyor. Devamında da "Dağlı Kırım Tatarları, Moğolların fizik çizgilerini taşımazlar. Karaytlerin yüz ifadeleri ve fizik yapıları Yahudilerinkine, aynı dinden oldukları halde hiç benzemez" demektedir.²⁴

Prof. Dr. Hakan Kırımlı ise bu konuda "Bir Türk ve Müslüman halkı olan Kırım Türkleri, Kırım Yarımadasının yerli halkıdır" demiştir. Kırım'da Türk kavimlerinin mevcudiyeti en azından VI. yüzyıla kadar iner ve Hazarlar, Peçenekler Kıpçaklar(Kumanlar), Altın Orda, Anadolu Türkleri (Selçuklular ve Osmanlılar) ve Kırım Hanlığı tarihi zincirindeki Türk halk ve devletlerini içine alır.²⁵ Kırım yarımadasına ilk gelen Tatarlar muhtemelen Orta Asya'dan kaçan Harzemşah Muhammed'i takip etmek üzere Cengiz Han tarafından 1220'de gönderilen Cebe ve Sübödey'in ordusunda yer alıyorlardı. Cebe ve Sübödey'in askerleri Kuzey İran ve Kafkasya'ya yaptıkları akınlardan sonra Deşt-i Kıpçak'da Kıpçakları bozguna uğratarak onların yurtlarını terk etmelerine sebep olmuşlardır. Böylece Tatarlar onlardan boşalan Kırım'a gelerek Sudak şehrini ele geçirmişlerdir.²⁶

²² Özcan(2005), a.g.m., s.26

²³Bıyık, Ö.(2014), *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi(1600-1774)*, İstanbul, Ötüken Yayınları, s.23

²⁴Ülküsal(1980),s.25

²⁵Kırımlı, H.(2010), *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.5

²⁶ Yakubovskiy, A.Yu, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (çev. H. Eren), Ankara, 1992, s.24

XIII. yüzyılın başında, Cengiz Han tarafından işgal edilen Kırım, bir süre onun egemenliğinde kalmıştır. Daha sonra, Cengiz Han'ın oğullarından olan Cuci'nin oğlu Batu zamanında, 1236'da, "Deşt-i Kıpçak" ülkesine katılarak, Altınordu Devleti'nin sınırları içerisine girmiştir.²⁷ Bunu müteakip Batu Han, burada yaşayan Kıpçaklar, Peçenekler, gibi yerleşik hayata sahip olmayan kavimleri kovmuş. Ardından bölgeyi kendisiyle birlikte bu sefere iştirak eden Tatarların yerleşimine tahsis etmiştir. Tatarların Kırım'a yerleşmesi, Batu Han'ın ordusunda bulunan dört boyun liderliğinde gerçekleşti. Bunlar Tatarlar tarafından kutsal sayılan ve "4 Ocak" olarak adlandırılan *Taşlı, Küleç, Kayınçı ve Çolunçu* boylarıydı.²⁸ Büyük kısmı Batu Han'ın ordularıyla birlikte gelen bu Türk kabileleri, Kırım'da yaşayan Slav ve İtalyanlara karşı üstünlük tesis ettiler. Böylece yarımada hâkim olan Altın Orda hanları, burasını kendilerine bağlı Kırım ve Bozkır Eyaleti olarak kabul ettiler.²⁹

Kırım Hanlığı Dönemi

Kırım Türklerinin otantik tarihi devleti olan Kırım Hanlığı Altın Orda İmparatorluğu'nun bir uzantısı ve halefi olarak XV. yüzyıl başlarında kurulmuştu. Giray Saynur Altuğ; "Kırım'da hüküm süren Giray Hanlar sülalesi Cengiz Han'ın oğullarından Cuci'nin küçük oğlu Toka Timur(1291/1312)'a bağlanır" demektedir.³⁰ Gülbin-i Hânân adlı eserde ise Kırım tarihi Hacı Giray Han ile başlatılmıştır.³¹

Kırım Hanlığı 1475'den itibaren Osmanlı himayesine girdiyse de kendi hesabına Orta Avrupa siyasetinde kudretli bir devlet olmayı sürdürdü.³²Bundan sonra Kırım Hanlığı, üç asır boyunca Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu süre içerisinde Kırım Hanları, Mengli Giray'ın soyundan gelen (oğulları ve torunları) kimseler olmuşlardır. Bunlar, sırasıyla Mehmet Giray, Gazi Giray, Saadet Giray, Sahib Giray, Devlet Giray, Bahadır Giray, İslam Giray, Hacı Selim Giray, Devlet GirayII'dir. Bu dönem içerisinde Kırım, Osmanlı Devleti'ne Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'ya karşı ileri bir üs görevi görmüştür. Kırım sayesinde, Rusya'nın uzun süre Karadeniz'e çıkması engellenmiştir. Bu rolü nedeniyle ki, Kırım'a verilen önemi belirtmek için, Osmanlı resmi çevrelerinde, "Kırım İstanbul'un

²⁷ Erkan, S.(1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi,1996, s. 1

²⁸ Özcan(2005), a.g.m., s.28

²⁹ Fisher(2009), a.g.e., s.3

³⁰Altuğ, G. S. (2003), "*Kırım'ın Hanlık Dönemi*", Ed. Orhan Aslanapa, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 67

³¹ Sultan, H. G.(1911), *Gülbin-i Hânân*, 1. Bsk, İstanbul 1871, 2. Bsk,1911, s.11-16

³² Kırımlı (2010), a.g.e.,s.5

kapısıdır” şeklinde bir deyimde kullanılır olmuştur. Bundan başka, Kırım Hanlığı, Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını engellerken, Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla yaptığı bütün savaşlarda da önemli bir askeri destek olmuştur. Ayrıca, Kırım, Karadeniz bakımından olduğu kadar, Doğu Avrupa'nın güvenliği açısından da bir emniyet bölgesi sayılmıştır. Zaman zaman, Osmanlı Devleti'yle Kırım Hanları arasında bazı anlaşmazlıklar çıkmasına rağmen, Kırım Rusya'ya karşı tampon bir bölge rolünü XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 1768'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve 1774'te “Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Kırım'da ki Osmanlı egemenliği son bulmuştur. Anlaşmayla, Kırım sadece dini bakımdan Osmanlı halifesine bağlı kalmış; siyasi bakımdan tamamen bağımsız olmuştur.³³ Gerçekte ise, artık “bağımsız” olduğu iddia edilen “Hanlık” tahta, kukla hanlar çıkartmayı amaçlayan Rus entrikaları sebebiyle kanlı iç kargaşaların içine itildi ve bu son dönem içinde üç defa Rus orduları Kırım'a girerek kendi politikalarını empoze ettiler. Harabeye çevrilmiş olan ülke artık bilfiil Rus askeri işgali altındaydı.

Kırım'da Çarlık Rusyası'nın İlk Yüzyılı

19 Nisan 1783'de Çariçe II. Yekaterina, yayınladığı bir manifesto ile Kırım Hanlığı'nın ortadan kalktığını ve onun arazilerinin Rusya İmparatorluğu'na ilhak edildiğini ilan etti. Çariçe'nin manifestosu, Kırım Türkleri'ne İmparatorluğun diğer tebası ile eşit muamele göreceklerini; şahıslarının, mallarının, mülklerinin, camilerinin ve dini inançlarının teminat altında olduğunu ve Rusya İmparatorluğu'nda mevcut olan bütün hak ve imtiyazlardan istifade edeceklerini taahhüt etmekteydi.

İlhak ilanının Kırım Türkleri arasında ciddi bir direnişle karşılanmadığı anlaşılıyor. Bunun sebebi, sadece uzun savaşlarla ve iç kargaşalarla ülkenin maddi ve manevi kaynaklarının tükenme noktasına gelmiş olması değil, aynı zamanda toplumun en enerjik unsurlarının ya Ruslarla olan savaşlarda erimiş, ya da ümitsizlik içinde vatanlarını terke mecbur kalmış olmaları idi.³⁴ Her ne kadar, Kırım'ı stratejik önemi nedeniyle, tekrar elde etmek için büyük çabalar harcanarak 1787'de Rusya'ya savaş açılmışsa da bir başarı elde edilememiş ve Kırım üzerindeki iddialar bir anlamda son bulmuştur. 1792'de yapılan “Yaş Antlaşması'yla”, Osmanlı Devleti, Kuban nehrine kadar uzanan Kırım ve Taman bölgesini Rusya'ya

³³ Erkan (1996), a.g.m.,s.2

*Corpus Separatum- Bağlantısız bölge. Bu terim, çevresine kıyasla farklı yasa ve politik statüsü bulunan şehir veya bölgeler için kullanılır.

³⁴ Kırımlı(2010),a.g.e.,s.5-6

bırakmak zorunda kaldı.³⁵Böylece Osmanlı Devleti'nin, Kırım Yarımadası ile karadan sağlamayı düşündüğü imkân ortadan kalktı.

Rusya'nın Kırım'ı İşgal Edişi ve Kırım'ı Slavlaştırma Politikası

Kırım'ı ilhak eden Rusya bu sayede Rumen Prenslüklerinde, Balkanlarda ve Kafkasya'da daha serbest ve kolay çalışma imkânı buldu. Batı Avrupa devletleri ile daha eşit şekilde konuşma ve “Şark Meselesi” dediği Türkiye meselesini ortaya atıp tartışma fırsatını ele geçirdi.³⁶Bundan sonraki süreçte Rusya, hemen hemen Rus nüfus bulunmayan Kırım'ın ilhakını takiben “Slavlaştırma” politikası izlemiştir. Rusya'nın temel hedefi, Kırım'ı ana vatanın bölünmez bir parçası haline getirmektir.³⁷Alan Fisher'in de işaret ettiği gibi, “Rus politikasının temel fikri Kırım'ı, Rusya'nın geri kalan güney sınırlarından farklı bir özel bölge olarak görmemektir” ve bu sebeple Rus idarecileri Kırım'ı bir “corpus seperatum” olarak kabul etmediler. Gerçekten de yeni kurulan Tavrida oblastı Kırım ve Kırım Türkleri ile pek az etnik, dini ve ekonomik münasebeti bulunan ya da hiç bulunmayan toprakları da Kırım'la birlikte içine almaktaydı. Böylelikle, geniş ve karmaşık bir idari vilayet içinde özel Kırım hüviyetinin tedricen yok olması öngörülmekteydi.³⁸

Söz konusu ilhak sırasında Kırım; doğası ve halkı bakımından, bazıları şimdi bile hissedilen ve telâfisi mümkün olmayan kayıplar yaşadı. Kırım Türklerinin kültürel yapısı, özellikle de şehirlerin yapısı zarar gördü. Hanlığın işgali sırasında yerle bir edilen birçok semtin yeniden inşası gerçekleşmedi ve böylece dünya medeniyetleri tarihi açısından önem taşıyan yerler, sonsuza dek yok olup gitti. Kırım'ın en büyük şehirlerinden birisi olan Kefe, en çok zarar gören şehir oldu. 100.000 nüfuslu, çok yakın zamanlara kadar kültürü ve ekonomisiyle büyük bir merkez olan Kefe şehri, yalnızca birkaç Çingene ve Ermeni ailesinin yaşadığı büyük bir yıkıntı ovasına benzedi ve bu durum 30 yıl (yani Rusların işgal dönemi sırasında) bu şekilde devam etti. Liman şehrini yeniden inşa etme kararının alındığı XIX. yüzyılda ise, yıkılmış binalardan birçoğunun antik tabanı alınıyor ve hazır malzeme olarak inşaatlarda kullanılıyordu. Böylece, çoğu müze ve galerileri süsleyebilecek nitelikte olan ve binlerce "sayfadan" oluşan taş kronikler yok edildi. Sivastapol'daki antik Hersones'in kaderide

³⁵ Erkan(1996),a.g.m.,s.3

³⁶ Ülküsal(1980),a.g.e.,s.120

³⁷ Aydıngün,A., Aydıngün, İ.(2004), *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 14

³⁸ Kırımlı(2010), a.g.e., s.8

aynıydı. Yeni sayılabilecek Hanlık Dönemi'ne ait kültür eserlerine gelince; onların amaçlı yok edilişi de başladı ve XX. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Hanlığın ilk başkenti olan Eski Kırım'ın etrafındaki birçok eski mezarlıkta, göçebe döneminden başlayarak o döneme kadar biriktirilmiş ve üstünde Türk damgaların bulunduğu binlerce kitabe bulunuyordu. İşgalden sonra onlardan yalnız birkaç paha biçilmez eser, tesadüfler sonucunda korunabildi. Karasupazarı'nın mezarlıkları, bazıları zengin oymalarla örtülü bembeyaz mermerden yapılmış birçok türbeyi süslerdi. Bazı eserler yıkıldı, mezarlıklar da yok edildi. Yazılarla kaplı, mermerden yapılmış türbe taşları, kışla binaları yapmak için götürüldü.³⁹İlhaktan sonra, Kırım Türklerinin toprakları yağma edilmiş, kültür müesseseleri tahrip olunmuş, halkının bir kısmı katliâma mâruz kalmış, bir kısmı da Çarlık idaresinin zorlamaları üzerine yurtlarından göçe mecbur olmuşlardı.⁴⁰Kırım'dan Türk kimliğini ve hatırasını silmeye yönelik bir diğer uygulama da antik çağlardaki yer isimlerini(her zaman pek de sahih olmayan şekillerle) diriltmek ve hatta antik intibayı veren yeni yer isimleri ihdas etmek yoluyla Kırım'ın toponiminin değiştirilmesi idi. Yeni vilayetin ismi olarak belirlenen "Tavrida", bölgede Heredotos çağında yaşamış olan antik Tavr halkına izafe ediliyordu. Anlaşıldığına göre, II. Yekaterina'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan "Yunan Projesi"ne bağlı olarak ve bu projeyi meşru kılmak üzere, Kırım'ın gerçek yahut hayali eski Yunan kökleri de bu yeni isimlerde özellikle vurgulanmaktaydı. Böylelikle, Gözleve – Kezlev "Yevpatoriya'ya" çevrilirken, Kefe de "Feodosiya" (Theodos şehri) oluyordu. Tamamen ortadan kalkmış olan antik İskit yerleşim yeri Neapol hariç tutulursa, hiçbir Türk öncesi tarihe sahip olmayan ve XVI. yüzyılda Kırım Türkleri tarafından kurulmuş olan Akmescit'e dahi Yunanca kökten gelen "Simferepol" adı verildi. "Toplayıcı Şehir" manasındaki Simferepol adı şehrin gelecekte alacağı tasavvur olunan karışık kompozisyonuna işaret etmekteydi. Ruslar tarafından eski Tatar köyü Akyar'ın üzerinde yeni kurulan müstahkem liman şehri de eski Yunan tarzında isimlendirildi: Sivastopol, yani muhteşem şehir adını aldı. Tahmin edileceği gibi Tavrida Oblast'ının arması da Rusya'nın "Yunan(Bizans) İmparatorları" tarafından Hristiyanlığa geçirilmesine izafeten çift başlı kartalı ve Ortodoks haçını ihtiva etmekteydi. Ayrıca Kırım şehir ve kasabalarının o zaman ve daha sonra düzenlenen armaları da onların "Yunan ve Hristiyan geçmişlerine" işaret edecek şekilde hazırlanmış olup, tabiatıyla bu yerleşim noktalarının Türk ve Müslüman

³⁹ Vozgrin, V.(2015), *Çarlık Zamanında Kırım'da Türk Millî Hareketi*, Yeni Türkiye Dergisi- Kafkaslar Özel Sayısı, s. 81, s.381

⁴⁰ Otar, İ.(1961), "*Cafer Seydahmet Kırimer(1889-1960)*", Emel, sayı 2(Ocak-Şubat), s.

tarihlerine ait en ufak bir işareti dahi taşımamaktaydı.⁴¹Rus askeri, polis, jandarma ve sivil idarelerinin bir tek ortak gayesi vardı: Kırım Hanlığı'ndan kalmış olan bütün Türk-Tatarları koğmak ve boş kalan topraklara Rusları ve Hristiyanları yerleştirmekti.⁴² II. Yekaterina, İslam'a karşı görece liberal bir politika izlemiş, imparatorluk geleneğine uygun olarak tüm diğer halkların aristokrasilerine olduğu gibi Kırım aristokrasisine de önemli haklar tanımıştır. Ancak, bu tarihten itibaren Kırım halkı fakirleşmeye başlamış ve bu durum başta Osmanlı İmparatorluğu'na olmak üzere Kırım Türklerinin kitleler halinde göç etmesine neden oldu ve bu göçler özellikle Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra arttı. Zaman içinde Rusya Kırım'a kesin olarak yerleştikçe, Osmanlı İmparatorluğu da bu bölgeye müdahale etmenin artık kendi gücünün sınırlarının çok ötesine geçtiği gerçeğini kabul etmeye başlamıştı. Buna karşılık da Çar hem Ruslaştırmayı kararlılıkla sürdürdü hem de Müslümanlara karşı bir yatıştırma politikası ortaya koydu.⁴³

Kırım'da Rus Yönetimi

Kırım'ın Ruslar tarafından kolonizasyonu meselesinde, Ruslar ve Kırım Türkleri arasında asırlara dayanan düşmanlıktan kaynaklanan anlaşılabilir intikam duygularının yanı sıra, Kırım'daki Türk varlığının yarımada'nın müstakbel Ruslaştırılması planları önünde engel olarak görülmesi de büyük rol oynadı. Rusya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden çok farklı olan emsalsiz iklimi ve tabiatıyla Kırım, Ruslarda derin bir hayranlık uyandırıyor. Ayrıca, ülkenin ekonomik ve ticari potansiyelinin ve yarımada'nın mükemmel stratejik ve coğrafi konumuna bağlı olarak "Yunan Projesi"nde yahut İstanbul'a ve sıcak denizlere yönelik diğer hareketlerde, Kırım bir sıçrama tahtası rolü olarak düşünülmekteydi.⁴⁴

İlhakın ilk gününden itibaren planlı ve devamlı surette uygulanan bu siyaset yüzünden Kırım Türkleri, küçük kitleler halinde yurtlarını gözyaşları içinde terk ederek Hak-Ak-Toprak adını verdikleri Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göçmeye başladılar. Yalnız Kırım Yarımadası'nda 1,5 milyon Kırım Türkünün yaşadığı düşünülürse kısa zamanda %33'ünün yurdunu bırakıp gittiği meydana çıkar ki böyle bir felaket insanlık tarihinde az görülmüştür. Göçler sırasında Yarımadaya yerleşenlerden bilhassa Almanlar ve Bulgarlar göçenlerin topraklarını,

⁴¹ Kırımlı(2010), a.g.e., s.8

⁴² Ülküsal(1980),a.g.e., s.127

⁴³ Deringil, S.(1997), "*Osmanlı İmparatorluğu ve Türkdilli Rusya'da Panislamizm*", Ed.Semih Vaner, Sovyet Sonrası Türkdilli Alan, İstanbul, Metis Yayınları, s.209

⁴⁴ Kırımlı(2010), a.g.e.,s.9

mallarını ve mülklerini çok ucuz fiyatlarla satın alıp zengin oldular. Bu olaylar daha ziyade Or ve Gözleve kazalarında meydana geldi. Rus idaresi, arada bir durumu iyileştirmek ister görünmüş ise de, Türk- Tatarlara karşı planladığı siyasetini yürütmekten geri kalmadı, baskısını biraz azaltmakla beraber sürdürmeye devam etti. Bu yüzden 1890, 1891,1893 yıllarında 18 ve 20 biner kişilik toplu göçler meydana geldi. Bunlara topraksızların yanında mülk ve toprak sahipleri de katıldılar. Buna Rus ve Tatar zadegânlarının yeni topraklar satın almak hırsları da sebep oldu. Nitekim gidenlerin topraklarını ucuz fiyatlarla satın aldılar, canlı ve cansız mallarını da bezirgânlar kapıştılar.⁴⁵19. yüzyıl ortalarına kadar Kırım'a yerleşen yabancı göçmenler: 9828 Menonit, 9844 Alman (Nemse), 15184 Bulgar olmuştur. Bunlara toplam olarak 443.855 desetina toprak verilmiştir. 1883 yılının 23 Nisan tarihinde Türkçe "TERCÜMAN" adında ilk gazeteyi çıkarmaya başlamış olan Gaspıralı İsmail Bey gazetesinde şunları yazmıştır:

"Bineceğiniz gemiler, Karadeniz'in coşkun ve merhametsiz dalgalarını zor aşacaktır. Karşılaşacağınız hastalıklara ve zorluklara bulacağınız çareler ehemmiyetsiz kalacaktır. Gideceğiniz yerlerin tabiat ve iklim şartları başka olacaktır. Oralardaki hazırlıklar kifayetsiz kalacaktır."

"Aziz kardeşler! Satmak kolay, almak zordur. Gitmek kolay, kaytmak(dönmek) zordur. Yıkılmak kolay, kalkmak zordur." gibi öğütler ile Kırımlıları uarmaya, göçmekten vazgeçirmeye gayret ediyordu. Bir taraftan bu yazıların, Kırım Türk-Tatarlarında başlayan milli uyanışın göçleri yavaşlattığı muhakkaktır.⁴⁶

Rusya, ülkesinde yaşayan insanları tek bir millet, tek bir devlet ve tek bir görüş, yani Panslavizm, Çarlık ve Ortodoksluk çatısı altında toplamayı amaç edinmişti. Bu hedefe ulaşmak için takip edilen politikada, öteden beri eğitim konusu öncelik taşıyordu. Ruslaştırmayla ilgili, Çarlık yönetimine sunulan raporlarda bu durum açıkça görülmektedir. Müslüman nüfusu Ruslaştırmak için, dillerini ve dinlerini değiştirme mecburiyeti, Türk-İslam Kültürüne karşı iki cepheden taarruza geçmeyi gerektiriyordu. Bunlardan biri mektepler, diğeri de camilerdi. Bu konuda, Ethem Fethi Gözaydın'ın bir Sovyet ansiklopedisinden nakletmiş olduğu şu bilgiler enteresandır. "Çar hükümeti, asrı mekteplerde Tatar dili ile tahsil etmek imkânını kökünden çıkarıp atmıştı. Bu hal ruhanilerin,

⁴⁵ Ülküsal(1980),a.g.e.,s.134-140

⁴⁶ Ülküsal(1980),a.g.e.,s.141

halk kitlesi üzerinde nüfuzunu arttırmış, mektep çağındakilerin talim ve terbiyesini onlara münhasır kılmıştı ki, öğrettikleri taassuptan, avamlıktan başka bir şey değildi. Maarif Nezareti programı ile hedef ittihaz edilen şey, yurdun hudutları içindeki Rus olmayanların hepsini Ruslaştırmak, birleştirmektir.” Rusya’nın Müslüman toplumla ilgili eğitim politikası, sınırlı da olsa bir kısım Müslüman gencini Rus okullarında eğiterek Ruslaştırmak, sonra da bunları kullanarak toplumun geri kalan kesimini de kazanmaktı. Bu nedenle, Türkçe eğitim yapan okullar kapatılmıştır. Böylece, Türklere ve Müslümanlara iki yol gösterilmişti. Birincisi Rus okullarına gitmek, ikincisi de cahil kalmak. Müslüman veliler, Rusça öğrenmeyi hayati bir fayda diye gördükleri yerlerde bile çocuklarını Rus okullarına göndermediler. Çünkü oralarda din dersi öğretmenleri olarak Rus papazları görev yapıyordu. Rusya, sınırları içerisindeki Müslümanları asimile edebilmek için Müslümanlar arasındaki birleştirici rolünden dolayı en çok camilere karşı mücadele bayrağı açmıştır. Nitekim Kırım’da ki camilerin sayısı 1805 yılında 1556 iken, bu sayı 1914 yılında 729’a düşmüştür.⁴⁷

İl’minskiy metodu

Rusya’nın; topraklarında yaşayan Müslümanlara karşı başlattığı bu planlı eritme faaliyetlerinde, Nikolay İl’minskiy’nin ayrı bir yeri vardır. Kazan Üniversitesi’nde Türk lehçeleri ve İlahiyat üzerinde çalışmış bir profesör olan İl’minskiy, Rusya idaresinde yaşayan ve Rus olmayan milletlerin Ruslaştırılmasının bir tek yolu olduğuna inanıyordu: “Rus dilinin ve Hristiyanlığın (bilhassa Ortodoksluğun) öğretilmesi. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek ümidiyle İl’minskiy, bir taraftan Rus hükümet çevrelerinde meseleyi kabul ettirmek diğer taraftan da bir öğretmen ve bir Ortodoks papazı gibi, Müslüman Türk toplulukları arasında bizzat çalışmak yolunu seçti.”⁴⁸ İl’minskiy metodu doğrultusunda, 1882’de hükümetin aldığı bir kararla okullarda Müslüman idarecilerin bulunmaması sağlandı ve bu karar Çarlık rejiminin sonuna kadar yürürlükte kaldı. Aydın Müslümanların, başta müftülük olmak üzere, önemli görevlere getirilmesi önlendi, bunların yerine daima cahiller tercih edildi. Böylece, cahil insanların zaaflarından yararlanılarak Müslümanlar istenilen şekilde kontrol altında tutulacaktı.⁴⁹ Rusların bu yayılmacı emelleri ve zalim tutumları Türk topluluklarında büyük bir nefret ve dikkatle izlendi ve bu davranışlar milliyetçi hareketlerin doğmasına sebep oldu. Bunun üzerine Çarlık Rusya’sı içinde kalan

⁴⁷ Erkan(1996),s.26-27

⁴⁸ Saray, M.(1987), *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, s.27

⁴⁹ Erkan(1996), a.g.m., s.28

Türklerde, varlığını koruyabilmenin tek yolunun ‘Milli değerlere’ dönmek olduğu düşüncesini ortaya çıkardı. Bu düşünceden hareketle eğitim ve öğretim konusunda yenilikler yapma yoluna gittiler. Türkistan’da yenileşmeye ve eğitim öğretime ilişkin çalışmalara başlandı, Kırım’da, Azerbaycan’da, Kazan’da ve Hindistan’da yenilikçi fikirler aydınlar aracılığı ile yayılmaya ve toplumu etkilemeye başladı. Başlangıçta İslami reform şeklinde olan bu hareketler zamanla kültür ve eğitimle ilgili bir harekete dönüştü. Rusya İmparatorluğu içindeki Kırım ve Volga Türkleri, modern milliyetçilikten ilk etkilenen Türk İslam ulusları oldular. Onların sayesinde milliyetçilik, tüm Türk dünyasına bir ideoloji olarak yayılma imkânı buldu. Kırım Türkleri Gaspıralı İsmail Bey, Cafer Seyitahmet Kırimer, Şah Cihan, Volga Türklerinden Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Ayaz İshaki, Abdullah Taymaz ilk milliyetçi aydınlardandır.⁵⁰

Kırım Türklerinin Milli Uyanışı ve İsmail Gaspıralı (1883-1918)

Çağdaş Kırım Tatar Milli Hareketi’nin lideri Mustafa Cemil Kırımoğlu, milli mücadeleyi 1783’ten Kırım Savaşı’na (1853-1856); Kırım Savaşı’ndan 20.yüzyılın başına; 20. yüzyılın başından günümüze olmak üzere üç ana döneme ayırmaktadır. Kırımoğlu’nun ifade ettiği ikinci döneme damgasını vuran isim İsmail Gaspıralı’dır. Gaspıralı’nın Kırım Türklerinin milli uyanışını teşvike ilişkin fikirleri, Rus İmparatorluğu’nun ilk Müslüman gazetesi olarak 1883 yılında Rusların Kırım’ı işgalinin tam 100. yılında Bahçesaray’da yayınlanan **Tercüman Gazetesi** ve daha sonra da kurulmasına öncülük ettiği milli okullar aracılığıyla yayılmıştır. Gaspıralı, bağımsızlığa giden yolda en önemli adım olarak eğitim sisteminde değişimi görmüştür. Zincirli Medrese’de yetişenlerin ses getirmesi ve Usul-ü Cedid okullarının yaygınlaşması toplumsal değişim açısından bir devrim niteliği taşımıştır. Bu hareket, en başta Tercüman Gazetesi sayesinde gelişmiş ve yayılmıştır. İsmail Gaspıralı, İslam’ın modernleşmesi ve yeni eğitim yöntemi gibi fikirleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısına ve 20. yüzyılın başlarına damgasını vurmuştur.⁵¹

⁵⁰ Yüce,M., Kalkan,İ.(2007), *Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi Ve İkinci Türkistan Forumu*, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 11, Ocak ,s.4

⁵¹ Aydınğün(2004),a.g.e., s.19

İsmail Gaspıralı'nın Hayatı

Rusya'daki Türkçülük ve yenileşme hareketinin en önde gelen temsilcisi olarak kabul edilen İsmail Gaspıralı, 21 Mart 1851'de, Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarındaki Avcıköy'de doğdu. Gaspıra, İsmail Bey'in babasının doğduğu yerin adıdır ve bu yüzden Gaspıralı soyismini alır. İsmail Bey'in babası, Çarlık ordusundan emekli bir teğmen olan Mustafa Alioğlu; annesi, Kırım asilzadelerinden İlyas Mirza Kaytafoz'un kızı Fatma Hanım'dır. İsmail Bey, ilköğrenimini Bahçesaray'da bir Müslüman mektebinde aldıktan sonra, on yaşlarındayken Akmesicid Erkek Ortaokulu'na başladı. Burada iki yıl okuduktan sonra, önce Voronej'de bir askeri okula, ardından da Moskova'daki Harp Okuluna girdi. İsmail Bey, tabii olarak bu şehirleri ve okulları kendisine yabancı gördü. Bu okullarda okumakta olan çok az sayıdaki Müslüman Türk çocuklarla arkadaşlık kurdu. Bunlar içinde de aslen Kırimlı olan ve Litvanya'da yaşayan Mustafa Mirza Davidoviç'le candan dost oldu. Moskova, bu devirlerde Slavcılığın, aşırı Rusçuluğun merkeziydi. Özellikle Türk düşmanlığını gaye edinen Slavcılık, bu iki Türk çocuğunun birbirlerine daha sıkı şekilde yaklaşımlarına ve düşünce dünyalarında milliyetçilik fikrinin filizlenmesine sebep oldu.⁵²Kırım'da geleneksel Müslüman mekteplerinde ve Rus okulunda tahsil gördükten sonra İsmail Gaspıralı önce Voronej'deki Askeri Akademi'ye, sonrasında da Moskova'daki Milyutin gimnazyumuna girdi. Moskova'daki tahsili sırasında, aralarında ünlü Rus milliyetçi yazarı Mihail Katkov'un da bulunduğu çeşitli Pan-Slavist grup ve çevrelerle temaslar kurdu. Katkov'a ve diğer dostlarına derin bir saygı duymakla birlikte, o günlerin Moskova'sındaki ve özellikle Pan-Slavist çevrelerdeki güçlü Türk (hatta Müslüman) aleyhtarı hava onu tam aksi istikamete itti. Gaspıralı ölümüne kadar yakın dostu olacak olan Mustafa Davidoviç ile birlikte, o sırada Girit'de Rum isyancılara karşı savaşmakta olan Osmanlı ordusuna katılmak üzere gizlice Türkiye'ye geçmeye teşebbüs ettiler; ancak Odesa Limanı'nda yakalandılar ve evlerine gönderildiler. Tahsil hayatı bu şekilde sona erdikten sonra, Gaspıralı 1868'de Bahçesaray'a yerleşti ve Zincirli Medrese'de Rusça dersleri vermeye başladı. 1872'de Kırım'dan ayrılarak Fransa'ya gitti. Paris'de bulunduğu yıllar içerisinde oradaki Rus muhacir topluluğu ile yakın ilişki içinde bulundu. Hayatını yaptığı tercümelemlerle ve dünyaca ünlü Rus yazar İvan Sergeyeviç Turgenyev'e asistanlık yaparak kazandı. Avrupa'da geçirdiği iki yıldan sonra, bir Osmanlı zabiti olabilmek hayaliyle İstanbul'a gitti.⁵³ İstanbul'da bulunduğu esnada

⁵² Kırimer, C.S.(1996), *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul,(Haz. Ramazan Bakkal), Avrasya Bir Vakfı Yayınları, s.42

⁵³ Kırimlı(2010),a.g.e.,s.39

Şemseddin Sami, Mehmed Emin, Ahmed Mithat ve Necip Asım Beylerin fikirleri ile tanıştı.⁵⁴ Ama İsmail Gaspıralı üzerinde özellikle, Namık Kemal, Şinasi Efendi ve Ziya Paşa'nın önderliğindeki Genç Osmanlılar (Jön Türkler) akımı derin etkiler bıraktı.⁵⁵

Ancak karşılaştığı sonsuz bürokratik engellerden ümidi kırılarak 1875'de Kırım'a döndü. Gaspıralı'nın Avrupa'daki ve Osmanlı Devleti'ndeki gözlem ve intibaları onun hayatı boyunca savunacağı temel fikirlerinin teşekkülünde büyük rol oynayacaktı. Gaspıralı 1878-1884 yılları arasında Bahçesaray belediye başkanlığı (gorodskoy golova) yaptı. Belediye idaresinde gerçekleştirmek istediği bazı reform tekliflerinin şiddetli direnişle karşılaşması üzerine vazifesinden ayrılmak zorunda kaldı. Aynı zamanda, Kırım'da işlerin gidişatından duyduğu derin keder ve dış memleketlerde edinmiş olduğu tecrübeler onda "halkı uyandırma" duygusunun doğmasına yol açtı. Daha 1879'da yetkililere müracaat ederek Tatar dilinde bir gazete çıkarmak için müsaade istedi, ancak bu müsaade kendisine verilmedi. 1881'de Akmesit'de çıkan Rusça **Tavrida Gazetesinde**, "**Rus İslamı**" başlığıyla bir seri makaleler yayınladı. "Rus İslamında" Gaspıralı gayet dikkatli bir üslupla Rus devleti ve onun Müslüman tebaası arasındaki ilişkilerin durumu hakkındaki asli kanaatlerini formüle etmeye çalıştı. Tatarca gazete neşretme fikrinden de vazgeçmeyerek Tiflis'de taş basması ile bir seri risaleler bastırdı. Aslında birer mecmua sayısı mahiyetinde olan bu risalelerin her birini farklı bir isim altında neşretmekle, kendisine "sürelî yayın" neşri müsaadesi verilmemiş olan Gaspıralı, kanunları ihlal etmekten de kurtulmuş oluyordu. En sonunda Gaspıralı gazete neşredebilmek için uzun süredir beklediği müsaadeyi almaya muvaffak oldu. Ancak müsaadenin şartı gazetenin iki dilde, yani Tatarca ve Rusça olarak neşredilmesiydi. Tercüman adı verilen gazetenin ilk sayısı, 22 Nisan 1883'de, Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin tam 100. yıldönümünde Gaspıralı'nın Bahçesaray'daki matbaasında basıldı. Tercüman, Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar arasında yayınlanmış ve yayınlanacak gazeteler arasında en uzun ömürlüsü ve hiç şüphesiz en tesirlisi olacaktı.⁵⁶

⁵⁴ Kırımer(1996), a.g.e., s.42

⁵⁵ Zenkovsky, S.(2000), *Rusya'da Türkcülük ve İslam*, Ankara, (Çev. Ali Nejat Ongun), Günce Yayıncılık, s.27

⁵⁶ Kırımlı (2010), a.g.e., s.40

Tercüman-ı Ahval

İlk sayısı 22 Nisan 1883'te, Bahçesaray'da çıkan ve haftada bir gün yayınlanan bu gazetenin adı, Şinasi Efendi'nin Tercüman-ı Ahvâl'inden esinlenilerek konulan⁵⁷ Tercüman-ı Ahvâl-i Zaman'dı. Başlangıçta Tercüman'ın tirajı yalnızca 300 olup, haftada bir kere yayınlanmaktaydı. Bununla birlikte Tercüman'ın gerçek önemi ve tesiri tirajının çok ötesindeydi. XIX. yüzyılın sonları itibarıyla, Türk dünyasının istisnasız her köşesinde, hatta onun bile ötesinde, Tercüman'ın aboneleri ve okuyucuları vardı. Daha sonra 1903 yılında haftada iki gün çıkmaya başlayan gazete, 1912'den itibaren günlük olarak yayınlanmaya başladı.⁵⁸Tercüman'ın dili, zaman zaman Kırım söz ve tabirleriyle takviye edilen sade bir Osmanlı Türkçesiydi. Gaspıralı'nın Tercüman'da kullandığı Osmanlı Türkçesi, Arap ve Fars söz ve tamlamalarıyla tıkabasa dolu olan zamanın İstanbul gazeteleriyle kıyaslanamayacak ölçüde günlük konuşma diline yakındı. Sade, açık, doğrudan ve didaktik üslubu ile Gaspıralı mümkün olduğu kadar geniş bir okuyucu kitlesine, hususan sokaktaki adama, hitap etme gayesini ortaya koymaktaydı.

Yayın hayatının ilk yıllarında ne Tercüman ne de Gaspıralı'nın Tercüman'da basılan reform teklifleri, Kırım içinde olsun diğer yerlerde olsun fazla itibar görmedi. Ancak Tercüman, kısmen bilfiil bir okul fonksiyonu görevini görmekteydi. Tercüman Müslüman yazarların, matbaa görevlilerinin, musahhihlerin ve hatta okuyucuların yetişebileceği yegâne yer ve vasıtaydı.⁵⁹Gaspıralı, gazete çıkarmak teşebbüsünde bulunduğu yıllarda, gazete yerine geçebilecek sekizinin adı tespit edilen (Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş, Hakikat ve Latail) on iki adet, her biri bir-iki sayfeden ibaret broşürler yayınladı. Bu broşürler genel konularla birlikte dil meselesini de inceliyorlardı. Akmesic'te oldukça kalitesiz taş basma ile yayınlanan Tonguç'ta dil hususunda aşağıdaki satırlara rastlamaktayız:

“Milletimizin eseri olan dilimiz, edebiyatta işlenmemişse de, eğitime ve kavaide(kurallara) gelecek dildir. Gayet nazik ve Tatar türkülerinden, Nogay cönklerinden, Kırgız ve Türkmen cırlarından anlaşılır ki, eğer dilimiz usta bulup kalem alınıp işlenirse, şimdikine göre çok dereceli parlak ve kullanışlı olur... Muradımız dilimizi ilerletmektir.” Gaspıralı 1881-1882 yıllarında yukarıdaki broşürlerin dışında üç eser daha kaleme almıştır. Bunların ikisi Türkçe,

⁵⁷ Zenkovsky (2000), a.g.e., s.28

⁵⁸ Kırimer(1996), a.g.e., s.42

⁵⁹ Kırimli (2010), a.g.e., s.40-41

Mirat-ı Cedit (Yenilik Aynası) ve *Salname-i Türkî (Türkî Yıllığı)*, diğeri ise Rusça olan *Russkoe Musulmanstvo (Rus Müslümanlığı)* idi. İlk ikisi İsmail Bey'in karakteristik üslubuna uygun olup, didaktik bir üslupla, okuyucuya bilhassa hemşerilerine basit şeyler hakkında bilgi vermeye yönelikti.⁶⁰

İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri ve Kırım'da Ceditçilik Hareketi

Hayatını kısaca özetlediğimiz İsmail Gaspıralı'nın bütün hayatı boyunca yılmadan savaştığı ana gayesi; bazı ilim adamları tarafından bir ütopya olarak da değerlendirilen⁶¹ve “**Dilde, Fikirde, İşde Birlik**” cümlesinde ifadesini bulan, dünya üzerindeki bütün Türklerin tek vücut haline gelmesidir. O, dünya üzerindeki Türklere ayrı birer milletmiş gibi (Azeri, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen... v.s.) adlar verilmesinin, Türk milletini bölüp parçalama oyununun ilk perdesi olduğunu; oyunun ikinci perdesinde de Türk milletinin yok edilmesinin sahneleneceğini daha genç yaşlardayken fark etmiş, bu oyuna karşı nasıl davranılacağı hususunda fikir yürütmeye başlamıştır.⁶²

Zenkovsky eserinde İsmail Gaspıralı'nın gayesini şöyle özetlemiştir:

“Onun istediği yeni dil, Genç Osmanlılar'ın da istediği, Arapça ve Farsça unsurlardan temizlenmiş bir Türkçe'ydi. Yeni eğitim metodunun ve gazetesi Tercüman'ın şiarı *Dilde, Fikirde, Amelde Birlik*’ti.”⁶³

İsmail Gaspıralı Tercüman Gazetesi'nde yayınladığı yazılarında tek bir Türk yazı dilinin yaratılmasını ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkleri birleştirecek tek bir Türk zümresinin tesisini talep ediyordu. Buna ilaveten bütün Türklerin kullanabileceği bir Türk dili fikrini geliştiriyordu. Bu yeniden canlanışa giden yol eğitimden geçiyordu. Gaspıralı eğitim sahasındaki geri kalmışlığın Türk-Müslüman topluluğunun karşı karşıya bulunduğu bütün diğer meselelerin kökünü teşkil ettiğine inanmaktaydı. Bundan dolayı, ona göre, toplumun modernleşme yoluna koyulabilmesi ancak bir maarif reformu ile mümkündü. Gaspıralı'nın milli meselede ki tasavvur ve programları ancak tesirli dünyevi bir maarif

⁶⁰ Devlet, N. (1988), *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 35-36

⁶¹ Togan, Z.V. (1981), *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, C.1, 2. Baskı, s.555

⁶² Ercilasun, A. B.(1992), “*İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri*”, Ankara, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Akçağ Yayınları.,s.358

⁶³ Zenkovsky, s.3

vasıtasıyla halka ulaşabilir ve onlar tarafından kabul edilebilirdi. Geleneksel maarif sistemin bilinen özellikleri sebebiyle ve doğrudan halka tesirli olarak ulaşabilecek başka kanallar da açık olmadığından, mevcut şartlar altında kalarak herhangi bir yenilikçi veya reformist düşünceyi uygulamaya koyabilmek ve hele halka benimsetebilmek imkân haricindeydi. Bu doğrultuda, Gaspıralı'nın tamamen yeni bir maarif sistemini olduğu gibi sıfırdan başlayarak inşa etmesi gerekmektedir.

Gaspıralı'nın hesapladığına göre, bütün Rusya İmparatorluğu dâhilinde 16.000'den fazla Müslüman mektebi, 214 medrese ile buralarda okuyan yaklaşık yarım milyon çocuk vardı. Bu mektep ve medreseleri kontrol eden hiç kimse yoktu ve bu açıdan, yani kontrolsüzlük bakımından, “serbest” olduklarını söylemek mümkündü. Bundan dolayı, Gaspıralı halk desteği temin edildiği takdirde bu eski sistemin “serbestliğinden” istifade ederek onun yerini alacak tamamıyla yeni ve bağımsız bir maarif sistemi oluşturabilmenin mümkün olduğunu düşündü. Gaspıralı bu şekilde tasavvur ettiği maarif reformu programını “Usul-ü Cedid” olarak adlandırdı. Zaman içinde bu ibare Rusya İmparatorluğu'ndaki bütün reformist-milliyetçi hareketlere verilen genel isme dönüşecek, böylece bu tür hareketlere iştirak edenler ve diğer reformist şahıslar kısaca “Ceditçiler” olarak adlandırılacaktı.⁶⁴“Ceditçilik” adı verilen yenilikçi reform hareketi, Rusya Müslümanlarının aydınlanmasını esas alıyordu. Bu hareket Rusya'da meydana gelen iktisadi değişikliklerin neticesinde ve bunların tesiri ile canlanan bir uyanış, yenilik, “Ceditçilik” hareketiydi.⁶⁵Gaspıralı'nın programı mekteplerin hem muhtevasında hem de şeklinde değişiklikler öngörmekteydi. Eski usulün tersine, talebelere her harfin tekabül ettiği sesler ve onların gerçek kelimelerde fiilen kullanışları öğretiliyordu. Öğretimde getirdiği bütün diğer kolaylık ve avantajlardan daha da önemlisi, yeni usul talebelere ana dillerinde yazmayı ve okumayı öğretiyordu. Cedid usul mekteplerin müfredatında dünyevi konulara öncelik verilmekteydi. Gaspıralı'ya göre, bir ilk mektebin amacı talebeye Türkçe okuma yazma, temel aritmetik bilgisi, hat Kuran okuma ve İslam dininin esaslarını ve ibadetlerini öğretmektir. Bununla birlikte, kısa genel coğrafya ve genel tarih ile İslam tarihine ve hayat bilgisine giriş dersleri de müfredata eklendi. Yeni usul mekteplerde okutulan temel ders kitabı Gaspıralı tarafından yazılıp 1884'de yayınlanan **Hoca-i Sibyan** adlı kitaptı. Hoca-i Sibyan her biri dört ayrı sınıfa karşılık gelen dört bölümden oluşuyordu. Kitapta Arap alfabesi tanıtıldıktan sonra, en geniş yer Türkçe öğretimine hasredilmişti. Gaspıralı'nın yeni mektep için ortaya attığı slogan talebelere kırk

⁶⁴ Kırımlı, H.(2010), a.g.e.,s.53

⁶⁵ Devlet, N.(1988), a.g.e., s.47-48

günde Türkçe okuma ve yazma öğretilmesi idi. Gaspıralı'nın sistemini Bahçesaray'da sağlam bir şekilde kabul görebilmesi için beş altı yıl geçmesi gerekti. ⁶⁶

Tercüman'da sürekli olarak "Usul-ü Cedid"le ilgili makaleler yazan Gaspıralı, görüşlerini bütün Rusya Türkleri'ne kabul ettirmek azmindeydi. Bu çalışmaların sonucu kısa zamanda alındı ve çeşitli bölgelerden 80 kadar molla ve softa Bahçesaray'a gelerek "Usul-ü Cedid"i öğrenip memleketlerine döndüler. Böylece beş altı yıl içinde, Rusya'nın hemen her vilayetinde ikişer üçer mektep açıldı. 1893'te Semerkant'a giden Gaspıralı, orada da bir mektebin açılmasını sağlamış, bu okul üç ay sonra hükümet tarafından kapatılmışsa da fonetik metodun başarısını açıkça gösterdiği için, Orta Asya'da peş peşe "Usul-ü Cedid" okulları açılmaya başlandı. 1904 yılında, Rusya'daki bu okulların sayısı yaklaşık 5 bini bulmuştur. Bu doğrultuda genel olarak oluşan tabloya baktığımızda; Kırım'da İsmail Gaspıralı'yla başlayan "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" hareketi sadece Çarlık Rusya'sında yaşayan Müslüman Türklerin değil dünyanın diğer yerlerinde yaşayan Türklerinde kurtuluşunu amaçlıyordu. Bu ortamda şekillenen ceditçilik hareketleri Avrupa'da ki değişmelerin milli bir anlayışla yoğun olarak topluma mal edilmesini amaçlamaktaydı. Böylece Türk milli kimliğinin ön plana çıkarıldığı modern toplumlar yaratılacaktı.

Gaspıralı'nın gayesini İl'minskiy fark etmiş ve savcı Pobedobçev'e yazdığı mektuplarda Gaspıralı İsmail Bey'in kendi yayın organlarıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak istediğini ifade etmiştir.⁶⁷ İl'minskiy metodu doğrultusunda, 1882'de hükümetin aldığı bir kararla okullarda Müslüman idarecilerin bulunmaması sağlanmış ve bu karar Çarlık rejiminin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Aydın Müslümanların, başta müftülük olmak üzere göreve getirilmesi engellenerek, bu kişilerin yerine cahil kesim tercih edilmiştir. Böylece, cahil insanların zaaflarından yararlanılarak Müslümanların istenilen şekilde kontrol altında tutulması amaçlanmıştır. Ancak, Rusya'nın Müslümanları Ruslaştırmak kampanyası etkili olmakla birlikte, kendilerinin arzuladıkları düzeyde gerçekleşmemiştir. Özellikle Kırım'da XIX.yüzyılın son çeyreğinde yaşanan uyanışla, Müslümanlar Ruslara karşı yeniden dirilmişler ve bu dirilişte Gaspıralı İsmail Bey'in büyük payı vardır.⁶⁸ İsmail Gaspıralı'nın fikirleri sadece Kırım'daki Türkleri değil, bütün Türk kökenli halkları da etkilemiştir. Ancak, belirtilmesi gereken

⁶⁶ Kırımlı, H.(2010),a.g.e.,s.55

⁶⁷ Yüce M., Kalkan İ.(2007), a.g.m, s.5

⁶⁸ Erkan(1996), a.g.m..28

önemli bir nokta da dönemin egemen kimliğinin dini kimlik olduğu, dolayısıyla Müslüman halkların ortak paydasının dini kimlikleri olduğudur. Zaten Gaspıralı'nın Rusya Müslümanları üzerindeki etkisini ve 1905'ten itibaren şekillenen "Bütün Rusya Müslümanları Hareketi" içindeki rolünü, Müslüman kimliğinin diğer kimlikleri baskılayan niteliğini görmemiz halinde açıklayabilmek mümkün olmaktadır. Elbette ki, milli fikirler Kırım'ın yanı sıra Kazan ve Azerbaycan'da da gelişmekteydi ve bir etkileşim söz konusuydu. Nitekim dini kimlik yavaş yavaş yerini milli kimliğe bırakmaya başlayacaktı. Sovyet Müslümanları farklı zamanlarda da olsa milliyetçilik akımları ve milli kimlik ile tanışmaya başlayacaklardı. Kırım Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma çabaları ve daha sonra da Rus etkisi ile Batıda gelişen siyasi akımlarla, en önemlisi de milliyetçilik akımı ile Orta Asya halklarından çok önce tanışmışlardır.⁶⁹

Genç Tatarlar Hareketi

19. yüzyılının sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren Türk dünyasında, özellikle de Rusya Müslümanları arasında yayılan Kırım Tatar Hareketi Gaspıralı'nın önderlik ettiği reformlar sonucunda gelişmiştir. Ancaşık, daha sonra gelişen ve çok farklı, daha radikal ve Çarlık karşıtı tavır alan, "Genç Tatarlar" hareketine de dikkati çekmek gerekmektedir. Bu hareket Kırım Tatar milli kimliğinin güçlenmesinde önemli role sahiptir. 1905 İnkılâbı sonrasında oluşan ümitvar atmosfer, rejimin kısıtlamaları neticesinde ümitvar niteliğini yitirmeye başlamışsa da 1908 Osmanlı İnkılâbı, bir taraftan Kırım Tatarları ve Sovyet Müslümanları için yeni bir canlanmaya neden olmuştur. Diğer taraftan da milliyetçi fikirler ve hareketler Rusya sınırlarını aşmış ve Türkiye ile önemli bir yakınlaşma gerçekleşmiştir.⁷⁰ Bu yıllarda İstanbul'da okumakta olan Çelebi Cihan, Abdürrahim Sükuti, Abdi Zekai Tölev, Habibullah Temircan Odabaş ve Yakup Seydullah Kerçi, Ocak 1909'da "Kırım Talebe Cemiyeti"ni kurdular. Bundan başka Cafer Seydahmet Kırimer, Yakup Kerçi, Ahmet Şükrü ve Çelebi Cihan da 1909'da gizli bir cemiyet olan "Vatan Cemiyeti"ni kurarlar.⁷¹ Bu cemiyete dair ayrıntılı bilgi "Vatan Cemiyeti" başlığı altında verilecektir.

1905 yılı Kırım ve Türkiye arasındaki maarif ve kültür sahalarındaki karşılıklı ilişkiler açısından gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Öncesinde de belirtildiği gibi, Rus

⁶⁹ Aydıngün(2004), a.g.e., s.19

⁷⁰ Aydıngün(2004),a.g.e., s.20

⁷¹ Kaya, T.(2014), "Kırım Türkleri'nin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler", Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s. 51, s.367

Hükümeti'nin 1905 Devrimi nedeniyle Müslüman tebaa üzerinde uyguladığı önceki sınırlamalarının geçici olarak kaldırılması üzerine, Kırım Türkleri arasındaki aydınlanma hareketi büyük bir hız kazanmış ve eğitim görmüş kadrolara olan ihtiyaç bir anda ciddi şekilde artmıştı. Ana dilde yarı dünyevi tahsil veren orta dereceli mekteplerin açılması fikri yaygınlık kazandığı anda, bu işe teşebbüs eden reformistler için ortaya çıkan en acil problem olarak rüşdiyelerde ders okutabilecek muallimlerin temini meselesi çıktı. Bu durumda, bu mesele için en uygun çözüm, İstanbul'dan muallim getirtmek oldu. Bu doğrultuda, 1905'de Akmesic'te bir rüşdiye açmaya karar veren Kırım (Akmesic) Müslüman Cemiyet-i Hayriye'si mektebin müdürlüğüne görevlendirmek için İstanbul'dan uygun bir muallim aramaya başladı ve bu iş için Ömer Sami [Arbatlı] (1881-1951) görevlendirildi. Dobruca göçmeni Kırım Tatar bir aileye mensup olan Ömer Sami o sırada İstanbul'da Hukuk Mektebi'nde öğrenciydi. Akmesic Rüşdiyesi'nin ve Ömer Sami'nin başarısı Kırım'ın diğer yerlerindeki Müslüman Cemiyet-i Hayriyeleri için de bir örnek oldu. Bu doğrultuda, Abdürreşid Mehdi'nin girişimiyle Karasubazar Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi de İstanbul'dan Yusuf Ziya (1869-1932) adında bir muallim getirtti. Yeni açılan Karasubazar Rüşdiyesi'nin müdürlüğüne getirilen Yusuf Ziya da, Ömer Sami gibi Silistre'ye yerleşmiş bir Kırım Tatar muhacir ailesine mensuptu. Gözleve Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ise Gözleve Rüşdiyesi'nin müdürlüğü için İstanbul'daki Ticaret Mektebi'nin mezunlarından Ethem Feyzi Gözaydın'ı bulmuştu. İstanbul'dan getirilen muallimler idaresinde rüşdiye açma uygulaması o derece yaygın bir uygulama haline geldi ki, Kerç'e bağlı Saraymen köyünden zengin bir şahıs tesadüfen orada bulunan İstanbul'dan gelme tahsil görmüş bir misafir ile anlaşarak Kerç Rüşdiyesi'ni kurdurdu.

1905'den itibaren Kırım'daki rüşdiye ve mekteplerde ders veren Türkiye'den gelen muallimlerin sayısı ciddi oranda arttı. Bu dönemde Kırım'daki hemen her büyükçe Usûl-ü Cedid mektebinde Türkiye'den gelmiş en az bir muallim bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların mevcudiyeti o mektebe mahallî halk arasında büyük itibar kazandırıyordu. Çoğu Türkiye'de, Kırım'a nispetle çok daha iyi bir tahsil ve yetişme imkânına sahip olmuş olan bu muallimlerin gelmesiyle birlikte Kırım'da ihtiyaç duyulan nitelikli kadro açığı büyük oranda kapatılmıştır. Osmanlı vatandaşı olan bu muallimlerin büyük çoğunluğu Türkiye'ye yerleşmiş eski Kırım Tatar göçmeni olduklarından Kırım lehçesine, adetlerine ve yaşayışına yabancı değillerdi. Bu ise onların mahallî halk nezdinde kabul görmelerini ve kaynaşmalarını daha kolay hale getirdi, böylece bu muallimler işlerini bir misyon şeklinde gönülden benimsediler. Türkiye'den gelen bu muallimler sadece erkeklerden ibaret değildi.

Erkeklere oranla daha az sayıda olmakla birlikte, Türkiye'den gelme muallimler de bazı köylerde kızları okutmaya başlamışlar ve bu ise köy kızlarının tahsil görmeleri hususunda çok teşvik edici olmuştu.⁷² İsmail Gaspıralı, ihtiyat ve temkin duygusu çok kuvvetli, tedbirli ve uzak görüşlü bir düşünür ve önderdi. Hissine ve heyecanına kapılıp söylenmesinde zararlı olacak düşüncelerini sır olarak saklar, zamanı gelmedikçe açıklamazdı. Ancak akıllılığı ve ihtiyatkârlığı sayesinde ki, Tercüman gazetesini aralıksız şekilde Rus sansürünün kapatma kararından koruyabilmiştir.⁷³ Ancak bu sayede gazetesi uzun ömürlü olmuştur. Gaspıralı, şartlar uygun hale gelince düşüncelerini ve fikirlerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlayarak asıl görüşlerini ortaya koymuştur. Nispeten hürriyet getiren 1905 I. Rus İhtilaline (Devrimine) kadar Rusya Türkleri toplamda sadece 11 gazete çıkarabilmişlerdir. Yayına izin verilenlerin büyük çoğunluğunun resmen yasaklanması da, ağır sansür şartlarını göstermektedir. Tercüman, Türk gazeteleri arasında en uzun süre yayın hayatında kalmayı başarmışsa (1883-1918) bu temkinli yaklaşımından dolayıdır.⁷⁴ Rusya Müslümanlarına tanınacak haklardan yalnız Türklerin değil, bizzat Rusya'nın da fayda göreceğini mantıklı ve delilli surette anlatmaya ve Rus idarecilerini iknaya çalışmıştır. Meşhur Ruslaştırma misyoneri İl'minski, Gaspıralı İsmail Bey'in bu ferasetini itiraf etmek ve zekâsına hayran olduğunu söylemek mecburiyetinde kalmıştır.

1905 yılında Rus sosyalistlerin hızlı hareketlerine kapılan Kazanlı ve Kırımlı heyecanlı Türk-Tatar gençleri, İsmail Gaspıralı'yı fazla muhafazakârlık ve çekingenlikle tenkit ettiler. İsmail Gaspıralı'ya en şiddetli tenkid, küçük burjuva ile köylü sınıfından çıkmış olup Türkiye'de okuyanların "Genç Türkler" in, Rusya'da okuyanların Rus sosyalistlerin etkisi altında kalan "Genç Kırımlılar" dan geliyordu. 1905'de hareket ve faaliyete geçen bu genç grup daha ziyade öğretmen ve üniversiteli öğrencilerden oluşuyordu. Bu grubun önderi Sosyalist fikirli Reşid Mehdi(yef) idi. Reşid Mehdi, İsmail Gaspıralı'nın eğitim ve kültür siyasetinin taraftarı idi. Ama Panislamist ve Pantürkist düşüncelerini benimsemiyordu. O, daha çok Kırım Müslümanlarının Çarlık Rusya'sının boyunduruğundan bir an evvel kurtulmasını istiyordu. Onun çalışmalarının ağırlık merkezini Kırım köylüsünün durumu ve tarım sorunu teşkil ediyordu, bu yüzden Gaspıralı'nın ılımlı siyasetine ve tutumuna karşı çıkmıştır. Tercüman'ın 25. Kuruluş yılında yapılan kutlama töreninde bu görüşünü

⁷² Kırımlı, H., <http://egitim.vatankirim.net/kampanya/yazi.asp?YaziNo=27,s.2>

⁷³ Ülküsal(1980), a.g.e., s.150

⁷⁴ Devlet(1988), a.g.e.,s. 74-75

bildirerek: “İsmail Mirza'nın sosyal ve siyasal planına tamamen karşıyım” demekten çekinmemiştir.

“Genç Tatarlar” 1906'da Bahçesaray'da “*Kıvılcım (Uçkun)*” adında bir dergi çıkardılar. Bir süre sonra bunu kapatıp Karasubazar kasabasında haftada iki kez yayınlanan *Vatan Hadimi* siyasi gazetesini çıkardılar, başyazarı Hasan Sabri Ayvaz, sorumlu müdürü Reşit Mehdi idi. Gazetede bunlardan başka Hafız Osman Murasof, Hüseyin Şamil, Toktar Gazi, Yahya Bayburtlu, Hüseyin Baliç, Hasan Çergi gibi istidatlı yazarlar ve şairler yazıyorlardı. Kırım milliyetçisi olan ve Pantürkizme pek iltifat etmeyen Gazetenin şiarı “*Hübbül Vatan minel İyman- Vatan sevgisi imandandır*” hadisi idi. Vatan Hadimi gazetesinin yazıları itinalı ve istihbaratı kuvvetli olduğu için yalnız Kırım'da değil bunun dışında da okuyucu bulduğu görülüyordu. Bu vafına ve resmi makamların şüphesini çekmemesine rağmen ağır maddi zorluklar yüzünden 1908'de kapanmak zorunda kaldı.

İsmail Gaspıralı, geri kalmış milletlerin evvela ilim, fen, sanat sahalalarında iyi yetişmiş insanlara muhtaç olduklarına inanırdı. Rusya Müslümanlarının okuma ve yazma işinde yenileşme hareketine girmeleri gerektiği kanaatinde idi. Bu sebeple “Usul-ü Cedid” metodunu ortaya atmış ve tavsiye etmiştir. Bizzat bunu öğretmeye ve bunu çocuklara öğretecek öğretmenleri yetiştirmeye girişti. Kurs açtı ve kısa zamanda bu usul üzerine ders veren okulların sayısı beş bini buldu. Bu okullara yardım edilmesi, fakir çocukların okutulması için “Cemiyeti Hayriye” adıyla yardım dernekleri açtı. Bu yardım dernekleri sayesinde birçok Kırmılı genç Rus üniversitelerinde okuyup yetişti.⁷⁵Türkiye'den Kırım'a muallimler getirilmesi gerek Gaspıralı gerekse Genç Tatarlar tarafından yürekten desteklenmekteydi. Zaten bu muallimlerden pek çoğu da Kırım'daki milliyetçi-reformist, hattâ inkılâpçı hareketlere bizzat katılmışlardır. Nitekim Genç Tatarlardan bazıları, meselâ Ömer Sami ve Yusuf Ziya aynı zamanda Osmanlı vatandaşıydı. Türkiye'den gelen muallimlerden bir kısmı Kırım'da uzun yıllar kalarak Kırım'ın entellektüel hayatında çok önemli roller oynadılar. Böylelerine örnek olarak Şevki Bektöre'yi göstermek mümkündür. Kırım Tatar asıllı olan Bektöre, Romanya Dobrucası'nın Kavaklar köyünde doğmuş ve küçük yaşta ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmişti. 1909'da ata yurdu Kırım'a dönen Bektöre sonradan (Kırım ve İstanbul lehçelerinde) yazdığı şiirlerle çağdaş Kırım Tatar edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olacaktır. Tahmin edilebileceği gibi, gelişleri ve

⁷⁵ Ülküsal (1980), a.g.e., s.150-151

faaliyetleri yenilikçi hareketi ciddî şekilde güçlendiren bu muallimler mutaassıp mollalar tarafından hiç de memnuniyetle karşılanmıyordu. Esasen mutaassıpların bunların aleyhinde peşinen "dinsiz" suçlamasında bulunacakları beklendiğinden, Türkiye'den muallim davet eden reformistler bu gibi aleyhte propagandalara karşı tedbir olarak, çağırıldıkları şahısları önceden uyarıyorlar ve bilhassa gelirken başlarında sarık da dâhil olmak üzere "İslâmî kıyafet" giymelerini söylüyorlardı. Bunlar da Kırım'a vardktan sonra düzenli olarak halk içinde camilerde namaz kılmaya özen gösteriyorlardı, hattâ vaaz da veriyorlardı. Her ne kadar Türkiye'den gelen muallimlerin Müslümanlıklarının samimî olmadığını gösterecek hiçbir delil yoksa da, o günkü Kırım ortamında bu tür "halka açık gösteriler" olmaksızın bunu ispatlamaları mümkün değildi. Bütün bu tedbirlerin mutaassıp mollaları fazla etkilediği söylenemez. Nitekim mutaassıp gelenekçiler bu muallimleri halk nezdinde karalamak için her türlü tezvirattan geri durmadılar.⁷⁶Bütün bunlara rağmen, tedricen de olsa Bahçesaray reformist unsurların merkezi haline gelmeye başladı. Tercüman, Usul-ü Cedid mektepleri ve reformistlerin devam ettikleri belirli kahvehaneler; reformist ajitasyonunun ve eğitiminin yapıldığı asli zeminleri teşkil etmekteydi. Usul-ü Cedid mekteplerinin yaygınlaşması, Tatar Öğretmen Okulu'ndan ve diğer bazı Rus okullarından mezun olanların sayısının artması ve Gaspıralı ile yakın destekçilerinin meydana getirdiği fikri ortam, bir Kırım Tatar intelligentsiyasının oluşumunun zeminini hazırladı. XX. yüzyıla girilirken, bazı genç Kırım Türkleri arasında gözle görülebilen bir entelektüel ve edebi faaliyet doğmuştu. Nitekim modern Kırım Tatar edebiyatının ilk örnekleri bu sıralarda meydana geldi. İlk Kırım Tatar romanları olan *Darürrahat Müslümanları*, *Arslan Kız* ve *Gündoğdu* bizzat Gaspıralı'nın kaleminden çıktı. Tatar Öğretmen Okulu mezunlarından Osman Akçokraklı *Hikayet-i Nenkecan Hanım Türbesi ile Kırım Goncelerini* yazdı. Aynı zamanda, geleceğin Kırım Tatar tiyatrosunun da temelleri atılmaktaydı. Tatar Öğretmen Okulu mezunlarından Celal Meyinov; Puşkin'in *Saran Rıtsartirajedisini* 1900 yılında Bahçesaray'da sahneye koydu. 1901'de Seytabdulla Özenbaşı, ilk Kırım Tatar tiyatro eseri olan *Olacağa Çare Olmaz*'ı yazdı ve eser ertesi yıl sahnelendi. Bütün bunlarla birlikte 1905 öncesinde Kırım Tatar halkının büyük çoğunluğu hiçbir şekilde siyaset ile ilgili değildi ve bu tür ülküler de hoş karşılanmıyordu. Kırım Tatarları arasında toplum, edebiyat ve maarif meseleleriyle diğer entelektüel konularda faal birtabaka oluşmuştu. Bunların hepsi Usul-ü Cedid hareketinin

⁷⁶ Kırmılı, a.g.m, s.3

veya Rus- Tatar okullarının ürünleriydi. Sosyal kökenleri ise çoğunlukla köylüler veya küçük burjuvaziydi.⁷⁷

⁷⁷ Kırımlı(2010), a.g.e., s. 63-64

B. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için araştırmaya öncelikle kaynakça taraması ile başlanmıştır. Elde bulunan yayınların kaynakçalarından hareket ederek gerekli yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu konuda hazırlanmış olan kitapların ve makalelerin bibliyografyalarından yararlanılmıştır. İlk etapta konu ile ilgili olabileceği düşünülen tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Konu birçok uzmanlık alanı tarafından incelendiği için farklı uzmanlık alalarına ait kaynakların da taranması gerekmiştir. Bu aşamada konu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kaynakların araştırılması esnasında Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muğla Üniversitesi Kütüphanesi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Emel Dergisi arşivindeki yayınlar taranmış, yayınlara imkanlar ölçüsünde ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda büyük ölçüde yararlandığımız kaynakların başında Emel Dergisi makaleleri gelmektedir. Emel, 1 Ocak 1930 tarihinde Güney Dobruca'nın Pazarcık şehrinde, Müstecib Ülküsal ve 9 arkadaşı tarafından çıkarılmaya başlanan fikir ve kültür dergisidir. Dergi, Kırım Davası'nı Türk ve dünya kamuoyuna ulaştıran önemli bir basın organıdır. 11 yıl aralıksız çıkan dergi, II. Dünya Savaşı'nda Almanların Ruslarla anlaşmaları ve Romanya'ya gelmeleri üzerine kapanmıştır. 20 yıllık bir aradan sonra 1 Kasım 1960 tarihinden itibaren, Ankara'da Müstecib Ülküsal tarafından yeniden yayınlamaya başlamıştır. 2014 yılına kadar yayınlanmaya devam edilen dergi 246 sayıya ulaşmıştır. Derginin dijital ortama aktarılmış 315 makalesi bulunmaktadır. Dergide yayınlanmış olan makaleler döneme ışık tutması bakımından önemli değere sahiptir.

Kırım tarihi için temel eser olarak kabul edilen, Kırım hanları dönemlerinde gerçekleşen olayları konu alan ve Halim Giray Sultan tarafından kaleme alınmış olan Gülbün-i Hanân, bu alanda bizim de istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Türkiye dışında da basılan bu eser, 2004 yılında Kırım'da Rusça ve Türkçe olarak yeniden yayınlanmıştır. Biz de çalışmamızda bu son basımı kullandık.

Alan Fisher'in The Crimean Tatars isimli eseri araştırmamıza konu olan dönemi içerisine aldığından temel kaynaklarımızdan biri olmuştur. Ancak eserde Kırım Hanlığı tarihinden başlanılarak, XX. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem ana hatlarıyla incelenmiştir.

Kırım Türkleri ile ilgili çok sayıda araştırma ve inceleme yapan Prof. Dr Hakan Kırımlı'nın yaptığı çalışmalar bize bu konuda ışık tutmuştur. Kırım Türklerinin sürgünü meselesinde Prof. Dr. Kemal Özcan ve Necip Hablemitoğlu'nun araştırmaları döneme ışık tutmaktadır.

Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin editörlüğünde hazırlanan Stalin ve Türk Dünyası isimli eserde Stalin döneminde Türk Cumhuriyetlerinde uygulanan sovyetleştirme politikaları üzerine yazılmış makaleler bulunmaktadır. Bu makalelerin birçoğu tezin konusu ile örtüştüğu için araştırmaya büyük katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çok sayıda araştırma ve inceleme yapan Prof. Halil İnalçık'ın Kırım ve Karadeniz kıyıları ile ilgili yaptığı çalışmalar da yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Ayrıca çalışma konumuz ile ilgisi bulunan birçok alanda yayınlanmış eserlerden de yararlandık.

C. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bu çalışmada; dünya kamuoyunda tarihleri, mücadeleleri ve güncel sorunları pek az bilinen, Kırım'ın Rus İmparatorluğu egemenliğine girmesinden bu yana yok olmamak için mücadele etmiş, birçok zulme ve baskıya maruz kalmış, 1944 yılında topyekün Sibiryaya ve Orta Asya'ya sürülmüş ve yaklaşık yarısına yakını sürgün ve sonrasındaki zor koşullarda yaşamını yitirmiş olan Kırım Türklerinin; millî kimliklerini geliştirme mücadelesi tarihi bir perspektif içinde incelenmiş ve bu kapsamda; daha az incelenmiş olan 1920 – 1940 yılları arasındaki dönemde Kırım Türklerinin milli hareketlerine ve Sovyet Rusya'nın Kırım'da uyguladığı Sovyetleştirme politikalarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, önce XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Çarlık Rusyası bağlamında Kırım'da ve Türk dünyasında yaşanan gelişmeler incelenerek araştırmanın temeli oturtulmaya çalışılmış. Devamında 1917 Devrimi ve Kırım'a etkileri ele alınmış ve tezin asıl odak noktası olan 1920'li yıllardan itibaren Sovyet Rusya'nın Kırım'da uyguladığı politikalar, II. Dünya Savaşına giden yolda Almanya ve Sovyet Rusya'nın Kırım üzerindeki

planları, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kırım'da yaşananlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Bu çalışmamızda kullandığımız yöntem, bir önceki paragrafta açıklandığı üzere tarihsel sosyoloji olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS DEVRİMİ SONRASI KIRIM'DA YAŞANAN GELİŞMELER (1905-1930)

1.1. Rus İstibdadı Ve İhtilali

1.1.1. 1905 Rus Devrimi

Rus Çarlığı koyu istibdat rejimi üzerine kurulmuş bir devlet idi. Rus köylüleri büyük toprak sahipleri zadedgân sınıfının karın tokluğuna çalışan köleleri idiler. Bu kölelerin değil siyasi, sosyal, insan hakları bile yoktu. Rusya'da XVIII. yüzyılda başlayan batılılaşma hareketi sonunda XIX. yüzyıl başlarında demokrat ve sosyalist akımları da kuvvetlenmişti. Çar III. Alexandr (1881-1894) kanlı diktatörlüğünü kurmuştu ve icraatını şiddetle yürütüyordu. Sosyalist ve ihtilalci gruplarda faaliyetlerini arttırıyorlardı. Bu doğrultuda 1800'lerden itibaren Çarlık Rusyası içerisinde çeşitli siyasi gruplar oluşmaya başladı. Sosyal Demokrat Partisi, 1898 senesinde, Minsk şehrinde ilk kongresini topladı. İkinci kongresini 1903'de Londra'da gerçekleştirdi. İkinci kongre esnasında Sosyal Demokrat Partisi üyeleri iki gruba ayrıldı:

1. Bolşevikler(Çoğunluk)

2. Menşevikler(Azınlık)

Bolşevikler grubunun lideri Vladimir İlyich Ulyanov (Lenin), Menşeviklerin lideri Georgi Valentinoviç Plehanof oldu.⁷⁸ Rusya'daki bu siyasi gelişmelerin yanında devrimi tetikleyen bir başka neden daha vardı.

Rus- Japon Savaşı

Devrimi tetikleyen nedenlerden biri de hiç kuşkusuz 1904 Şubat'ında patlak veren ve 1905 Eylül'ünde son bulan Rus-Japon Savaşı idi. XX. yüzyılın başında Avrupa topraklarında ilerleme imkânı kalmayan Rus İmparatorluğu, Orta Asya'yı sömürgeleştirdikten sonra Kore

⁷⁸ Ülküsal(1980),a.g.e., s.156

ve Mançurya'ya yöneldi. Aynı doğrultuda Asya'da genişlemeye çalışan Japonya ile aralarındaki çıkar çatışması sıcak bir savaşa dönüştü. Başlangıçta bu mücadelede öne çıkan, 1898'de Çin'le bir anlaşma imzalayarak Çin'in kuzeydoğusunda bulunan Liaotung Yarımadasını 25 yıl için kiralaayan ve Port Arthur'da bir deniz üssü kurma hakkını elde eden Rusya idi. Liaotung yarımadasının Rusya tarafından ele geçirilmesi, Japonya'nın tepkisine neden oldu. Fakat Japonya, Rusya'nın Kore'de Japon kontrolünü kabul etmesine karşılık, Rusya'nın Mançurya'daki hâkimiyetini tanımaya hazırды. Nitekim iki ülke arasında 13 Nisan 1898'de, yukarıdaki şartları içeren bir antlaşma imzalandı. Ancak bu anlaşma, 1900 yılına geldiğinde; Çin'de çıkan Boxer ayaklanmasını bahane ederek birliklerini güney Mançurya'ya gönderen ve sonra da bu birliklerini çekmeyi reddeden Rusya tarafından ihlal edildi. Muhtemel bir savaş durumunda Almanya'nın Rusya'yı desteklemesine karşın; Japonya da İngiltere tarafından desteklenmekteydi. Sonunda, Rusya Japonya'ya savaş açtı ve beklenilen aksine, iki yıl süren savaştan ağır bir yenilgi ile çıktı. Savaşın asıl önemli ve devrimle bağlantılı sonucu, alınan yenilgilerin Çarın, halkın gözündeki itibarına zarar vermesi; ayrıca daha devam ederken, mevcut sosyal, ekonomik krizi derinleştirmesi oldu.⁷⁹Savaşın asıl önemli ve devrimle bağlantılı sonucu; alınan yenilgilerin çarın, halkın gözündeki itibarına zarar vermesi; ayrıca mevcut sosyal, ekonomik krizi derinleştirmesi oldu. İşçiler orduya alındığı için üretimde azalma oldu. Örneğin ipek üretimi % 25; yünlü kumaş üretimi % 15 oranında azaldı; ücretlerde düşüşler yaşandı. Ayrıca savaş sırasında alınan yenilgiler; muhalif grupların sayısını arttırdı ve onları birleştirdi. Fakat devrimi asıl tetikleyen olay, Ocak 1905'te meydana gelen Kanlı Pazar idi.9 Ocak 1905'te başını Georgii Apollonoviç Gapon'un çektiği çok sayıda işçi, yaşam ve iş koşullarını dile getirmek için çarla görüşmek amacıyla Kışlık Saray'a doğru yola koyuldular. İşçilerin liderliğini yapan ve eski bir papaz olan Gapon, Haziran 1903'te St. Petersburg şehri Fabrika ve Maden İşçileri Meclisi 'ni kurdu. Sosyalist-Marksist söylemlere sahip örgütün, 1905 yılında yaklaşık 20.000 üyesi bulunmaktaydı. St. Petersburg valisi ve polis şefi gibi yetkililerle yakın ve güçlü bağlantıları olan Gapon, bu bağlantıları kullanarak işçiler lehine düzenlemeler yapılmasını sağlamaya çalıştı. Bunu başaramayınca, 3 Ocak'ta büyük bir grev organize etti; bu grev sırasında St. Petersburg'taki iş gücünün yaklaşık üçte ikisi(382 iş yerinde 100.000 kadar işçi) iş bıraktı. Bu da sonuç vermeyince Gapon, 300.000'den fazla işçinin imzaladığı bir dilekçeyi sunmak, şikâyetlerini ve isteklerini dile getirmek yoluna başvurdu. Dilekçelerinde işçiler, içinde buldukları kötü

⁷⁹ Acar, K.(2008), *1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi*, Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, cilt 13, sayı 24 (2008/1), s.89-90

yaşam ve iş koşullarını anlatıyor; bu durumdan ve hatta yıkıcı sonuçlar getiren Rus-Japon Savaşı'ndan; Çardan ziyade, onun bürokratlarını ve yetkililerini sorumlu tutuyor ve taleplerini sıralıyorlardı. Bunların başındadını ve politik gerekçelerle tutuklananların veya hapsedilenlerin serbest bırakılması; konuşma, basın, dernek ve ibadet özgürlüğü gibi kişisel hak ve özgürlüklerin tanınması, eğitimin ücretsiz ve zorunlu kılınması bulunmaktaydı. Ayrıca işçiler, bakanların halka ve kanunlara karşı sorumlu kılınmasını, dolaylı vergilerin kaldırılmasını, 1861 sonrasında köylülerin omuzlarına yüklenen toprak satış taksitlerinin, kredi borçlarının iptalini, savaşın halkın isteğine uygun biçimde sonlandırılmasını talep etmekteydiler. Fakat Gapon ve beraberindekiler, dilekçeyi dolayısıyla, şikâyet ve taleplerini dile getiremeden özellikle yürüyüşü ve gösteriyi engellemek için başkentte toplanan 9.000 piyade ve 3.000 askerden oluşan birliklerle karşılaştılar. Askerlerin kalabalığın üzerine ateş açması üzerine gösteri, çarla hiçbir bağlantı kurulamadan, yüzden fazla kişinin ölümüyle sonuçlandı. Aralarında bir benzerlik kurmak gerekirse 14 Temmuz 1789'daki Bastil Baskınının, Fransız İhtilali'nin başlangıcını oluşturması gibi 9 Ocak 1905'teki Kanlı Pazar da, 1905 devriminin başlangıcını oluşturdu.⁸⁰

Ocak 1905'de Çar'a dilekçe vermek için Kışlık Saray'a yürüyen işçilerin kurşuna dizilmelerinin doğurduğu protestolarla başlayan olaylar, Rusya'da doğrudan doğruya halkın eseri olan ilk devrime yol açtı. İlk Rus devrimi, iki yıl içinde yenilmesine karşın, vaktini doldurmuş olan Çarlığı, geri dönülmesi imkânsız bir bunalımın içine sokarak 1917 Ekim Devrimi'ne giden yolu açmış oldu. Bu yenik devrimden en kazançlı çıkan ise 1905 Devrimi'ni gerçekleştirdiği şekliyle hayal etmiş olan tek devrimci parti Bolşevikler ve onların önderleri Lenin'di. Lenin ve Bolşevikler, 1905'te, yalnızca 20.yüzyılı şekillendiren 1917 Ekim Devrimi'nin "genel provasını" yapmakla kalmadılar. Uzunca bir zamandır, bütün Avrupa'da bir düzen içi hareket haline gelmiş olan sosyalizme, devrimci içeriğini de iade etmiş oldular.⁸¹ En nihayetinde Çar manifesto ilan ederek yönetimi hükümete bırakmak zorunda kaldı. Böylece Rusya'da otokratik dönem sona ererek yerini özgürlükçü bir yönetim aldı.

Sovyet tarihçisi A. M. Pankratova tarafından 1905 Devrimi'ne ilişkin Rusça orijinali 1940 yılında yazılan bir monografide: "Rus Devrimi'nin etkisiyle Avrupa proletaryasının sınıf

⁸⁰ Acar(2008), a.g.m., s.90-91

⁸¹"Modern Sosyalizm 1905 Rus Devrimi",

https://sosyolojivefelsefe.files.wordpress.com/2011/10/017_1905_rus_devrimi.pdf, s.1

mücadelesinin şekli ve yöntemi değişmiştir. Rus Devrimi, halk kitlelerine güce dayalı politik ve organizasyon tecrübesi sağladı. 1905 Devrimi öncesinde Batı Avrupa işçi sınıfının, genel grev hakkında hemen hemen hiçbir tecrübesi yoktu. Bu grevler politik kitle grevlerine de dönüşemiyordu. Rus Devrimi'nin başarılı sonuç vermesinin etkisiyle, bir dizi ülkede genel grevler, proletaryanın politik silahı haline geldi" şeklinde abartılı değerlendirmeler yapılırken, diğer taraftan:

"1905 Rus Devrimi, Asya'daki bütün bağımsızlık hareketlerini de etkiledi. Lenin'e göre 'Rus Devrimi bütün Asya'yı harekete geçirmiştir. Türkiye, İran ve Çin'deki devrimleri, 1905 Devrimi'nin arkada milyonlarca insanı harekete geçiren bir etki bıraktığını ispat etmektedir' denilmektedir."⁸²

1.1.2. 1905 Rus Devrimi'nin Kırım Türkleri'ne Yansımaları

Kırım'da 1905 yılının inkılâpçı olayları ve kargaşası bütün hızıyla sürerken Kırım Türkleri büyük çoğunlukla kayıtsızlık ve hatta ilgisizlikle gelişmelerden uzak durmaktaydı. Her ne kadar bir grup genç Kırım Türk aydını olaylara aktif şekilde katıldıysa da Kırım Tatar halkının geniş kitleleri olayları adeta tiksintiyle izliyorlar ve bu bütün olup bitenleri tamamıyla Rusların kendi aralarındaki meselesi olarak görüyorlardı. Kırım Tatar halk kitlelerinin inkılâp olaylarına doğrudan katılmak konusundaki kayıtsızlıklarına rağmen inkılâbın getirdiği hürriyetler Kırım Tatar aydınlarına milli teşkilatlanma ve faaliyetler açısından uygun ortamı temin etti. Bu açıdan, 1905 yılı Rusya İmparatorluğu'ndaki diğer Müslümanlar için olduğu gibi Kırım Türkleri içinde gerçek bir dönüm noktası oldu. Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk Müslümanların siyasi bir platform üzerinde birliğinin temini için ciddi adımlar ilk defa bu dönemde atıldı ve bir ölçüye kadar bu birlik gerçekleştirildi. Kesintilere ve önemli istisnalara rağmen, İmparatorluktaki bütün Türk halklara şamil bir siyasi hareket ortaya çıktı.

⁸² Saygılı, H.(2016), *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, s.96-97

1.2. Kırım'ın Yeniden Teşkilatlandırılması Dönemi

1.2.1. Kırım'da Müslüman Kongreleri

Kırım'da kültürel alanda teşkilatlanmanın öncüsü ve fikir babasının İsmail Gaspralı olmasıyla birlikte, siyasi sahada ki birliğin öncüsü de Abdürreşid İbrahim (1853-1944) idi. Abdürreşid İbrahim'in 1904 yılının sonlarında Rus liberal zemstvo hareketiyle birtakım temasları olduğu ve yeni göreve gelmiş olan İçişleri Bakanı Knyaz Pyotr Dmitriyeviç Svyatopolk-Mirskiy tarafından kabul edildiği biliniyor. Abdürreşid İbrahim; Bakan'a Müslüman ahalinin problemlerini ve ricalarını anlattığı zaman, Svyatopolk- Mirskiy ona Müslümanlar tarafından hazırlanmış ve Müslüman halkın ricalarını ihtiva eden resmi bir dilekçe sunmasını tavsiye etti. Bakan'ın tavrından cesaret alan Abdürreşid İbrahim, İdil-Ural bölgesini baştanbaşa dolaşarak buralarda Müslümanların temel ihtiyaçlarını belirlemek üzere önde gelen Müslüman münevverlerinin ve eşrafının iştirak edeceği bir Müslümanlar kongresi düzenlenmesi fikrini müzakere etti. Bu hususta başlangıçtaki bir takım hayal kırıklıklarına rağmen, daha sonra Rusya çapındaki hızlı gelişmeler teşkilatlı bir hareket için yolu açtı.⁸³Talepleri olumlu karşılayan bakan bu konuda kendisine resmen başvurulmasını istedi. Bu olay Rusya Türkleri'nin resmî temsilcilerini seçme sürecini başlatmış, seçilen temsilciler 1905-1917 yılları arasında beş kongre gerçekleştirmiştir. Bu kongreler "müslüman kongreleri, Müslüman cemiyeti, müslümanların resmî nedveleri, müslümanların çığılığı" gibi adlarla anılmıştır.⁸⁴Abdürreşid İbrahim, Rusya Müslümanlarını çeşitli çalışmalarla bir araya getirmeye çalıştı ve muvaffak da oldu. Onun gayretleriyle Rusya Müslümanları bir araya gelerek siyasi alanda birlik olma fikrine ulaştılar. Bu siyasi fikirleri 1917'ye kadar sürecek beş kongre izledi. Bu kongreler de Rusya Müslümanlarının siyasi hayatı için çok önemli bir tecrübe oldu.⁸⁵

⁸³ Kırımlı(2010), a.g.e., s.68-69

⁸⁴Türkoğlu, İ.(2006), "Çarlık Rusyasında Müslüman Kongreleri", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt. 32, s. 97

⁸⁵Seyhan, Ş., "Siyasi Bilinçlenme Yolunda Rusya Türkleri", https://www.academia.edu/7869801/S%C4%B0YAS%C4%B0_B%C4%B0L%C4%B0N%C3%87LENME_YOLUNDA_RUSYA_T%C3%9CRKLER%C4%B0_--_Awakening_of_the_National_%C4%B0identity_among_the_Muslims_of_Russia, s.2

1.2.1.1. Birinci müslüman kongresi (Ağustos 1905)

Kongre fikrinin oluşumunda, ihtilal hareketleri ile birlikte Rusya Türkleri'nin en barışçı yolu tercih suretiyle hükümete gönderdikleri dilekçelerden hiçbir sorun çıkmayışı da etkili oldu. Mesela, 1905 Nisanı'nın sonlarına doğru Kırım'ın Akmescit (Simferopol) şehrinde geliştirilen büyük bir toplantıda, "Ruslarla her hakta eşitlik; okul ve cami yapımında tam serbestlik v.s." gibi on yedi önemli istekten oluşan bir talepname hazırlandı. Gaspıralı İsmail Bey, bu talepleri içeren dilekçeyi Petersburg'da hükümet yetkililerine teslim edecek heyetin başkanlığına getirildi. 8 Mayıs'ta Petersburg'a varan heyet, sırasıyla Halk Eğitimi Bakanı, İçişleri Bakanı ve Savaş Bakanı ile görüştü. Ancak, bütün bu temasların sonucunda hiçbir şey elde edilemedi. 10- 15 Nisan 1905 tarihleri arasında Ufa'da cereyan eden toplantıda, önce Rusya'da Müslümanları ilgilendiren hukukî metinler okundu. Daha sonra, 19 bölüm ve 90 maddeden ibaret bir kanun taslağı hazırlandı. Rusça'ya tercüme edilen bu kanun taslağı, 12 Mayıs 1905'te Müftü tarafından Başbakan Graf Vitre'ye gönderildi. Ancak yasal yollardan sorunlarının çözümü uğruna türlü yollara başvuran, ancak hiçbirinden sonuç alamayan Rusya Türkleri'nin önünde tek bir yol kalmıştı, o da tüm Rusya çapında azınlık temsilcilerinin katılacağı millî nitelikli bir kongre toplamak!⁸⁶

8 Nisan 1905'te Petersburg'da alınan gizli karar ve yapılan davetler neticesinde Ağustos'un 10'una doğru Mekerce Fuarına (Nijni Novgorod) ülkenin çeşitli yerlerinden temsilciler gelmeye başladı. Bu şahıslar Türklerin yoğunlukta bulunduğu İdil- Ural, Kırım, Kafkasya, Türkistan ve Sibiryadan gelmişlerdi. Rusya Türkleri'nin önemli aydınlarından olan Bakü'den Ali Merdan Topçubaşı, Bahçesaray'dan İsmail Gaspıralı, Kazan'dan Seyid Gerek Alk'in, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, ulemeden (din bilginleri), Kadı Abdürreşid İbrahim, Musa Carullah Bigi, Abdullah Apanay; zenginlerden Troyski'den Veli Yauşev, Orenburg'dan, Zakir Remiev, Ahmed ve Gani Hüseyinov biraderler; eski subaylardan ve arazi sahiplerinden Kutlukay Mirza Tevkilev, Şah Haydar Sırtlanov, Selim Gerey Cantüre bu toplantı için Mekerce'ye gelen şahıslar arasındaydılar.

İlk olarak 8 Ağustos 1905'te Nijni Novgorod valisinden toplantı için izin istendi. Vali, sıkıyönetimi bahane ederek, kongreye izin vermedi. Bu haber Nijni Novgorod'a gelenleri huzursuz etti. Ayaz İshaki, Fuat Tuktar gibi sosyalist, eğitilmiş gençler bir toplantı

⁸⁶ Hablemitoğlu, N.(2004), *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri(1905-1917)*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.99

düzenleyerek demokrasi talep ettiler. 13 Ağustos'ta ise molla Ali Yaşev, Bakülü misafirler şerefine bir yemek verdi. Bu ziyarete katılanlar arasında tanınmış zengin Şemsi Esadullayev, Haşim Vezirev, Ali Merdan Topçubaşı, Ebusuud Ahtem, İsmail Gaspıralı, Takizade Satar gibi ileri gelen 25 kadar kişi bulunuyordu. Ziyafet neticede siyasi bir miting havasını aldı ve Gaspıralı, Topçubaşı ve İbrahim Reşit birer Nutuk söylediler ve validen tekrar izin istenmesine karar verildi. Fakat 14 Ağustos'ta Ebusuud Ahtem'in yaptığı müracaat tekrar reddedildi. Bazı gençler bunun üzerine protesto yürüyüşü yapma teklifinde bulunmuşlarsa da, Gaspıralı kongrenin yerine 1905 Ağustosunda Nijni Novgorod yakınlarında Volga nehri üstünde tenezzüh vapuru Gustav Struve'de bir gezinti yapılmasını planladı. "Su üstündeki kongre" diye adlandırılan bu toplantıda Rus Çarlığı'nın her tarafından gelmiş olan Müslümanlar, müşterek gayelerine ulaşmak için bir "ittifak" kurmaya karar verdiler.⁸⁷Bundan sonra ancak belli şahıslara davetiye yollanmakla birlikte (talebeler çağrılmadı), davetsiz gelenleri de toplantıya kabul etme kararı alındı. 15 Ağustos 1905'te saat 9 sularında davetliler "Gustav Struve" adlı gemide toplanmaya başladılar. Türklerin bu faaliyetlerinden gizli polis Ohranka'nın haberi olacağı endişesi ile gemi belirtilen saatten önce hareket etti. Bir fikre göre ise, "sol" görüşlü oldukları kabul edilen Ayaz İshakîve arkadaşlarının katılmasına mani olmak için geminin erken hareketi sağlandı. Fakat adı geçen şahıslar motorla gemiye yetiştir. Gemi Oka nehri üzerinde limandan bir mil kadar uzaklaşınca Kafkasya-ötesi imamı Şakir Rahmankul, Kuran-ı Kerim okuyarak toplantıyı açtı. Toplantının başkanlığına İsmail Gaspıralı seçildi. Sonra İptida, Hayat ve Kaspi gazetelerinin sahibi Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı uzun bir konuşma yaptı. Daha sonra Ufalı Ebusuud Ahtem ve İsmail Gaspıralı da birer konuşma yaptılar. Toplantıda esas olarak Müslümanların menfaatini korumak için bir ittifakın kurulmasının gerekli olduğu kararına varıldı.120'den fazla kişinin (20 kadarını talebeler teşkil ediyordu) katıldığı bu toplantıda Rusya Müslümanlarının 16 şubeye bölünmesi ve her şubenin merkezden gelecek talimatlara göre faaliyet göstermesi prensipte kabul edildi. Büyük bir temkinle yapılan Türklerin bu ilk toplantısı, belki büyük bir siyasi faaliyet olarak değerlendirilmese bile, o devirde Türkler arasında çok olumlu tesir bırakmıştı. Zira bu herhangi siyasi bilgi, tecrübe ve basın desteğinden yoksun bir topluluk için her şeye rağmen başarılı bir adımdı. Organizasyonu yapanlara sonradan bir hayli kutlama telgrafları yollandı. Kongre, burada

⁸⁷ Fisher(2009), a.g.e., s.151

temsil edilen zümreler arasında bir dostluk havası yaratmıştı. Toplantıda alınan kararlar ise daha sonra Rusça olarak bastırıldı. 15 Ağustos 1905 toplantısının kararları aşağıdaki gibiydi:

“Nijni Novgorod’da, Oka Nehri üzerinde “*Gustav Struve*” vapurunda, imparatorluğun çeşitli vilayet ve bölgelerinden gelen, içlerinde her sınıftan temsilciler bulunan Müslümanlar, devletin ve kendilerinin durumlarını içine alan bütün meseleleri müzakere ederek, aşağıdaki kararları ittifakla almış bulunmaktadır:

“1.Bugünkü hayat şartları umum Rusya Müslümanlarının siyasi, sosyal ve kültürel işlerinde birleşmelerini gerektirmektedir.

2.Rusya Müslümanları bu maksatlarına erişmek hususunda Rus terakkiperverleriyle(ilericileri) aynı fikirde olup, halkın oyuyla seçilen vekillerin devleti yönetme, kanunları hazırlama ve yetkili kılınması esasına dayanan hukuk düzenini gerçekleştirmek yolunda faaliyette bulunacaktır.

3.Ruslara verilen haklar aynen Rusya Müslümanlarına da verilmezse, ikinci maddede belirtilen maksatlara ulaşmak asla mümkün değildir. Rusya Müslümanları bu görüşte olup, siyasi, sosyal ve dini haklarda Ruslarla(aynen) tam anlamda eşit duruma gelmek, halen yürürlükte olan kanunları, hükümet kararnamelerini, yönetim şekillerini, Rusya Müslümanlarına konulan kısıtlamaları, istisnaları ortadan kaldırmak yolunda, meşru maksatlarına ne şekilde olursa olsun erişmeye çalışacaklardır.

4.Rusya Müslümanları faaliyetlerine devletin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarına(şartlarına) göre yön vereceklerdir. Müslümanlar kendilerini devlette olacak değişikliklere, yeni şartlara, hayat tarzına uygun bir şekilde hazırlamak için itina göstereceklerdir. Buna göre her yerde ve kendi ihtiyaçlarına uygun her çeşit okul kurarak; kitap, gazete, dergi neşrederek; kütüphane, kıraathane(okuma odası) açarak, halktan toplanan ianelerle halkı bugünkü güncel şartlara göre yetiştirmeye çalışacaklardır.

5.Bu dört maddede belirtilen gayelere ulaşmayı kolaylaştırmak için, Müslümanların belli zamanlarda toplanacak olan kongreleri tarafından verilecek talimata göre hareket edecek, yerel “meclisler” teşkil edilecektir.”⁸⁸

Bu kongrede bütün Rusya Müslümanlarının bir “ittifak” kurmaları esası kabul edilmişti, fakat bunun henüz bir siyasi parti mahiyeti alması kararlaştırılmış değildi. Buna rağmen birlik fikrinin doğmasının kongreyi düzenleyenlere Rusya Türklerinin geleceği bakımından büyük cesaret verdiği kesindi. Rusya’nın çeşitli bölgelerinden gelmiş olan delegeler 20 Ağustos’ta memleketlerine geri döndüler.

Abdürreşid İbrahim; St. Petersburg’a döndükten sonra Müslümanlar arasında “ittifak” kurmanın gerekliliğini açıklamak maksadı ile *Bin Üç Yüz Senelik Nazar*(bakış) adlı bir eser hazırladı ve bu eser sansürün gadrine uğramadan yayınlanabildi. Bu esnada ise Rusya’da Ekim ayında huzursuzluk had safhaya ulaşmış, Çar ihtilalci hareketlerin baskısı ile 17 Ekim 1905 manifestosunu ilan etmek ve halka bir takım hürriyetler tanımak zorunda kalmıştı. Aynı tarihlerde Bakü taraflarında Türk Ermeni çatışması başladığı esnalarda Ali Merdan Topçubaşı ile Ahmet Agayev Petersburg’a geldiler ve Reşit İbrahim ile birlikte “*Müslüman İttifakı*”, kısaca “*İttifak (Birlik)*”in tüzüğünü ve siyasi programını kaleme aldılar. O sıralarda Rusya’da henüz resmi bir parti mevcut değildi. Fakat Ekim manifestosunun ilan edilmesiyle siyasi partiler mantar gibi yerden bittiler ve 11 Rus partisi faaliyete girişti. Henüz belli bir Türk partisi kurulmadığı için Müslüman toplulukların “şubeleri” birbirlerinden farklı tercihlerde bulunmaya ve kendi birliklerini kurma hususunda gerektiği kadar faaliyet göstermemeye başladılar. “İttifak”ın Kazan şubesi, Kadet Partisini (Anayasacı Demokratlar) tercih etti ve bu partinin programını Kazan Muhbiri gazetesinde yayınladı. Bu durum karşısında Reşid İbrahim, *Ülfet Gazetesi* aracılığı ile Müslümanların genel bir toplantı yapması fikrini ortaya attı. Gaspıralı da Tercüman vasıtasıyla yapılacak kongrede görüşülmesi gerekli meseleler hakkında çeşitli tekliflerde bulunuyordu. Aralık ayı (1905) “*Bütün Rusya Müslümanlarının Kongresi*” haberleri ile çalkalandı. ⁸⁹

⁸⁸ Devlet(1988), a.g.e., s.139

⁸⁹ Devlet(1988), a.g.e., s.141

1.2.1.2. İkinci müslüman kongresi(13-23 Ocak 1906)

Nijni Novgorod'da 15 Ağustos 1905'te Oka Nehri üzerinde yapılan kongrede, sonraki kongrenin süratle yapılmasına karar verilmiş ve kongreyi düzenleme işi gayriresmî siyasi parti hüviyetinde olan "Müslüman İttifakı'nın Kazan şubesine bırakılmıştı.II. Kongrenin yapılması zarureti, "Ülfet" gazetesinde Abdürreşid İbrahim tarafından sık sık anlatılmaktaydı. Gaspıralı İsmail Bey de aynı görüşü paylaşmaktaydı. Daha Kasım ayı ortalarında Gaspıralı, kongrenin gündemine ilişkin görüşlerini belirlemiştir.⁹⁰

Kazan komitesinin en faal üyesi olan Yusuf Akçura, hemen bu hazırlıklara girişti ve kongrenin 15 Ocak 1906'da St. Petersburg'da yapılacağını ilgililere bildirdi. Bu sıralarda Rusya'da yukarıda da bahsettiğimiz önemli siyasi gelişmeler olmuş, Çar 17 Ekim manifestosunu ilan ederek halka bir takım hürriyetler tanımış, Rusya'da meşruti idare kurulacağı ve "Duma"nın (Millet Meclisi)toplantıya çağırılacağı belirtilmişti.

İşte bu değişen politik atmosferde Türkler arasında da bir canlanma, hareketlenme başlamıştı. 13 Ocak 1906'da Petersburg'a Rusya'nın her tarafından Müslümanların vekilleri gelmeye başladı. 14 Ocak akşamı Damolla (büyük molla) Musa Carullah Bilgi ve Yusuf Akçura bütün vekiller şerefine büyük bir ziyafet verdiler, ziyafete yüzden fazla kişi katıldı. 17 Ocak'ta Kırım müftüsü Adil Giray Mirza Karaşayski, kazasker Hacı Ömer ve diğer ileri gelenler de Petersburg'a geldiler, fakat resmi kongre bir türlü yapılamıyordu. Çünkü gereken izin bir türlü alınamamıştı. Müftü Adil Giray, Damolla Alimcan Barudî, Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Mirza Müftüzade'den kurulu bir heyet İçişleri Bakanlığı katında tekrar teşebbüse geçtilerse de, onlar da gerekli izni alamadılar. Bu karışıklıklar esnasında Kazak soylularından Çıngız Han, İçişleri Bakanı tarafından kabul edildi ve o kongreyi düzenleyenlere "bin ruble verdikleri takdirde gerekli izni alacağı" hususunda haber yolladı. Ancak bundan da bir netice çıkmadı. Rusya'nın birçok bölgesinden gelen delegeler Petersburg'da iki hafta kaldılar. Bu sürede gayriresmi olarak dört beş defa bir araya geldiler. Zenginlerden Hasan Hamidullah'ın evinde 20 kadar delege toplanmıştı. Bu toplantıların birinde Ali Merdan Topçubaşı'nın Rusça'ya tercüme ettiği "İttifak" tüzük (23 madde) ve program (79 madde) projeleri okunarak tartışıldı. 22 Ocak'ta Petersburg gazetelerinde "her türlü toplantıya izin var" şeklinde haberler çıkınca delegeler tekrar Hasan Hamidullah'ın evinde toplandılar. Abdürreşid İbrahim'in hürmeten yerini İsmail Gaspıralı'ya bırakması

⁹⁰ Hablemitoğlu(2004), a.g.e.,s.108

üzerine bir müddet toplantıyı Gaspıralı idare etti. Daha sonra bu görev Ali Merdan Topçubaşı'na verildi. Ancak Gaspıralı'nın "bu bir toplantıdır, kongre olamaz" şeklindeki itirazı münakaşalara yol açtı. Müteakiben sözü Abdürreşid İbrahim aldı. Bakü vekili Karabek, kendisi ile Dr. Ahundov'un "İttifak" programından haberi olmadığını belirtince "İttifak" nizamnamesi tekrar okundu. Daha sonra Petersburglu Türkî talebelerin uzun bir itiraz dilekçesi okundu ve toplantı sona eremediği için ertesi güne bırakıldı. 23 Ocak 1906'da ise bu sefer 50'den fazla delege Muhammed Âlim Maksud'un evinde bir araya geldiler. İlk sözü Gaspıralı alarak bir gün önce itirazlara sebep olan sözlerinden dolayı özür dileyerek uzlaşmacı bir atmosfer yarattı. Toplantının sonunda herkes Kuran-ı Kerim'e el basarak Rusya Müslümanları'nın "İttifakı" için çalışacaklarına dair ant içtiler ve "İttifak" tüzüğü oy birliği ile kabul edildi. Buna göre teşkilatın bir merkez komitesi olacak ve bütün Rusya Nijni Novgorod toplantısında alınan karara göre 16 bölgeye bölünecekti.

Adı	Merkezi
1. Kafkasya	Bakü
2. Kırım	Simferopol(Akmescit)
3.Petersburg- Moskova	Petersburg
4. Litvanya	Minsk
5. Aşağı Volga(Astırhan)	Astırhan
6. Yukarı Volga	Kazan
7. Ufa	Ufa
8. Orenburg	Orenburg
9. Sibir	İrkutsk
10. Türkistan	Taşkent
11. Dala(Bozkır: Kazakistan)	Uralsk(Cayık)
12. Omsk	Omsk
13. Semipalat	Semipalatinsk
14. Yedi Su	Alma Ata
15. Akmolla	Petropavlosk(Kızılyar)
16. Zakaspi (Hazar Ötesi)	Aşhabad

"Devlet Duma'sına", Müslüman temsilcilerini seçtirme meselesi görüşüldü. Neticede Rus hükümetinden Müslümanlar sayısı oranında Duma'ya milletvekili sokmak için müracaat

etme kararı verildi. Toplantıda Rus siyasi partileri ile iş birliği meselesi de görüşüldü ve sadece bazı bölgelerde Kadet'lerle iş birliği yapılmasına karar verildi.⁹¹

1.2.1.3. Üçüncü müslüman kongresi (16-21 Ağustos 1906)

III. Bütün Rusya Müslümanları Toplantısı, 16 Ağustos 1906 günü Nijni Novgorod'un esnaf kulübünün büyük salonunda saat 12.00'de yapılan muhteşem bir törenle başladı. Resmi izne dayandığı için katılım, önceki iki toplantıya nazaran oldukça fazlaydı. İlk defa basına açık olarak yapılan bu toplantıyı birçok Müslüman ve Rus basın mensubu da takip etti. Yaklaşık 800 davetli ve delegenin katıldığı açılış töreninde önce Kuran-ı Kerim okundu. Sonra Abdürreşid İbrahim kısa bir konuşma yaptı. Daha sonra Abdürreşid İbrahim'in hazırladığı gündem üzerinde müzakereler başladı. Gündem, misyonerler, mektep ve medreseler, imamlar ve ulemalar ve her alanda ıslahatı içeren dört maddeden oluşuyordu. Gündeme, alınan izne istinaden, siyasi mahiyette hiçbir madde konmamıştı. İsmail Gaspıralı, III. Bütün Rusya Müslümanlarının Toplantısı için alınan iznin yalnız dini ve kültürel meseleleri kapsadığını, gündeme siyasi meseleler alındığı takdirde toplantının yasal olmadığı kanısına varılabileceğini, ayrıca konunun İslam âlemi açısından çok önemli olması nedeniyle işin aceleye getirilmemesi gerektiğini vurgulayarak, bu konunun müzakeresi için en kısa zamanda özel yeni bir toplantı düzenlenmesini önerdi.⁹²O devirde "sol görüşte" olan Ayaz İshaki, "İttifak"ın programı zenginler tarafından hazırlandı diyerek tenkit ettikten sonra, Müslümanların her "sınıfı" için ayrı bir parti kurulması fikrini ileri sürdü. Reşid İbrahim ise Rusya'daki 20 milyon Müslümanı değil yeryüzündeki 300 milyon Müslümanı birleştirmek gerektiği fikrini savundu. Yusuf Akçura da "İttifak"ın gayesinin bütün Müslümanları değil, ancak Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunu toplayarak siyasi bir parti kurmak olduğunu belirtiyordu. Yusuf Akçura, Bulgar Müslümanlarının kendi politik partilerini kurarak, dini ve milli menfaatlerini savunmalarını misal olarak vermekteydi. Her şeye rağmen kongrenin müzakere ettiği meseleler arasında en mühimi yine eğitim meselesiydi. İlerlemenin, uyanmanın eğitimle kabil olacağına kanaat getiren kongre bu meseleyi inceden inceye değerlendirmek için 15 kişilik bir komisyon kurdu. Bu komisyondan çıkan kararlara göre, Rusya Müslümanlarının eğitim sistemi her bölgede aynı olacak, mahalli şive ile birlikte Türkleri birleştirici edebi Türkçe(Türkiye Türkçesi) okutulup, öğretilcekti.Rusya

⁹¹ Devlet (1988), a.g.e.,s.143-144

⁹² Bozkurt, G.S.(2008), *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, s. 308

Müslümanlarının III. Kongresinde görüşülen mühim meselelerden biri de “Din-i Ruhani müesseselerin ıslahı” idi. Bu madde içinde bir komisyon kuruldu ve başkanlığını Kazanlı müderris Alimcan Barudî yaptı. Komisyonun 13 maddeden ibaret raporu 19 Ağustos’ta kongre tarafından müzakere edildi. Raporda Rusya Müslümanlarının dini müesseselere ait yürürlükteki kanun ve hükümlerin değiştirilmesi; Rusya’daki müftülerin halk tarafından serbestçe seçilmesi; bütün Müslüman ruhanilerin maaş olarak hukuken Rus papazları ile aynı dereceye getirilmeleri teklif ediliyordu. Ayrıca kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı’nın Kafkasya’daki Sünnilik ve Şiilik gibi mezhep ayrılıklarının teşkilat meselesinde hiçbir rol oynamaması gerektiği hususundaki teklifi de oy birliği ile kabul edildi. Rusya Müslümanları, mezhep ayrılıklarının birlik kurmaya mani teşkil etmediğini belirtmiş oldular. 16-21 Ağustos 1906 tarihinde yapılan Rusya Müslümanlarının III. Kongresine katılanların büyük çoğunluğu ihtilalcı karakterde olmayıp rejimi devirmek gibi bir program da hazırlamadılar. Bazı kusurlarına rağmen III. Kongre Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetlerinde önemli bir olay olmuştur denilebilir.⁹³Tarihi bakımdan büyük önemi haiz olmalarına rağmen Bütün Rusya Müslümanları Kongreleri aldıkları kararları tatbik ve icra edebilecek güce sahip değillerdi. Bilhassa Üçüncü Kongre’nin ilerici karakteri hükümeti ciddi şekilde ürküttüğünden, bundan sonraki faaliyetleri kısıtlamak üzere hükümet tarafından sistematik tedbirler alındı. Nitekim Üçüncü Kongre’den sonra Haziran 1914’e kadar başka bir kongre düzenlenemedi. Müslüman partisi kurulması hususu, müteakip Dumalarda Müslüman Fraksiyonu’nun teşkili ile gerçekleştirilebildi. Böylece, İttifak-ı Müslimin daimi merkezi bir teşkilat ile mahalli şubeler kurabilmekten mahrum olarak, Çarlığın sonuna kadar ancak münferit şahıslar tarafından gayri-resmi surette temsil edilebildi. Bütün bunlara rağmen, Rusya İmparatorluğu’ndaki Müslümanlar arasında gevşek de olsa bir hareket ve güçlü bir ruh halinde birlik olgusunun 1917’ye kadar mevcudiyetini sürdürdüğünden söz etmek mümkündür.⁹⁴

1.2.2. 1906-1917 Yılları Arasındaki Gelişmeler

Rusya İmparatorluğu’nun bütün Müslüman bölgelerinden 800 kadar delegenin iştirak ettiği “**Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kongresi**”, o ana kadar imparatorluk dâhilinde yapılan en kalabalık Müslüman kongresiydi. Duma’da teşekkül edecek Müslüman Fraksiyonu’nun (İttifak-ı Müslimin) resmen kuruluşunun kabul edildiği bu Kongre’de,

⁹³ Devlet, N.(2014), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917*,Ankara, TTK, s.139-145

⁹⁴ Kırımlı(2010), a.g.e., s.84-85

özellikle milli maarif ve kültür konularında alınan kararlar büyük önem taşımaktaydı. Bu konularda kabul edilen programın, esasen Gaspıralı'nın çeyrek asırdır savunageldiği usul-ü cedid milli maarif sisteminin Rusya Müslüman Türkleri arasındaki nihai zaferini ilan ettiği söylenebilirdi. Tamamen Gaspıralı'nın fikirleri ve idealleri doğrultusundaki bu programda, Rusya İmparatorluğu dâhilindeki bütün Müslüman maarif sisteminin birleştirilerek standart hale getirilmesi, kız-erkek bütün Müslüman çocuklarına ilköğretimin mecburi olması, bütün Müslüman muallimlerin tek bir teşkilat bünyesinde birleştirilmesi ve Müslüman orta dereceli okulları olan rüştiyelerin açılması öngörülmekteydi. Programa göre, ilk mekteplerde öğretim dili mahalli lehçe veya şive olacak, rüştiyelerde ise yalnız “edebi Türkçe” okutulacaktı. Bu, Gaspıralı'nın en büyük ideallerinden biri olan dil birliği yolunda çok önemli bir adımdı. Nitekim kongre boyunca Gaspıralı büyük bir sevgiyle karşılanmış ve “*Milletin Babası*” olarak nitelendirilmiştir. Rus kanunları Kırım Türklerine mektep(ilkokul), dini okul(medrese), Rus-Tatar okulları ve Bahçesaray'da bir Tatar öğretmen okulu lisesi açmaya imkân vermişti. Kırım'daki dini hayat, başında müftünün bulunduğu “Müslüman Ruhani İdaresi” tarafından yönetiliyordu.

Bütün tarihi önemine rağmen, Bütün Rusya Müslümanları Kongreleri'nin ve diğer benzer Türk Müslüman toplantılarının kararlarının büyük çoğunluğunun hayata geçirilebilmesi mümkün olmamıştır. Genel veya özel olarak Müslüman teşkilatları bunları icra edebilecek imkânlarla sahip olmamasıyla birlikte, 1905 İnkılâbı'nın hemen sonrasındaki sarsıntılarından atarak toparlanmaya başlayan Çarlık idaresi zamanla eski yapısına ve keyfi uygulamalarına döndü. İkinci Duma da birkaç aylık bir mevcudiyetten sonra kanunsuz olarak kapatıldığı gibi, zaten monarşinin istemediği unsurların Duma'ya girmesini engelleyen nizamlar daha da sıkılaştırıldı. İnkılâbın üzerinden henüz birkaç yıl geçmeden, tanınan hak ve hürriyetlerin neredeyse tamamı fiilen geri alındı. Böylece, Rusya idaresi kendine has bir “meşruti mutlakiyete” dönüştü.⁹⁵ Genel olarak ortaya çıkan tabloya baktığımız zaman Rus devriminin kargaşasıyla geçen 1905-1907 yılları boyunca Kırım'daki Osmanlı tebaası muallimlerin faaliyetleri, Çarlık idaresinin fazla dikkatini çekmemiş, ya da en azından bir dereceye kadar bunlara müsamaha gösterilmiştir. Ancak bu tutum 1907'den sonra değişmiş ve hükümet sert tedbirler almaya başlayarak eski haline dönmüştür.⁹⁶

⁹⁵ Kırımlı, H., “İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinskiy) – (1851-1914), http://ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/?page_id=4, s. 27

⁹⁶ Kırımlı, H., “Kırım Tatarları ve Türkiye”, <http://egitim.vatankirim.net/kampanya/yazi.asp?YaziNo=27,s.3>

1907’de Rusya’da idari-siyasi baskı artmıştı. 3 Haziran 1907 fermanı ile II. Duma dağıtılmış, Stolipin başbakan olmuş ve gayri Ruslara karşı alınan tedbirler yeniden yürürlüğe konulmaya başlanmıştı. Alınan tedbirler neticesinde III. Duma’ya ancak 10 tane Türk mebusu sokulabilmişti. Stolipin Ortodoksluğu üstün tutan, mezhep ayrımı yapmadan bütün Müslümanlara baskı yapan bir politika yürütüyordu. İçişleri Bakanlığı bazı genelgelerle Müslümanların cemiyet faaliyetlerini engelliyordu. II. Duma’da “Müslüman Franksiyonu”nun başkanlığını yapan Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı, Çar’ın Duma’yı keyfi olarak dağıtmasını protesto maksadıyla kaleme alınan “Viborg Beyannamesine” imza attığı için hapse atılmıştı. Bu baskılara dayanamayan Ahmed Agayev, Ali Hüseyinzade, Yusuf Akçura gibi Türk ileri gelenleri Türkiye’ye kaçmak zorunda kalmışlardı. Bakü’de de Türk aydınlarını tevkif ve sürgün bir hayli artmıştı. Rus hükümeti ayrıca kışkırtma metodu da kullanıyordu: Usul-ü cedid okullarının öğretmenlerini “Osmanlı ajanı” olmakla suçluyor ve mutaassıp din adamlarını onlara karşı kullanmaya çalışıyordu.⁹⁷

Tavrida Guberniyası Halk Okulları Müdürü, Gubernator Vasiliy Vasilyeviç Novitskiy’e yazdığı 20 Kasım 1908 tarihli raporunda Usul-ü Cedid mektepleri açmak maksadıyla Kırım’a gelen bu muallimlerin “hepsinin Türk hükümeti tarafından görevlendirildiğini ve İslamcılığı yadıklarının” iddia ediyordu. Müdür’e göre bunlar Kırım Türkleri arasında “Kırım Türk gençliğini fanatikleştirmek üzere Usul-ü Cedid mektepleri açılması”na dair ajitasyonda bulunuyorlar ve “sağlam” bilgi sahibi oldukları için de yerli halkı kolaylıkla kandırıyorlardı. Netice olarak Müdür, bütün rüşdiyelerin kapatılmasını ve Osmanlı tebaalarının Kırım mektep ve medreselerinde ders okutmalarının kesin olarak yasaklanmasını teklif etmekteydi. Gerçekten de rüşdiyelerin ve Osmanlı tebaası muallimlerin başına gelen bu oldu. 1910’a kadar bütün rüşdiyeler hükümet tarafından kapatıldı ve bütün birimlere resmi yazılar gönderilerek Osmanlı tebaası muallimlerin derhal görevlerine son verilmesi emredildi. Çok geçmeden de bu muallimlerin çoğu sınır dışı edilerek Türkiye’ye gönderildi ve bazıları da tevkif edildi. Rusya Hükümeti’ni rahatsız eden bir diğer husus da Kırım mekteplerinde Türkiye’de basılmış ders kitaplarının okutulmasıydı. 1914’e kadar (hatta ondan sonra da) hükümet defalarca böyle ders kitaplarının kullanılmasını ve daha doğrusu Kırım Tatar dilinde her türlü dünyevi ders okutulmasını yasakladı.

⁹⁷ Devlet(2014), a.g.e., s.168

1905 sonrasında Kırım Türkleri arasında gerek dünyevî gerekse yüksek tahsil fikri yaygınlık kazanınca, (Türkiye'den gelme veya Kırım'da yaşayan) yenilikçi muallimlerin de teşvikiyle okumak için İstanbul'a giden Kırım Tatar gençleri giderek artan sayıda dinî olmayan Osmanlı mekteplerine ve daha yüksek eğitim kurumlarına kaydolmaya başladılar. Bunu müteakip iki yıl boyunca Kazan, Kırım, Kafkasya ve Rusya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden birçok Müslüman talebe benzer dilekçelerle İstanbul Darülfünûnu'na müracaat ettiler. Buna ilişkin mevzuat problemlerinden dolayı Kabine'nin kararı gerekti. 5 Şubat 1908'de Osmanlı Kabinesi Kırım, Kazan ve Kafkasya Müslümanlarından her yıl on iki talebenin (ücretsiz olarak) Darülfünûn'a, sekiz talebenin de Rüşdiye Darülmuallimîni'ne "dinleyici sıfatıyla" kabulünü uygun gördü ve bunların İstanbul'da tahsil görmelerinin "Hilâfet-i kübrâya olan irtibât-ı maneviyyelerinin teyidine vesile olacağı"na işaret etti. Kabine'nin bu kararı ertesi ay Padişah'ın irade-i seniyesi ile kesinleşti.

Cafer Seydahmet Kırımer

1908 İnkılâbı'ndan az önce İstanbul'daki muhtelif medreselerde, mekteplerde, idadilerde ve Darülfünûn'da okuyan Kırım'dan gelme talebelerin sayısı 100 civarındaydı. Böyle talebelerden biri olan Cafer Seydahmet [Kırımer] (1889-1960) Yalta'nın Kızıldaş köyünden hali vakti iyi bir köylünün oğluydu. İstanbul'da genç bir idadî talebesi iken tatilde evine döndüğü zamanlar Yalta bölgesindeki bazı Genç Tatarlarla tanışarak düzenli olarak *Tercüman* ve *Vatan Hâdimi* 'ni okumaya başlamıştı. Böylece muğlâk bir şekilde "inkılâp" ve "hürriyet" kavramları ile tanışan genç Cafer, 1906-1907'de diğer bir idadî talebesi olan vatandaşı Nebi Kuku ile birlikte İstanbul'da el altından Jön Türk neşriyatını ve başka yasak yayınları elde etmekte ve okumaktaydı.

Numan Çelebi Cihan

Cafer Seydahmet ile yakın arkadaş olan talebelerden biri de Noman Çelebi Cihan (Çelebican Çelebiyev, 1885-1918) idi. Kırım'ın en kuzeyindeki Orkapı bölgesinin Büyük Sunak köyünde doğan bu genç talebe sonradan fakirleşmiş bir "çelebi" ailesinin çocuğuydu. İstanbul'da bir müddet bir medresede okuyan Çelebi Cihan, 1908'de İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebi'ne kaydolmuştu. Türkiye'de Temmuz 1908 İnkılâbı ve meşrutiyetin yeniden tesisi İstanbul'daki Kırım Tatar talebeleri arasında büyük sevinç doğurdu. Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in grubu düzenli toplantılarını artık serbestçe yapabilecekler, hürriyeti ve

inkılâbı tartışacaklardı. Nisan 1909'daki "31 Mart Hadisesi" de İnkılâb'ın tehlikeye düştüğünü gören Kırım Tatar talebelerini heyecana ve galeyana getirdi. Hattâ aralarında Cafer Seydahmet ve Nebi Kuku'nun da bulunduğu bazıları isyanı bastırmak üzere Yeşilköy'e gelmiş olan *Hareket Ordusu* karargâhına giderek orduya katılmak istediklerini dahi ifade ettilerse de, bu istekleri kibarca reddedilmiştir.⁹⁸

1.2.2.1. Vatan cemiyeti

Hem Gapıralı'nın hem de genç Tatarlar'ın fikri ve siyasi mirasını devralan bu Kırımlı talebelerden bir kısmı 1909 sonlarında İstanbul'da **Vatan Cemiyet**'i adında gizli bir teşkilat kurdular. Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet ve Abdülhakim Hilmi Arifzade'nin öncülüğündeki bu gençler Çarlık rejimine karşı amansız bir düşmanlık beslemekte ve Kırım Tatarları'nın kendi milli kaderlerine sahip olmaları gerektiğine inanmaktaydılar. Vatan Cemiyeti, Kırımdakigruplarla birleşerek, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasının arifesine kadar Kırım'ın hemen her yerinde gizli siyasi hücreler oluşturmayı başardı.⁹⁹ 1908'de "**Kırım Talebe Cemiyeti**", 1909'da "**Buhara Yararına İlim Yayma Cemiyeti**", 1911'de "**Rusya Türk Talebeleri Cemiyeti**" kuruldu. Ancak Türklerin birleşme gayretleri gizli bir emel olarak kalıyor, Akçura ve Agayev(Ağaoglu) grubu I. Dünya Harbinden önce açıkça Rusya'ya karşı propaganda yapmaktan kaçınıyorlardı.¹⁰⁰ Bütün bu yakın ilişki ve dayanışmanın neticesinde Kırım Talebe Cemiyeti ve İdil-Urallı talebelerin Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti 13 Şubat 1912'de resmen birleşerek "**Rusyalı Talebe Cemiyeti**" adını almıştır.¹⁰¹

1.2.2.2. IV. Rusya Türkleri kongresi(15-25 Haziran 1914)

Rusya Müslümanları'nın düzenlemiş olduğu üç genel nitelikli kongrenin dışında, mahalli nitelikli toplantılar yapılmışsa da bunların hiçbirisi ses getirecek çapta olmamış; genel anlamda bir fayda da sağlamamıştı. İlk üç kongreden sonra dördüncü bir kongre, Rusya Türkleri'nin en önemli isteğiydi. Ve tabii, kongrenin legal olması için de hükümetin izni gerekmektedir. Duma'daki Müslüman Fraksiyonu'nun Başkanı Kutluğ Muhammed

⁹⁸Kırımlı, H., "Kırım Tatarları ve Türkiye", <http://www.vatankirim.net/yazdir.asp?YaziNo=27> s.4

⁹⁹ Gurulkan, K.(2015), "*Birinci Dünya Savaşı'nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri*", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2015/1-2, Cilt 14, Sayı 27-28, s.97

¹⁰⁰ Devlet,(2014), a.g.e., s. 191

¹⁰¹ Kırımlı(2010), a.g.e., s.190

Tevkilev ile Franksiyonun diğer üyeleri Ebussuud Ahtemov, Abdüllatif H. Bayterekov, M. Yusuf Caferov, G.H. Yenikeev'in müşterek gayretleri sonucu, hükümetin de uygun görmesiyle 15-25 Haziran 1914'te Petersburg'da "Bütün Rusya Müslümanları'nın IV. Kongresi'nin yapılacağı ilan olundu.¹⁰²

Rus hükümetinin I. Dünya Savaşı'na girmeden az önceki bir dönemde bu kongreye izin vermesinin düşündürücü nedenleri olabilirdi. Önce, hükümetin savaş sırasında bir de "iç cephe" açılması ihtimalini göz önünde tuttuğu muhakkaktır. Tüm savaş boyunca "vatanseverlik" propagandasının yoğunlaştırıldığı göz önüne alınacak olursa, bu kongreye izin vermekle Rus hükümetinin Türk azınlığı "göz boyama" ya da "oyalama" taktiğiyle de olsa hoşnut etmeye çalıştığı söylenebilir.¹⁰³ Hükümet Petersburg'daki kongreye müsaade etmekle birlikte faaliyet sahasını kısıtladı. Gazetecilerin kongreyi takip etmesi yasaklandı. 15 Haziran 1914'te Hasan Ata Muhammedov tarafından açılan kongreye Rusya'nın çeşitli bölgelerinden otuz bir delege katıldı. Üç komisyon oluşturularak çalışmalara başlandı. Duma üyesi Bünyamin Ahtemov, Kafkasya ve Kırım müftülüklerinin Orenburg Müftülüğü'ne göre daha fazla haklara sahip bulunduğunu ve mahkeme-i şer'iyenin ıslah edilmesi gerektiğini belirtti. Sadri Maksudi (Arsal), konuşmasında 20 milyonluk bir topluluğa hizmet eden mahkeme-i şer'iyeye yıllık sadece 6000 ruble tahsis edilmesini eleştirdi. Türkistan delegesi General Yenikiyev, Türkistan'daki Ruslaştırma taraftarlarının müslümanların eğitimini engelleme yoluna gittiklerini, Kırgız delegesi Karatayev, Kırgızlar'ın 1868 yılından beri dinî idareden, mektep ve medreselerden mahrum olduklarını söyledi. Kırım delegesi Mustafa Müftüzâde, Kırım Mahkeme-i Şer'iyesi ile ilgili bir konuşma yaptı. Ayrıca hükümetin müslümanlara ait mekteplerde fen derslerinin okutulmasına karşı olmasının sebebini anlayamadığını bildirdi. Toplantının sonunda din adamları ve bölge temsilcilerinden oluşan meclislerin açılması, müslümanların mektep ve medreselerinin Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak dinî idarelere geri verilmesi, dinî mektep ve medreselerin müstakil olması, cami ve medrese inşasına ruhanî idarelerin de katılması kararı alındı. Kafkas Dinî İdaresi Hakkında hazırlanan lâyihanın Duma'nın kış dönemi çalışmalarında müslüman temsilcileri tarafından Duma gündemine konulması kararlaştırıldı. Ayrıca mektep ve medreseler, vakıflar, vilâyet meclisleri, şer'î mahkemeler, müftü ve şeyhülislâmlar hakkında 119 maddelik bir lâyiha kabul edildi. Bu maddeler arasında siyasî mahiyetteki tek talep, Türkistan ve Bozkır (Dala) eyaleti Kırgızlar'ına da (Kazak) Duma'ya temsilci gönderme hakkının

¹⁰² Devlet(1988), a.g.e., s.150

¹⁰³Devlet(1988), a.g.e., s.152

tanınmasıydı.¹⁰⁴Birinci Dünya Savaşı, hem hüviyetleri hem Rus hükümetine karşı sadakatleri yönünden Kırım Tatarları için bir kriz yarattı. Dumalara katılan ve birçok Müslüman kongrelerine başkanlık eden Tatarlar, Rus sistemi içinde milli bir hareketi geliştiriyorlardı. Savaşın başlangıcında Tatarların Almanya ve Avusturya'ya karşı olan Rusya'nın savaş hedeflerine muhalefet etmeleri için hiçbir sebep yoktu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş problemlere sebep oluyordu. 1912'de Kırım polisi Simferopollü bir din adamı olan Hacı Seyyid Haffa'yı Osmanlı gazeteleri bulundurduğu için tevkif etti. Aynı yıl içinde Tatarlar'ın Balkanlardaki Osmanlı savaşını görüştikleri Simferopol'daki bir toplantı polis tarafından dağıtıldı ve üç Tatar tevkif edildi. Savaşın ilk yıllarında Kırım Türklerinin süvari alayları batı cephesinde görevlendirildiler. Rus kayıtlarına göre "savaşta yararlılık gösterdiler". Fakat Kırım'daki idareciler işi oluruna bırakmıyorlar ve Tatar kültür ve milli hayatına gittikçe şiddetini arttıran bir baskı siyaseti uyguluyorlardı. Polis memurları sık sık Tatarların dini ve okul faaliyetlerine müdahale ediyorlardı. Diğer Türk dünyası ile olan tarihi Tatar bağlantısından herhangi bir şekilde bile olsa bahsetmek yasaklanmıştı. Sağlam bir temele kavuşmuş olan gazete ve dergiler katı bir sansüre tabi tutuluyor ve kapatılıyorlardı.¹⁰⁵1914 yazında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin de Rusya'ya karşı savaşa katılması sonucu milliyetçi fikirlerin aralarında giderek yaygınlık kazandığı Kırım Türkleri arasında, Rusya'nın çöküp, Yarımada'nın Türkiye himayesinde istiklalini kazanacağı yolunda umutların doğmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak Kırım'da, 1914-1916 yılları arasında Rusya aleyhinde ve Türkiye lehinde bazı gizli çalışmaların da yürütüldüğü görülür. Bu faaliyetler kapsamında, Türkiye'ye yardım amacıyla Kırımlıların birleşmesi gerektiğine dair kışkırtmalar yapıldığı, beyannameler dağıtıldığı, sürülmekten kurtulmak için kaçıp gizlenen Osmanlı tabiiyetindekilere mümkün olduğunca yardım yapıldığı bilinmektedir.¹⁰⁶

Kırım Türklerinin en tanınmış müdafileri, savaş yıllarında tevkif edilmemek için ülkeden kaçmak zorunda kaldılar. Aralarında ileride *1917Kaim Milli Hareketi*'nin liderleri olacak olan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet de vardı. Bu mülteciler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Müslüman mültecilerle birlikte *Rusya Müslüman Türk- Tatar Hukuku'nu Müdafaa Komitesi*'ni kurdular. Fakat bu komite İstanbul'da yeterli destek görmediği için faaliyet merkezini İsviçre'ye nakletti. Kırım Türkleri ve diğer Rusya

¹⁰⁴ Türkoğlu, a.g.m., s.97

¹⁰⁵ Fisher(2009), a.g.e., s.158

¹⁰⁶ Sel(1997), a.g.e., s.106

Müslümanları durumlarını bu tarafsız ülkeden hem Alman hükümetine hem de İtilaf devletlerine anlattılar. Her iki tarafa da verilen mesaj, Rus Çarlığı'ndaki Müslüman halklara kendi milli ve kültürel gelişme haklarının sistematik olarak verilmediği, Rusya dâhilinde muhtar bir şekilde var olmak gayesiyle asgari isteklerinin bile kale alınmadığı ve harbin sonucu ne olursa olsun Rusya Müslümanlarının bu haklara kavuşmak için galiplerin yardımına muhtaç oldukları mealindeydi. 1916 yılı Mayısı'nda Lozan'da Gayr-ı Rus Milletler İttifakı'nı kurdular.

1917 yılında Kırım Türkleri, psikolojik olarak Çarlık rejimini kaldıracak ve Kırım'dan merkezi devlet kontrolü ve otoritesini uzaklaştıracak her hareketi desteklemeye hazırdılar. Yarımada'da ise 1917'de mevcut olan yegâne ihtilalcı gruplar, çok az Tatar nüfusu olan Sivastapol ve Odessa sahil şehirlerinde bulunuyorlardı. Buna ilaveten Kırım'daki Rus askeri birlikleri hemen hemen tamamen Tatar olmayanlardan müteşekkildi. Her halde Çarlık hükümeti, gittikçe büyüyen gizli bir Türk- Tatar anlaşması korkusunun neticesi olarak, bütün Tatar birliklerini Güney cephesine değil de batı cephesine yollamıştı. Bu yüzden ihtilal olduğu zaman Tatarlar askeri yönden Kırım'da elverişsiz durumda idiler.¹⁰⁷ Tüm bu eşitsizlik ve hükümetin baskılarından bunalan Orta Asya Türkleri, sorunlarının çözümü için başlangıçta IV. Kongre'den medet ummuşlar ve samimi bir tebrik telgrafı göndermişlerdi. Kongrenin sonuçsuzluğunu görünce de, askerlik v.s. gibi yeni meselelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, 1916 yılı boyunca toplu isyanlar gerçekleştirmişlerdi. Dolayısıyla, savaş süresince Alman orduları karşısında sürekli gerileyen Rus Genelkurmayı, bir de Orta Asya'da iç cephe açmak ve batı cephesinden bu yeni cepheye asker kaydırmak durumunda kalmıştı. Artık Çarlık rejiminin hükümetleri, Rusya Türkleri'nden sadakat bekleyemezdi. Nitekim 1917 İhtilali, Rusya Türkleri için tarihi bir fırsat oldu ve yeniden –ama bu sefer daha hür-kongreler dönemi başladı.¹⁰⁸

1.3. 1917 Şubat İhtilali ve Kırım'a Etkileri

9 (22) Ocak 1917'de “**Kanlı Pazar**” olaylarının yıl dönümü dolayısıyla başlayan gösteriler, geniş çaplı grevlerle de desteklenince, Rusya'nın her tarafında ihtilal heyecanı baş gösterdi. Halk direnişini kırmak üzere ihtilalcilerin üzerine gönderilen askerlerin de ihtilalin yanında tavır almaları üzerine, Çar II. Nikola, tedbir almak üzere Duma'yı fesh etti. Bu sefer de

¹⁰⁷ Fisher(2009), a.g.e., s. 160

¹⁰⁸ Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.156

Duma üyeleri, Meclis binası olan “Tavrida Sarayı”nı işgal ettiler. İhtilalciler, silahlara el koydular, Petersburg Hapishanesi’ne baskınla mahkûmları serbest bıraktılar. 2(15) Mart günü, ihtilalciler tarafından Knez L’vov’un başkanlığında “Geçici Hükümet” ilan edilince, Çar II. Nikola’da aynı gün tahttan kardeşi lehine feragat etti. Böylece Çarlık rejimi tarihe karıştı.¹⁰⁹1917 Şubat’ında Rusya’da başlayan devrim hareketi, 1905 İhtilali’nden o güne dek kültürel ve siyasi bağımsızlıklar konusunda hayli çaba göstermiş Türk- Müslüman toplumlari da etkilemiştir. Şubat Devrimiyle birlikte Müslüman- Türk siyasi önderler, Petrograd’da bir toplantı düzenleyerek (15-17 Mart) gelişmeleri değerlendirmişlerdir ve “Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu”nu oluşturmuşlardır. Ayrıca Mayıs ayında Moskova’da gerçekleşmek üzere “**Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı**”nın toplanması kararlaştırılmıştır. Devrim Rusya’sında, Müslüman- Türk siyasetçilerin en önemli girişimlerinden sayılabilecek bu gelişme, buradaki siyasi atmosferlerin Türk halkları üzerindeki olumlu etkisine kanıttır.¹¹⁰Buradan da anlaşıldığı üzere, 1917 Şubat İhtilali patlak verdiğinde, Kırım Türklerinin milli hareketi aydın ve inkılâpçı demokratik kadrolardan oluşan yeteri kadar güçlü bir yapıya kavuşmuş bulunuyordu. Bu kadrolar kendi vatanlarında hâkimiyeti almaya ve idare etmeye muktedirlerdi. Bununla birlikte, Kırım Tatar liderlerinin Kırım’da faaliyet gösteren demokratik çizgideki Rus partileriyle birlikte Kırım Türklerinin kendi kaderini tayin hakkına saygı esasında bir idare teşkil teşebbüsleri müspet bir netice vermedi. Zira ne yazık ki, pek çok Rus partisinin demokratlığı, aynen günümüzde de görüldüğü üzere, imparatorluk hâkimiyeti altındaki, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı meselesi gündeme geldiği anda sona eriyor yahut pek zayıflıyordu.¹¹¹1917 yılındaki ihtilal aylarında Kırım milli hareketi üç safhadan geçti:

1. Kırım Türkleri, Şubat ihtilalinimüteakiben 25 Mart’tan, Mayıs ortasına kadar kültür muhtariyetine kavuşmak için mücadele ettiler.
2. Mayıs ortasından Kasım’a kadar bölge muhtariyeti taleplerini elde etmek istediler.
3. Nihayet Kasım ihtilalını müteakip bağımsız bir devlet kurmak için uğraştılar.¹¹²

¹⁰⁹ Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.157

¹¹⁰ Karabulut, U.(2013), “1917 Ekim Devrimi’nden Mondros Ateşkes Antlaşmasına Türk Ocaklarının Rusya Türklerine Bakışı”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 34, s.168

¹¹¹ Kırımoğlu, M. A.(2004), “Kırım Tatar Milli Hareketinin Kısa Tarihi”,Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Deneği Genel Merkezi Yayınları, s. 2

¹¹² Fisher(2009),a.g.e., s. 160

Bolşevik ihtilâli, Kırım Türk milliyetçilerine, faaliyetlerini alenen yürütebilme imkânı verdi. Altyapısı Vatan Cemiyeti mensuplarınca hazırlanmış olan millî hareketle 7 Nisan 1917’de Kırım’ın her tarafından 2000 delegenin iştirakiile Akmesit’te *Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi* toplandı ve Kırım Müslümanları İcra Komitesi seçildi.¹¹³ Bir günlük müzakerelerden sonra aşağıdaki kararları aldılar:

1. Kırım- Türklerinin milli-medeni muhtariyetinin ilanı;
2. Müslüman Ruhani İdaresi ile başında Tavrida(Kırım) müftüsü bulunan Vakıflar Komisyonu’nun lağvı;
3. Kırım’da vakfa ait 95.499 hektar toprağın ve 800 bin rublelik fonun Kırım Müslümanlarına iadesi;
4. Yeni bir müftünün ve vakıf komisyonunun kongre delegeleri tarafından seçilmesi;
5. Kırım Müslümanları İcra Komitesi’nin teşkili ve bunun da delegeler tarafından seçilmesi (İcra Komitesi kongrenin kararlarını gerçekleştirecek ve Kırım Türklerinin milli-medeni hayatında idari organ olacaktır.)

Kongre, Numan Çelebi Cihan’ı Kırım müftüsü olarak seçti. Vakıf komisyonu başkanlığına ise Cafer Seydahmet getirildi. Müslüman İcra Komitesi’ne ise 45 kişi seçildi. Kongre Petrograd’daki “Geçici Hükümet’e bir telgrafla kongre kararlarını bildirmişti.¹¹⁴

Kırım Türklerinin bu faaliyetleri Rus basını tarafından yeniden hanlık kurma faaliyeti olarak lanse edilmekte ve ülke sakinleri Tatar “diktatörlüğü” tehdidinden söz edilerek korkutulup provokasyonlar tertip edilmeye çalışılmakta idi. Yüz elli senelik Rus esareti devrinin tahrip ettiği pek çok millî müessesenin yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerekiyordu. Bahçesaray’daki tarihî Han Sarayı millî müze olarak ilan edildiği ve üzerine Kırım Türk bayrağı çekildi. Kırım Türk Millî Meclisi’nin (Kurultay) teşkili için seçim hazırlıklarına başlandı.¹¹⁵ Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi’nin 23maddelik çalışma programı kaleme alındı. Kırım’ın her şehir, kasaba ve köyünde milli komiteler kuruldu; bunlar

¹¹³ Gurulkan(2015), a.g.e.,s. 97

¹¹⁴ Devlet(2014), a.g.e., s.308

¹¹⁵ Gurulkan(2015), a.g.e., s. 97

merkezi komiteye bağlandı ve Çelebi Cihan Odesa'dan getirilerek görevine başlatıldı.¹¹⁶Kırım'da bu gelişmeler yaşanırken “İdil- Ural”da çeşitli siyasi faaliyetler görülmekteydi. Milli, içtimai, siyasi faaliyetleri yürütmek maksadıyla komiteler oluşturulmuş, bu komiteler sonradan “Milli Şura” adını aldı. Yine Mart ayı içerisinde “Türkistan” aydınları “Şura-i İslam”ı kurdular. Muhafazakâr mollalar Molla Şir Ali Lapin liderliğinde başka bir grup oluşturdular. Bu iki grup birleşerek 16-23 Nisan 1917 tarihlerinde Taşkent'te “**İlk Müslüman Kurultayı**”nı topladı. Gene Nisan ayında “Orenburg”ta **Ali Han Bükeyhanov** idaresinde “**Birinci Kazak Kongresi**” yapıldı. Bu kongrede Rusya'dan Kazaklara topraklı muhtariyet verilmesi talep edildi. Yine Nisan ayı içerisinde Bakü'de “**Kafkasya Müslümanlarının Büyük Kurultayı**” toplandı. Kısacası ihtilali takip eden süre içerisinde çeşitli Türk boylarında milli –siyasi canlanmalar başladı.

1.4. 1. Mayıs 1917 Bütün Rusya Müslümanları Kongresi

Bütün Rusya Müslümanlarının ilk genel toplantısı bu şartlar içinde Moskova'da 1 Mayıs 1917'de açıldı. Azerbaycanlı zenginlerden Şemsi Asadullayev'in Moskova Müslümanları'na hediye ettiği binada yapılan kongreye 450-500 delege beklenirken 900 kadar kişi katıldı, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen Türk ve Müslümanlar Moskova Müslümanlarının evlerinde misafir edildi. Kurultay'ın en dikkat çeken bir özelliğini ise delegelerin 112'sinin kadın olması teşkil ediyordu. Kurultay saat 15.00'te “Rusya Müslümanlarının Geçici Merkezi Bürosu”nun başkanı Ahmed Salihov tarafından açıldı ve ilk söz Musa Carullah Bigiyev'e verildi. Bigiyevtoplantının Kur'an okunarak başlaması gerektiğini belirterek Eçi imamı İbrahim Ormanov'ı kürsüye davet etti. Kur'an okunduktan sonra Musa Carullah, Türklerin hürriyet mücadelesinde kurbanlar verdiğini, bu toplantının Rusya Müslümanlarının 5. genel toplantısı olduğunu hatırlattıktan sonra başarılar diledi. Müslümanların şimdiye kadar üçüncü sınıf vatandaş sayıldıklarını, artık hürriyete kavuştuklarını belirterek, hürriyet şehitleri için kongre üyelerini saygı duruşuna davet eden “Büro” başkanı Ahmed Salihov'un konuşmasından sonra kurultayın “Başkanlık Divanı”na 12 kişi seçilmiştir.¹¹⁷Kırım Türkleri Cafer Seydahmet Kırimer'in başkanlığında yirmi beş delege tarafından temsil edilmiştir. Müslümanların çeşitli müşterek meselelerinin

¹¹⁶ Ülküsal(1980), a.g.e., s.170

¹¹⁷ Devlet(2014), a.g.e., s.311

görüldüğü konferans kısa zamanda milli ve bölge muhtariyeti meselesi yüzünden iki hizbe ayrıldı.¹¹⁸

Geçici hükümet adına Yabancı Dinler Dairesi başkanı Prof. Dr Kotlayerski uzun bir konuşma yaptı. Kotlayerski konuşmasının büyük bir kısmını dini meselelere ayırarak, Rusya'nın bölünmemesi gerektiğini, "Rusya'da hükümet" bütün milletler için "üvey ana" değil "öz abla" olmalıdır diyerek, Rusların kendilerinin dışında hiç kimseye özel haklar vermeye veya onların Rusya İmparatorluğu'ndan ayrılıp çıkmalarına razı olamayacağını ifade etti.¹¹⁹

Kotlayerski'nin konuşmasından sonra Moskova Müslümanları Komitesi üyesi Ayaz İshaki kürsüye çıkarak hükümet temsilcisine cevap olarak, Rusya Müslümanlarının tek meselesinin sadece dini mesele olduğunu öne sürmenin yanlış olduğunu belirtti ve bunun hükümet erbabına anlatılmasının Müslümanlara düşen bir borç olduğunu vurguladı. İshaki, büyük alkış alan konuşmasını, "...Elhasıl Rusya'da yaşayan 30 milyon Müslüman halkının kıblegâhı şu Müslüman Siyezdi. 30 milyon Müslümanın bütün ümidi sizge bağlanmış" diyerek bitirdi. Daha sonra, Letonya, Polonya, Litvanya milli teşkilatlarından gelen temsilcilerin tebrik konuşmaları yapıldı. Arkasından 24-27 Nisan'da Kazan'da düzenlenen Kadınlar kongresi adına Zahide Burnaşova'nın konuşması dinlendi. Kongrede Dağıstan Müslümanları'nın dertlerini anlatan Albay Hacı Murat'ın arkasından, Müslüman Basını adına Fatih Kerimi söz aldı. "Dilde, Fikirde, İşde Birlik" şiarının hayata geçirilmesi için tüm şartların olgunlaştığını öne süren Fatih Kerimî, Gaspıralı İsmail Bey'i ve Hasan Bey Zerdabi'yi hizmetlerinden dolayı saygı ile andı.

2 Mayıs günü saat 12.45'te Fatih Kerimi'nin başkanlığında açılan oturumda, tebrik telgrafları okundu ve temsilcilerin tebrik niteliğindeki konuşmaları dinlendi. Bunlardan biri olan, "Turgay Oblastı Siyezdi'nin temsilcisi Urazbay Aksakal, Kazak lehçesinde yaptığı konuşmanın sonunda "...Bir evimiz Kafkas, bir evimiz Kırım, bir evimiz Tatar, bir evimiz Sart olmayık.(Alkış) Barımız bir kişi bolayık"(Alkış) dedi. Daha sonra aşağıdaki komisyonların seçimine gidildi: "Memleket Usul İdaresi Komisyonu", "İşçiler Meselesi Komisyonu", "Yer-Su Meselesi Komisyonu", "Hatun- Kız Meselesi Komisyonu". Kongre yukarıdaki dokuz komisyonun kurulmasını oy birliği ile kabul etti. Müzakerelerin devam

¹¹⁸ Fisher(2009), a.g.e., s. 163

¹¹⁹ Devlet(2014), a.g.e., s.312

ettiği sırada söz alan Kırım Delegasyonu Başkanı Cafer Seydahmet, “Bizim Tatarlar’ın elinde bir al bayrak var. Maksadımız da onun altında toplaşmaktır” dediği konuşmasında, Geçici Hükümet’ten milletin haklarının istenmesi gerektiğini belirtti.¹²⁰

Kongrenin üçüncü gününde, Rusya’nın gelecekteki siyasi idaresi hakkında konuşmalar yapıldı. Ahmet Salihov tarafından verilen karar tasarısında;

1) “Rusya üniter parlamenter halk cumhuriyeti olmalıdır.

2) Müslüman halkların milli ve kültürel muhtariyeti Rusya Anayasası’na kabul edilmelidir.” tezi işlenmekteydi.

Salihov gerekçe olarak, Müslümanların coğrafi açıdan çok geniş bir alana yayılmış olmasını; toplam 96 vilayetin ancak 15’inde %50 oranının üstünde nüfus çoğunluğuna sahip olup diğerlerinde azınlık teşkil ettiğini öne sürmekteydi. Ahmet Salihov ve aynı tezi savunanlara göre, federasyon esasını kabul edilecek olursa, ortak kültürün oluşması engelleneceği gibi, Müslüman toplulukları ayrı ayrı yollarla gelişmeye başlar ve parçalanırlar, siyasi bakımdan zayıflarlar. Federasyon sisteminde azınlık teşkil eden bölgelerde yaşamakta olan Müslümanlar’ın Ruslaşmaları kaçınılmaz olacaktır. Federasyon tezini savunan Mehmet Emin Resulzade, ayrı ayrı Müslüman topluluklarının idari muhtariyetleri esasını üzerinde Rusyafederal düzenini savundu. Resulzade, 170 milyon nüfusa sahip olan ve yer küresinin altıda birini teşkil eden muazzam bir ülkede merkezden yönetim ilkesinin başarılı ve geçerli olamayacağını öne sürdü. Resulzade konuşmasında, “Rusya denilen evde her halk kendi odasına sahip olmalıdır.”; “Biz Türk Tatar evladı ve o milletin balalarıyız biz Türkoğlu Türküz, bununla iftihar ederiz... 30 milyon Müslümanın 29 milyonu Türk’tür. Biz, millimahalli muhtariyet esasına göre, Azerbeycan, Dağıstan, Türkistan v.b. gibi ayrı mahalli hususiyetlere malik olan Türk kavimleri için muhtariyet istiyoruz”; “Biz büyük Türk halkının çocuklarıyız, ama bununla beraber İdilboyu Tatarları, Türkistanlılar, Kazak ve Kırgızlar, Azerbeycanlılar kendi milli özelliklerine, edebiyatlarına sahip bulunuyorlar. Bu özellikleri ortadan kaldırmaya ne gerek var, ne de bunda bir yarar var. Ayrı ayrı ırmaklar varsın kendi yataklarında aksın, onların bir araya gelecekleri deniz var, bu da büyük Türk denizidir” ifadelerine yer verdi.7 Mayıs’ta yapılan oturumda, karar için seçimlere gidildi.

¹²⁰ Hablemitoğlu (2004), a.g.e., s.164

Mehmet Emin Resulzade'nin federalizm esasını öngören teklifi, aşağıdaki şekli ile kongre kararı olarak 271 aleyhte oya karşılık,446 lehte oyla kabul edildi.

MEMLEKET USUL İDARESİ HAKKINDA KURULTAY TARAFINDAN KABUL EDİLEN KARAR

A- Müslüman milletlerinin menfaatlerini korumak için en muvafık olan usulü- idare belli ülkeleri olmayan milletler için milli menfaat esaslarına bina edilmiş, milli medeni muhtariyet temin eden halk cumhuriyetidir.

B- Rusya'da oturan Müslüman milletlerinin bütün ruhani ve medeni işlerini tertip içinde devam ettirmek ve Müslümanların birlik içinde hareket etmelerinin temini meselesinde kanun çıkarma hakkına malik Umum Rusya Müslümanlarına mahsus merkezi bir müessese oluşturulur. Bu müessesenin şekli, heyeti ve yapacak işleri, muhtar Müslüman vilayetlerinden toplanmış vekillerin ilk kurucu kurultayınca belirlenir.

Yukarıda kabul edilen karar, milli ittifak ve toprak muhtariyetine dayanan ve belli toprakları mevcut olmayan milletlere de milli-medeni muhtariyet sağlayan bir halk cumhuriyetini öngörmekteydi. İkinci madde de ise Rusya'da yaşayan tüm Müslümanların milli medeni işlerini yürütmek ve kendileri ile ilgili kanunları çıkarmakla görevli bir merkezi teşkilat (Milli Şura) kurulması kararlaştırıldı.¹²¹

Elbette, kongrede alınan bu kararın bağlayıcı hiçbir yönü ve müeyyidesi bulunmamaktaydı ve sınırları da gösterilmemişti.¹²² Her Müslüman kavmin kendi bölgesinde kendisini idare ettiği bir federalizm fikrini tamamıyla destekleyen Kırım Türklerine; Azerbeycan Türkleri, Başkurtlar ve Dağıstanlılar da katıldılar. Oylamada salt kültür muhtariyeti yerine bölge muhtariyeti üçte iki çoğunlukla kabul edildi. Kabul olunan tasarı şöyledir: “Müslüman halkların menfaatlerini en iyi şekilde korumaya kadir hükümet şekli, milli, bölgesel ve federal prensiplere istinat eden ve belirli bir bölgesi olmayan milletler için de milli kültürel muhtariyeti ihtiva eden demokratik bir Cumhuriyettir”. Milli ve kültürel muhtariyet organlarını kuracak olan Kurultay'ın (BütünRusya Müslümanları Yasama Meclisi) toplanması için gereken hazırlıkları yapmak üzere Kongre bir Şura(Milli Danışma Konseyi) teşkil etti.¹²³

Kongre'nin 6 Mayıs tarihli toplantısında, Rusya Müslümanları'nın dini ve medeni muhtariyetleri hakkında görüşmelere geçildi. Bu konuda yazılı telif sunan Seyid Gerey

¹²¹ Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.165

¹²² Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.166

¹²³ Fisher(2009), a.g.e., s. 163

Alkin, kongrede yaptığı konuşmada “müftünün hükümet tarafından tayin edilmesine son verilmesi gerektiğine” değindi. Ayaz İshakî'nin Divan Başkanlığı yaptığı 9 Mayıs tarihli oturumda, “işçiler meselesi”nin müzakeresine geçildi. Ömer Tirigulov'a söz verildi. Tirigulov, Müslümanlar arasında işçilerin sayısının giderek arttığını, Müslüman köylerinin giderek boşalmakta olduğunu ve cehalet nedeniyle de Müslümanların vasıfsız kol işçisi durumuna geldiklerini anlattı. Bu kongrenin işçilerin ekonomik meselelerini halletmese bile milli ve dini ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmasını isteyen Tirigulov, işçilere ait meselelerin ancak işçi kongrelerinde çözüme bağlanabileceğini, ne var ki işçilerin eğitimi gibi konuların umumî bir iş olduğunu ve ancak böyle umumî bir kongrede halledilebileceğini söyledi.¹²⁴

Seçimlerin bu şekilde sonuçlanmasından sonra, Ayaz İshakî, Zeki Velidî, Hadi Atlasî ve arkadaşları tarafından kaleme alınmış “Nefretname” okundu. Bu metinde, milli hareketlere şahsi çıkarı için engel olan, millet yolunda çalışanların haksız yere cezalandırılmalarına katkıda bulunan 190 kadimcinin, görevlerinden alınmaları ve kongre namına nefret beyan edilmesi istenmekteydi. Daha sonra Fatih Kerimî, Ayaz İshakî, Ahmed Salihov kısa konuşma yaparak kongreye katılanlara teşekkür ettiler. Yapılan dua merasiminden sonra, Ayaz İshakî bütün delegeleri ziyafete davet etti ve kongre sona erdi.¹²⁵

1917 Mayıs'ında Moskova'da gerçekleşen “Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kurultay”ında eğitimle ilgili alınan bazı kararlar milli uyanışın kanıtlarıdır. Bu kararlar, ilkokullarda eğitim dili olarak anadilin kullanılacağı, ortaokullarda genel Türk dili, yüksekokullarda ise Türk-Tatar kabileleri için ortak olan Türkçenin okutulması şeklindedir. Ayrıca Rus dilinin ancak yabancı dil olarak okutulması ve yabancı okullarda okuyan Müslüman çocuklarının sayısı sekize varınca onlara ana dili ve din derslerinin verilmesi esası benimsenmiştir.¹²⁶Bu kurultayın ehemmiyeti, bütün Türk boylarının çeşitli görüşteki vekillerinin fikirlerini, ilk defa olarak birbirleri önünde açıkça belirtebilmiş olmalarıdır. Kongre süresince konuşan üyeler arasında muhafazakârlar, dinciler, liberaller, Türk Birliği taraftarı olanlar, en aşırı uçlara mensup sosyalistler de bulunuyordu. Kurultay bazı eksikliklerine rağmen devrine göre mühim kararlar da almıştı ancak hiçbirinin bağlayıcı hükmü yoktu. Zaten kurultaydan sonraki siyasi gelişmeler, kurultayı düzenleyenlerin şahsi

¹²⁴ Karabulut(2013), a.g.m., s. 23-24

¹²⁵ Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.187

¹²⁶Fisher(2009), a.g.e., s. 163

istek ve arzularına göre gelişmemişti. Çarlığın çöküşü, geniş bir hürriyet havasının esmesi Türk boylarında müşterek düşmana (Ruslara) karşı “Türk Birliği” kurmak gerektiği gerçeğini görmelerine mani oldu. Daha doğrusu bu şuur gelişmemişti ve dolayısıyla her boy kendi mahalli menfaat ve problemlerine eğildi. Zaten bundan sonra Tatarlar, Kırım Türkleri, Azerbeycan Türkleri, Kazaklar, Özbekler ayrı ayrı milli mücadeleye giriştiler.¹²⁷

Milli Fırka

Haziran ve Temmuz aylarında Geçici Hükümet’in mahalli organları ile Kırım Türkleri arasındaki gizli düşmanlık açık çatışmaya dönüştü. Tatar aydınlarının en radikal liderleri, **Milli Fırka** adıyla milli bir parti kurdular. Partinin idarecilerinin çoğu Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ve Batı Avrupa’daki okulların ve ekollerin mahsulüydüler ve bu yüzden Sovyet tarihçileri tarafından “Türklerin ve yabancıların ajanları” olarak damgalandılar. Hâlbuki tarihçi, arkeolog ve aynı zamanda Tercüman Gazetesi’nin yeni yazı işleri müdürü olan Osman Akçoraklı gibi kişiler “yabancı ajan” kategorisine uymuyorlardı. Yeni partinin başlıca gayesi de Tatarların muhtariyet arzularına siyasi bir hüviyet vermektir. Milli Fırka’nın ideolojisi, Kadetlerle yakın iş birliği yapmış olan Tatarlarınkinden daha solcuymuş ve Milli Fırka, vakıf topraklarının ve özel mülkiyetin millileştirilmesi, muhafazakâr ulemaya muhalefet, Rus liberalleriyle ilişkiyi kesme ve sosyalist partilerle iş birliği fikirlerini destekleyerek ilk hakiki ihtilalci Kırım Tatar partisi oldu. Ayrıca hem Merkezi İcra Komitesi hem de Milli Fırka’nın sol kanadı, Temmuz ayı içinde Geçici Hükümet’in milliyetler siyasetini ısrarlı bir biçimde tenkit eden Tatar gazetelerini yayınlamaya başladılar. Tercüman’ın eski yazı işleri müdürü Hasan Sabri Ayvaz’ın yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Millet Gazetesi, Temmuz ayı başında Simferopol’de yayınlanmaya başlandı. Onu hemen Merkezi İcra Komitesi’nin resmi yayın organı olarak yayınlanan Golos Tatar Gazetesi takip etti. Birkaç gün sonra Veli İbrahimov ile Mustafa Kurtmehmed’in yazı işleri müdürlüğünü yaptıkları Kırım Ocağı’nın ilk nüshaları çıktı.¹²⁸

23 Temmuz’da Kırım Komiserliği’nin başkanı Bogdanov’un emriyle hükümet askerleri Çelebi Cihan ile Tatar Askeri Kuvvetleri’nin komutanı olan Şabarov’u tevkif ederek, ihanet ve hükümet aleyhtarı faaliyetlerde bulunmak iddialarına cevap vermek üzere Sıvastopal’a götürdüler. Bu liderlerin ve diğer Tatar idarecilerin Kırım’ın milli ve bölge muhtariyeti için

¹²⁷ Devlet(2004), a.g.e., s.333

¹²⁸ Fisher (2009), a.g.e., s. 164.

yaptıkları “*Kırım Kırımlılarıdır*” talepleri Geçici Hükümet’in nokta-i nazarına göre hem tehlikeli hem de gayri mantıkiydi. Bogdanov, Tatarların eyaletin nüfusunun yüzde 25’inden biraz fazlasını ve Ruslarla Ukraynalılarsa yüzde 50’den biraz azını teşkil ettikleri tarzında fikir yürütüyordu. Tatar toplumunun bu tevkiflere karşı tepkisi o kadar şiddetli oldu ki, Bogdanov ertesi gün her iki lideri de sağ salim serbest bırakmak zorunda kaldı. Fakat bu tarihten itibaren Tatar İcra Komitesi veya Milli Fırka ile Petrograd temsilcileri arasında artık hiçbir iş birliği beklenemezdi.¹²⁹

1.5. Bütün Rusya Müslümanları II. Kongresi (13-20 Ağustos 1917)

“Bütün Rusya Müslümanları’nın I. Kongresi”nde alınan ilke kararı çerçevesinde, kısa aralarla Kazan, Taşkent, Bakû gibi büyük şehirlerde de umumî kongrelerin tekrarlanması gerekmektedir. İşte bu karar çerçevesinde Milli Şura İcra Komitesi, II. Kongre’nin 20 Temmuz’da Kazan’da yapılmasını kararlaştırdı ve tüm hazırlıkları tamamladı. Ancak, mesafenin uzaklığı, iç savaşın başlamasıyla yolların güvenli olmayışı gibi zahiri nedenlerden kongreye ilgi çok az oldu. Kırım, Azerbeycan, Kuzey ve Güney Türkistan ve Başkurt illerinden delegeler yok gibi idi. İhtilalin baş döndürücü bir hızla yürümesi ve böylece Rusya İmparatorluğu’nun temellerinin sarsılmaya başlaması; bundan dolayı Rus’tan başka kavimler, hele onların imparatorluğun kenar bölgelerinde şu veya bu ölçümde çoğunluk teşkil edenleri kendi memleketlerini kurtarmak gayesiyle teşkilatlanmaya giriştiler. Yukarıda adları geçen Türk ülkeleri de fırsatı kaçırmamak düşüncesiyle aynı yola girdiler; bu yüzden “**Bütün Rusya Müslümanları**” adına toplanacak olan bu ikinci kongreden fazla bir şey ummamış olacaklar ki, Kazan Kongresi’ne hatırı sayılır heyetler göndermediler.

II. Kongre’de her çeşit siyasal görüşün temsilcileri, kendi fikirleri doğrultusunda delegeleri etkilemek için büyük çaba sarf ettiler. Kongre çalışmalarında “Kurucu Meclis” seçimlerinde, hazırlık sorunu büyük bir yer işgal etti. Müslümanların seçim kampanyasındaki siyasi programı kabul edildi. 22 Temmuz 1917’deki oturum, Kazan’da devam etmekte olan üç kongrenin müşterek katılımı ile açıldı. Sadri Maksudi’nin projesi doğrultusunda, 15-20 bin davetlinin ve delegenin huzurunda “**İç Rusya Müslümanları’nın Milli- Medeni Muhtariyeti**” kabul ile ilan edildi. Alınan kararlar itibariyle, II. Kongre, bütün Rusya

¹²⁹ Fisher (2009), a.g.e., s.165.

Türkleri'ni temsil eden genel bir kongre olmayıp, İç Rusya ve Sibirya Türkleri'nin “mahalli” nitelikli bir kongresi görüntüsündedir.¹³⁰

Ekim Devrimi'ne giden süreç, Osmanlı kamuoyu tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Bunun en büyük nedeni, Çarlık Rusya'sının ezeli düşmanı olması ve tarafların hâlihazırda savaş halinde olmasıdır. Şubat Devriminin hemen ardından Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa'nın, Çarlık rejiminin yıkılmasıyla Türkiye'nin doğuda hâkimiyetine yol açacak kapının açıldığını belirtmesi bu durumun kanıtıdır.

Türk Ocaklarında ise, Rusya Türklerine yönelik ilginin, Ocağın kuruluşuyla yaşıt olduğu söylenebilir. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Turan gibi Rusya kökenli birçok Türkün, Ocağın kuruluşunda etkin rol almaları ve ayrıca Türk Yurdu dergisinin ve tabii Türk Ocağının, Türk halkları arasında çeşitli bağlar kurma amacıyla kaleme alınan programındaki maddeler de bu ilginin kanıtıdır. Türk Yurdu'nun mali destekçileri arasında Orenburglu bir Türk olan Mahmud Hasanof'un 10 bin altınlık bağışı, bu ilginin karşılıklı olduğu şeklinde yorumlanabilir.Devrim ortamıyla birlikte Türk Ocağının önemsendiği konuların başında, Rusya Türklerinin kültürel hakları gelir. Eğitim, ibadet ve anadil gibi birçok konuda mahrumiyet çeken Türklerin, devrim sonucunda bu haklara kavuşacaklarına dair bir umut doğmuştur. Kültürel haklar bahsinde, Türk Ocağının en çok önemsendiği konu, Rusya'daki Türk halklarının Türkçeyi kullanabilmesi olmuştur. Türkçenin niçin bu denli önemsendiği, Mehmet Muhlis imzalı bir makalede açıklanmıştır. Mehmet Muhlis'e göre, Türk halkları, ancak Türkçe konuşurlarsa birlik olabileceklerdir. Konunun önemini, Kazan Milletvekili Sadri Maksudi (Arsal) Bey'in, Duma üyesi Aleksiyef'le yaşadığı bir tartışma açıklar niteliktedir. Aleksiyef'e göre, Tatarların Türkçe öğrenmedeki istekleri, Osmanlı Türkleriyle birleşme gayesine dayanmaktadır. Sadri Maksudi Bey, cevabında şu sözleri söylemiştir: “...Türklerin ittihadı bu günlerde vukua gelen bir hadise değildir. Bu pek uzak bir mazide olup bitmiş bir vakadır.Birçok asırlar evvel Cengiz Han'ın fütuhâtı neticesi olarak umum Türkler birleşmişti. Rusya Müslümanları bazılarınızın zannettiği gibi Tatar değil, Türk'tür. Zaten Tatar kelimesi ilmi, tarihi bir kelime değil sırf bir tabir-i askeridir. Cengiz'in orduları hep Türk idi. Cengiz'in evlat ve ahfadından kalma asar-ı atika, Rus ordularının hazain-i evrakında mevcut ordu ve hanların fermanları saf Türkçe ile yazılıdır. Bu cihetle Rusya Müslümanları Türkoğlu Türk'türler. Cümlesinin lisanı birdir. Türkçedir. Ancak

¹³⁰ Hablemitoğlu(2004), a.g.e., s.190.

ehemmiyetsiz şive farkları var, hâsılı Rusya Müslümanları dinen Müslüman, cinsen hep Türk'tür.”¹³¹

Mehmet Muhlis, Sadri Maksudi Bey'in sözleriyle desteklediği makalesinde, Tatar, Kırgız, Nogay, Yakut Türklerini, Türklüğün ebedi ve muazzam ağacı üzerinde duran ebedi dallar olarak tasvir etmiştir. Gerçekten de gerek Duma'da, gerekse de Türk Ocağında Rusya Türklerinin kültürel durumlarının yoğun olarak tartışılması, Türklerde ulusal bilincin uyanmasıyla yakından ilgilidir.¹³²

1.6. Kırım Tatar Milli Kurultayı

Şubat 1917 İhtilali sonrasında Rusya'da büyük sarsıntı ve değişiklikler yaşanmıştır. Bu önemli olay Kırım Türkleri'nin milli beklentilerine yönelik büyük kararlar almalarında rol oynamıştır. İhtilal öncesinde Kırım Türk milliyetçilerinin en büyük dileklerini, milli ve medeni özerkliği tesis edip, dini ve kültürel konuları ele almak, halkı Batı medeniyeti seviyesine yükseltmek, Türkçülüğü kuvvetlendirmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak olarak sıralayabiliriz. Ancak, inkılâbın ilerleyip, merkezi idarenin gevşemesi ve çevredeki milletlerin siyasi hareketlerinin kuvvetlenmesi, Kırım Türklerinin de topraklı muhtariyeti talep etmelerine ve istiklali hedef almalarına imkân sağlamıştır. Kırımlıların ilk hedefi, milli iradelerini ortaya koyacak ve hâkimiyetlerini temin edecek olan Kırım Tatar Parlamentosu'nun ya da eski Türk tarihine dayanarak verdikleri isimle “Kurultay”ın teşkili olmuştur.¹³³ 25 Mart 1917'de Kırım'ın şehir, kasaba ve köylerinden gelen bin beş yüz kadar temsilcinin katılımıyla Akmescit'te yapılan kongrede, Kırım'da bir muhtar idarenin kurulması için Kurultay'ın toplanması gerektiği kararı alınmıştı. II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi Kazan'da 1917 Temmuz'unda toplandığı zaman; Özbekler, Azerbeycan Türkleri, Kazaklar ve Kırım Tatarları kongreye katılmadı. Kısaca dağıntık Müslüman toplulukları, I. Kongre'nin “birliği” ön gören kararlarını uygulamak yerine, kendi başlarının çaresine bakma yolunu tercih etmişlerdi. Bu doğrultuda Kırım Türkleri de Kurultay'ın toplanması için çalışmalarına başladı.

¹³¹ Karabulut, U.(2013), a.g.e., s.173.

¹³² Karabulut, U.(2013), a.g.e., s.174.

¹³³ Sel(1997), a.g.e., s. 111

Kırım Türklerinin kendi aralarında teşkilatlandıkları sırada Sivastopol'daki Rus denizcileri daha ihtilalci oluyorlar ve siyasi teşkilatlanmaya gidiyorlardı. Ekim ayının ilk yarısında denizcilerle Tatar teşkilatları Kırım'daki yegâne tesirli iki güçtüler. Geçici Hükümet'in askerlerinin gücü ve morali gittikçe düşüyordu. Millet Gazetesi'nin Yazı İşleri Müdürü'nün söylediği gibi, anarşi ve karışıklığın gitgide artan tehdidini önlemek ve teşkilatlarını güçlendirmek için Tatarların liderleri, Kırım Tatar halkının her kesiminden temsilcileri toplantıya çağırmayı gerekli buldular. Ekim ayının son haftasında Çelebi Cihan; Kerson ve Novogeorgievsk'de bulunan iki Tatar süvari alayını, gerektiği takdirde Merkezi İcra Komitesi'nce faydalanmak üzere Simferopol'a getirmeye muvaffak oldu.¹³⁴Bu komite, Kırım'daki Türklerin teşkilatlanmaları ve kültürel aydınlanmaları için çalıştı. Özellikle Rus ordusundaki Kırimlı Türk subaylar ve ellerinden silahları alınmış olan askerlerin Yarımada'da toplanmasına gayret gösterildi. Numan Çelebi Cihan önderliğinde Merkezi İcra Komitesi; din işlerini düzenlemek, dini taassubu kaldırmak, cami ve medreselere aydın fikirli genç elemanları getirmek gibi başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu faaliyetleri nedeni ile Kırım Türkleri'ne önderlik yapmış, birlik olmalarını sağlamıştır. Yarımada'da bağımsızlık yolunda böylesine çalışmalar yapılırken, Ukrayna 14 Ekim 1917'de özgürlüğünü ve ardından Rusya Federasyonu içinde ayrı bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Kırım Merkezi İcra Komitesi Kasım sonlarında, Ukraynalılar'da da Kırım'ın bir kısmını gasp etme düşüncesinin belirmesi üzerine, bir çeşit bağımsızlık ilanı anlamına gelen "*Kırım Kırimlılarıdır*" şiarını gazetelerde ilan etti.¹³⁵Bu doğrultuda mevcut okulların ıslahına ve yenilerinin açılmasına başlandı. Matbaa açılarak "**Millet**" gazetesi yayınlandı. Rus ordu birliklerinde dağıntık bulunan Kırimlı askerlerin toplanmasına ve Kırım ordusu Genel Kurmay teşkilatı kurulmasına geçildi.21 Ekim 1917 günü Bahçesaray'daki Han sarayında milli müze açıldı.

Çelebi Cihan o gün irad ettiği nutukta şunları söyledi:

"Millet!

"Bizler şanlı ecdadımızın harabeleri içindeyiz. O ecdad ki mert idi, adil idi. Evet büyük ecdadımızın mukaddes abideleri arasındayız. "Dirileri yaşatan ölülerdir", ölülerin âsâridir. Bizler, ölmüş dedelerimizin şanla, şerefle kazandıkları milli serveti hüsnü istimale karar

¹³⁴ Fisher,(2009), a.g.e.,s.166

¹³⁵ Sel(1997),a.g.e., s. 110

verdik. Bunun için de milli müzeyi açmaya karar verdik, teşebbüs ettik. Bu milli âsâr'ı atika(eski eserler) müessesesine bir yurt olmak üzere en mukaddes bir kâşanemiz olan Han sarayını zapt ettik. Biz, ecdadımızın şanla, şerefle, şevketle etrafında bıraktığı ne kadar âsâr varsa hepsini toplayıp oraya koymaya karar verdik.“Evet, siyasilerimizin doğurduğu KURULTAY'ı da onun içinde bulundurmaya karar verdik. Bir zamanlar cihanın her tarafında karada, denizde şanla ve şerefle, şevketle ve adaletle sâyeban olup bir buçuk asırdan beri mahkûm ve mahpus halde bulunan milli Gök Bayrak'ımızı da onun üzerinde dikmeye and ettik”.”

“Milletlerin medeniyette ilerlemeleri için dört merdivenden geçmeleri gerekir ki bunlar da edebiyat ve ilim, ticaret ve smaat, siyasettir.”¹³⁶

Daha sonra söz alan Cafer Seydahmet ve Çelebi Cihan uzun ve tesirli konuşmalar yaparak, şu kararların alınmasını sağladılar.

1. Milli Kurultay'ın toplanmasına karar verilmiştir,
2. Milli Kurultay için yapılacak seçim işlerini hazırlamak üzere kurulan Komisyona her sancaktan birer murahhas olmak üzere 5 üye daha seçilecektir;
3. Bu murahhaslar Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi şubeleri tarafından seçilecektir.
4. Milli Kurultay Umumi Rusya Kurucu Meclisinden evvel toplanacaktır.
5. Milli Kurultay'ın nerede olacağını, kaç bin nüfustan bir milletvekili seçileceğini hususi komisyon tespit edecektir.
6. Milli Kurultay için seçimler 17 Kasım 1917 günü yapılacak ve Milli Kurultay 24 Kasım günü toplanacaktır. ¹³⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kırım Türkleri bu aşamada Rusya'dan tam anlamıyla ayrılmak istemeyerek, milli muhtariyet arzu edildi. Ayrıca Ukrayna'nın bağımsızlık ilanı ve Kırım üzerindeki emelleri bu bağımsızlık girişimlerinde önemli rol oynadı. ¹³⁸

¹³⁶ Ülküsal(1980), a.g.e., s.174

¹³⁷ Ülküsal(1980), a.g.e., s.175

¹³⁸ Sel(1997), a.g.e., s. 110

Millet Gazetesi, 17 Kasım tarihli nüshasındaki “Tatar Kurultay’ına Saylav” başlıklı yazıda: “Bugün Kırım Yarımadası’nın her tarafında Kırım Tatarları, asırlardan beri mahrum buldukları Milli Kurultay’ına vekil sayılıyorlar. Bugün bir buçuk asırdan beri istibdadın, zulmün, hakaretin, esaretin her türlüünü görmüş, menfur, mel’ûn sâbık idarenin her türlü darbesini yemiş, muhtelif vasıtalarla inkırazına çalışılmış Kırım Tatarı:

- Ben yine varım ve var olacağım,
- Ben yine yaşıyorum ve yaşayacağım,
- Ben ölmedim, ölmeye and ettim ve ölmeyeceğim.

diye varlığını göstermek, asırlardan beri kapalı bulunan Kurultay’ını açmak için mebuslarını seçiyor.” diyordu.

Kırım Türk- Tatarları olgunluk ve birlik içinde hem Kurultay, hem de Rusya Kurucu Meclisi seçimlerine katıldılar. Siyasi hazırlıklarının ve gayretlerinin diğer milletlerinkinden aşağı olmadığını ispat ederek başarılı sonuçlar aldılar.¹³⁹Kurultay (Tatar Milli Yasama Meclisi) 24 Kasım 1917’de Bahçesaray’da hanların sarayında toplantıya çağrıldı. Delegeler, “bütün yetişkin erkek ve kadın Tatarların oy hakkına sahip oldukları esas alınarak” seçilmişlerdi.¹⁴⁰

Kadın erkek yirmi yaşını doldurmuş bütün Kırım Türklerinin doğrudan oy kullanmasıyla yapılan seçimler sonucunda teşekkül eden kurultay 9 Aralık 1917’de Bahçesaray’da toplandı. Türk – İslam dünyasının ilk demokratik seçim örneği olan bu seçimlerle oluşan Kurultay’ın eş başkanları Hasan Sabri Ayvazov, Cafer Ablayev ve Abdülhakim Hilmi seçildi.¹⁴¹Kurultay açılışının töreni iki saat sürdü. Hansarayın dışında asker ve halk büyük bir kalabalık ve heyecan halinde vekillerin çıkışını bekliyordu. Askeri bando Borlu marşını çalarak vekilleri selamladılar ve “Yaşa” sesleriyle alkışladılar. Kurultay Başkanlık divanı üyeleri vekillerin önünde giderek yıkılmış “Romanof Çeşmesi” önünde durdu. Çelebi Cihan Kurultay’ın açıldığını, başkanlık divanının seçildiğini millete ilan etti. Kurultay’ın başkan yardımcılarında Hoca Hacı Bedreddin Efendi “Şükran Duası” okudu ve bütün halkın “Âmin” sesi çevrede yankılandı. Bundan sonra Kırım’da yaşayan milletlerin temsilcileri tarafından tebrik konuşmaları yapıldı. Konuşmalar “Yaşasın Tatarların Kırım’da hak, adalet

¹³⁹ Ülküsal(1980), a.g.e., s.176

¹⁴⁰ Fisher(2009), a.g.e.,s.166

¹⁴¹ Gurulkan(2015), a.g.e., s. 98

ve hürriyeti yaşatacak Kurultayı” sözleriyle tamamlanıyordu.¹⁴² Aralık’ta başlayan kurultayda yapılan değerlendirmeler ve toplantılar sonunda, 13 Aralık 1917’de 18 maddelik anayasa oylanarak, 16. Maddede yazıldığı üzere **Kırım Halk Cumhuriyeti** ilan edildi.¹⁴³

“Kurultay azaları ilk Kırım Tatar hükümetinin başkanı Numan Çelebi Cihan, Harbiye Müdürü (Bakanı) Cafer Seydahmet Kırimer seçildi. Kurultayın üç eş bakanı Hasan Sabri Ayvazov, Abdülhâkim Hilmi ve Cafer Ablayev’den oluşmaktaydı. Kurultayın 26 Aralık 1917’de kabul ettiği Kırım Tatar Kanun-ı Esasîsi (Anayasası) ile Kırım Tatar Demokratik Cumhuriyeti” ilân edildi. Daha sonra Kırım’a dönmesi sağlanan Kırım Süvari Alayı ve Kırım Tatar piyade askerlerinin kumandasına girmesi ile Kırım Tatar Millî Hükümeti askerî güce de kavuşmuş oldu.¹⁴⁴

Kabul olunan anayasada aşağıdaki maddeler vardı:

1.Kurultay, her milletin kendi kültür şekline karar verme hakkını tanır;

2.Kurultay, milli ideallerin gerçekleşmesinin yalnızca milletin iradesinin ifadesi olan yasamanın kullanılmasıyla mümkün olacağını ilan eder ve Tatar hayatının her safhasıyla ilgilenir. Genel oylama ile seçilmiş milli bir parlamentonun varlığının sürdürülmesinden vazgeçilemez,

3. Kurultay, sadece halkın iradesini yansıtan kanunların yaşayabileceğini ilan eder ve parlamentonun her üç yılda bir seçilmesi gerektiğini ifade eder. Bu kurultay, mevcut zor şartlarda seçimlerin büyük problemlere sebep olduğunu kabul eder ve bu kurultay böylece bir yıl süreyle ilk parlamento olacaktır;

4.Parlamento aşağıdaki hususlarda yasama yetkisine sahip olacaktır; milli eğitim, din, adalet, askeri meseleler, maliye, siyasi meseleler ve gerektiğinde ticaret, sanayi ve ziraatle ilgili meseleler.

¹⁴² Ülküsal(1980), a.g.e., s.177

¹⁴³ Dündar, A.(Güz 2006), “*Japonya Arşivlerindeki İngiliz Belgelerine Göre Kırım Milli Mücadele Tarihinden Bir Yaprak*”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 11, s. 41

¹⁴⁴ Kaya, T.(2014), “*Kırım Türkleri’nin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler*”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı. 51, s. 367

5. Kurultay, icra, yasama ve kaza organlarının tam serbesti ve bağımsızlığını kabul eder ve kuvvetler ayrımını ilan eder.

6. Milli Kırım hükümeti aşağıdaki diktatörlerden müteşekkil olacaktır; eğitim, dini meseleler, maliye ve evkaf, adalet, harici meseleler direktörleri ve direktörler konseyi başkanı.

Kırım Tatar Direktörlüğü'nün ilk üyeleri şunlardı: Direktörler Konseyi Başkanı ve Adalet Direktörü: Çelebi Cihan; Dış İlişkiler ve Askeri Teşkilatlanma Direktörü: Cafer Seydahmet Kırimer, Din İşleri Direktörü: Seydahmet Şükrü; Milli Eğitim Direktörü: İbrahim Özenbaşı; Maliye ve Evkaf Direktörü Seydcelil Hattat. 27 Aralık'ta direktörlük Simferopol'a yerleşti ve hemen ardından yarımada yaşayan herkese tam eşitlik, hürriyet ve bütün Rusya'da yaygınlaşan bu müşkül anarşi döneminde kanun ve nizamın tekrar tesisini vaat eden "Tüm Kırım sakinlerine" adlı bildirisini yayınladı. Fakat direktörlük ve Tatar Parlamentosu sadece birkaç hafta varlığını idame ettirebildi. Sivastopol ihtilalcilerinden ve kuzeydeki Almanlardan gelen baskıların birleşmesi sonucunda her iki kuruluş da ortadan kaldırıldı.¹⁴⁵

1917 İnkılabının ardından Kırım'da ortaya çıkan üç fikir vardı. Birincisi Kırım'ı Almanların müstemlekesi halinde görmek (Almanlar), diğeri Kırım'ı şimdilik büyük Rusya'ya raptetmek (Ruslar), üçüncüsü ise Kırım'ı tamamıyla müstakil kılarak Türkiye siyasetine isnat ettirmek (Müslümanlar). İşte böyle bir ruh hali içerisinde Kırım Müslümanlarının oluşturdukları Kurultay Hükümeti, Kırım'ı Ukrayna'nın kabarmış olan iştihasına kaptırmamak gayreti ile ve tek başlarına Kırım'da müstakil bir idare kurmaya ne nüfus ekseriyeti ne de idarî tecrübe olarak yeterli olmadıkları için "*Kırım, Kırımıdır!*" şiarıyla hareket etmeye başladılar. Kurultay hükümetinin kurulması ve faaliyete geçmesi ile birlikte, Kırım'da silâh altında bulunan Müslüman atlı ve piyade askeri, Kanûn-ı Esasî üzerine yemin ederek yarımada bulunan bütün halkların huzur ve sükûnu için vazifeye başlayınca, istiklâl konusunda iyimser bir hava oluşmuş oldu. Hariciye ve Harbiye Müdürü Cafer Seydahmet; yemin töreninde askerlere yaptığı konuşmada "Kırım artık kurtuldu, Rusya'da ne gibi tebeddülât olursa olsun Kırım ve Kırım Müslümanları kendi iradesiyle tayin ettiği yoldan katiyen dönmeyecektir. Bunu umum Kırım işitsin. Yalnız Kırım değil, bütün Rusya işitsin. Hayır, yalnız Rusya değil umum cihan işitsin, umum dünya görsün" diyerek bu sevinç ve güveni ilan etmekteydi. Oysa tehlike sadece Bolşevik tehlikesinden ve

¹⁴⁵ Fisher, (2009), a.g.e.,s.167

ülkedekianarşiden kaynaklanmıyordu. Ukrayna'nın Kırım hakkında taşkın fikirler beslediklerini, hatta Moskova'nın yerine geçmek istediğini anlayacak ve endişelenmeye başlayacaklardı.¹⁴⁶

1.7. Bolşevik İhtilali ve Kırım Türkleri

Geçici Hükümet'in burjuva politikalarının, halkın temel sorunları karşısında çözümsüz olması ve cephede durumun ağırlaşması sonucu Bolşevik Partisi kitlelerin desteğini arkasına almayı başardı. Bu doğrultuda Bolşevik Partisi önderliğindeki Ekim Devrimi, Rus takvimine göre 24- 25 Ekim akşamı, Batı takvimine göre ise 6- 7 Kasım günü başladı. Lenin, 24 Ekim (6 Kasım) 1917'de partinin merkez komitesi üyelerine yazdığı notta, “...*Tarih ihtilalcilerin gecikmelerini affetmeyecektir; ya bugün zafere ulaşılır (ve bugün kesinlikle muzaffer olunabilir), yarın ise çok şey risk altına girebilir, herşeyin yitirilmesi riski oluşur*”, demektedir. Ve 25 Ekim (7 Kasım) sabahı, Kronstadt donanma limanına demirlenmiş olan Baltık Filosu'dan *Aurora Zirhlisi*'nin Kışlık Saray'a dönmüş olan namluları ateşe başladılar. Kışlık Saray'da toplantı halinde olan tüm kabine üyeleri, işçiler, kızıl muhafızlar ve askerler tarafından tutuklandılar. Kerensky ise kaçmayı başardı. Lenin; devrimi Petrograd'ın merkezinin doğusuna düşen Smolny Enstitüsü'ndeki karargâhından yöneterek, birlikleri bizzat buradan sevk etti.

Duma'da iktidarda olan Sosyalist Devrimciler'in (SR) kendi içinde parçalanmaları, sol kanadın Bolşevik Partisi ile ittifaka gitmesi sonucu devrim gerçekleşebildi. Devrimin hemen ertesi günü, 26 Ekim (8 Kasım) 1917'de toplanan Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğu oluşturan Bolşevikler ve sol kanattan Sosyalist Devrimciler, cephede ateşkes ve üç ay içinde barış görüşmelerini başlatma kararı aldılar. Aynı Sovyet Kongresi, barışın acele sağlanabilmesi için İngiliz, Fransız ve Alman işçilerinden yardım talebinde bulundu.¹⁴⁷

7 Kasım'da Petrograd Sovyeti ve onun askeri devrimci komitesinin Kışlık Saray'ı ele geçirmesinin ardından, hükümet üyeleri ve Saray'ın korumasıyla görevli General Krasnov başta olmak üzere bütün subaylar, halka karşı silahlanmamaları koşuluyla serbest bırakıldı. 8 Kasım'da barış bildirgesi, II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde kabul edilerek

¹⁴⁶ Gurulkan (2015), a.g.e., s. 99

¹⁴⁷ Küpeli, Y.(2003), “*Ekim Devrimi'nin 86. Yıldönümünde Rusya'da Marksizm'in Gelişmesi ve Lenin Üzerine Kısa Notlar*”, <http://www.sinbad.nu/sovyet.htm>, ,s.3

yayımlandı. Deklarasyon, tüm savaşılan halklara ve onların hükümetlerine bir an evvel adil ve demokratik bir barış için görüşmelerin başlaması çağrısında bulunuyordu. 9 Kasım'da kurulan Dışişleri Halk Komiserliği'nin başına getirilen Lev Trotskiy uluslararası devrimden emindi. Tek bir anlaşma tanıyordu. Yazılı olmayan ama kutsal bir anlaşma. “**Proletaryanın Uluslararası Dayanışması Anlaşması**”.

Devrim, dış politikada önceki dönemden keskin bir kırılmayı ifade ediyordu. Sovyet devletinin ilk dokümanlarına yansıyan dış politika ilkeleri Komünist Parti ve Lenin önderliğindeki Sovyet Hükümeti tarafından formüle edildi. Bunlardan biri de “**ulusların kendi kaderini tayin hakkı**” idi. ABD Başkanı Wilson'un Ocak 1918'de açıkladığı ilkelerinden biri olarak ünlense de bu ilke daha önce Lenin tarafından ekonomik bağımsızlığı da kapsayacak şekilde Şubat-Mayıs 1914'te “**ulusların kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili**” başlıklı yazısında ortaya koyuldu. Bu ilke ile ilgili olarak, 15 Kasım 1917'de **Rusya Halkları Hakları Deklarasyonu** yayımlandı. Bu bildirge, Rusya halklarının eşitliğini ve egemenliğini tanıyor, özgürce kendi kaderini tayin etme ve kendi devletini oluşturmalarına, bütün ve her türlü etnik ve dinsel ayrıcalık ve kısıtlamaların kaldırılmasına, Rusya topraklarındaki ulusal azınlıkların ve etnik grupların özgür gelişimine imkân veriyordu. Bu politika, Asya'da anti-emperyalist uyanışa ve Eylül 1920'de Bakü'de Doğu Halkları Kongresi'nin toplanmasına katkı sağladı.¹⁴⁸

12 Aralık 1917'de Stalin'in imzası ile çok önemli iki doküman yayımlandı. Aralarındaki farklar çok çarpıcıdır. En çok bilineni, “**Rusya ve Doğu'nun Bütün Müslümanlarına Bildirisi**”, Müslümanların hayatında ve Müslümanlarla yeni Sovyet Hükümet'i arasındaki münasebetlerde büyük değişiklikler vaat ediyordu:

Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan Kırgızları ve Sartları, “Kafkas ötesi Türkleri ve Tatarları, Çeçenler ve Kafkas dağlıları, Çarlar ve Rusya'nın müstebitleri tarafından camileri yıkılan, inanç ve adetleri ayaklar altında çiğnenen bütün hepiniz. İnançlarınız ve adetleriniz, milli ve kültürel müesseseleriniz bundan böyle serbest ve dokunulmazdır. Milli hayatınızı tam bir hürriyet içinde teşkilatlandırın. Buna hak sahibisiniz. Haklarınızın, bütün Rusya halklarınınkilerin de olduğu gibi, ihtilalin ve onun

¹⁴⁸ Bekcan, U.(2013), “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 4, s.76

organları olan işçi, asker ve köylü Sovyetlerinin güçlü koruması altında olduğunu bilin. Bu ihtilale ve hükümetine destek olun.”

Bu bildiri ihtilale desteklerini sağlamak gayretiyle açıkça çığırtkan bir şekilde Müslüman bölgelerdeki halka yöneltilmişti. Fakat Stalin aynı tarihte konuyla ilgili olarak ikinci bir bildiri daha yayınladı. Halka açık olmayan bu bildiride şöyle diyordu:

“Emekçilere verip burjuvalara vermeyerek milletlerin kendi kaderlerini tayin hakları prensibini tahdit etmek gereklidir. Kendi kaderini tayin prensibi sosyalizm için savaşın bir vasıtası olmalıdır.”

Ertesi yıl Stalin bu bildiriye şu ilaveyi yaptı:

“Kendi kaderini tayin hakkının iktidarı ele geçirmiş olan işçi sınıfının gücünü sağlamlaştırma hakkı ile çakıştığı durumlar vardır. Açıkça söylenmelidir ki, bu takdirde kendi kaderini tayin hakkı, işçi sınıfının diktatoryası, hakkını kullanmasına engel teşkil etmemelidir ve etmeyecektir. Kendi kaderini tayin hakkı bu ikinci hakka öncelik tanımak zorundadır”¹⁴⁹

1917'nin sonlarına doğru, Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri üzerine, Rusya Türklerinde, kültürel hakların yanı sıra, siyasi hakların da elde edilebileceği umudu belirdi. Üstelik bu kez, sadece *Türk Yurdu* değil, diğer birçok basın organında da konuyla ilgili gelişmeler yer buldu. Bunun en büyük nedeni, Bolşevik Hükümeti'nin yayınladığı **“Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine”** adlı bildiridir. Bu bildiride, *“...Bundan sonra milli ve medeni müesseseleriniz serbest ve masundur. Milli hayatınızı serbestçe tanzim ediniz.”* cümlelerinin yer alması ve Rusya'daki Müslümanlara din ve vicdan özgürlükleriyle kültürel kurumlarının serbest bırakılacağına müjdelenmesi önemli cümlelerdir. Bu cümleler, Müslüman-Türk halklara bağımsızlıklarını müjdelese de, henüz ülke genelinde idareyi ele geçirememiş olan Bolşeviklerin, Müslüman-Türk unsurları yanlarına çekmek istemeleri gayesine hizmet etmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bildirinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra bağımsızlıklarını açıklayan Başkırtları, Kazaklar, Tatarlar ve Osmanlı Devleti'nin teşvikiyle Azerbaycan Türkleri izledi. Ancak Bolşevik yönetimi, birçok bölgenin elinden çıkmasına seyirci kalmamış ve

¹⁴⁹ Fisher(2009),a.g.e.,s. 169

“proletaryanın sosyalizm için girişeceği sınıf savaşının çıkarları açısından” kendi kaderini tayin ilkesinin uygulamasının önüne geçti.¹⁵⁰ Çok zaman geçmeden Bolşevikler Kırım’ın ayrılması meselesinde prensiplerini uygulayacak duruma geldiler ve 1917 Ekim ve Kasım aylarında, Tatar Milliyetçileri ilk konferanslarını toplayıp Milli Kurultayları için planlar yaparlarken, Simferopol’daki Rus ve Ukraynalı liberaller de yeni bir eyalet meclisi tesis ediyorlardı. Bunu iki hafta sonra Kırım Yasama Meclisi seçimleri takip etti. 550.000 seçmen vardı ve bunların %54’ü seçimlere katıldılar. Oyların sayımı sonunda Sosyalist İhtilalci Parti’nin kesin çoğunluğu elde ettiği görüldü. Burjuva milliyetçisi Milli Fırka, oyların sadece %31’ni aldı. Geriye kalan oylar Kadet’lerindi. P. Novitski meclis başkanlığına seçildi.

Nadinski’ye göre 1917 Kasımı’nda Kırım’da iki tane “karşı devrimci hükümet” vardır: **Tatar Milli Direktörlüğü ve Kırım Eyalet Meclisi**. Bolşevikler her ikisinde de temsil edilip desteklenmiyorlardı. Sıvastopol garnizonundaki denizciler ve askerler arasında ihtilalci faaliyetlerin artması ve Orta Rusya’da anarşi ve şiddetin arttığı haberlerinin gelmesi karşısında bu iki hükümetin liderleri faaliyetlerini koordine etmek için Kırım Genel Karargâhı’nı tesis etme konusunda anlaşdılar. Rusya’dan ayrılma ve Kırım’ın geleceği konusunda anlaşmamalarına rağmen her iki hükümet de Bolşeviklere karşı koymak hususunda kararlıydılar. Karargâh’ın başkanı Cafer Seydahmet, başkan yardımcısı da Çarlık Ordusu Subayları’ndan Makuhin’di.¹⁵¹

1.7.1. Bolşevikler’in Kırımı İşgali (26 Ocak 1918)

1917 Aralığı’nda Bolşevikler’in Kırım’da güçlü oldukları tek yer Sıvastopol garnizonlarıydı. 15 Aralık 1917’de orada Mahalli Hükümet’in kontrolünü ele geçirmeye ve bir “İşçiler, Köylüler ve Askerler Sovyeti” kurmaya muvaffak oldular. Fakat başlangıçta bu Sovyette ne işçi ne de köylü temsilcisi vardı. Bu iki güç merkezi arasındaki kaçınılmaz çatışma açıkça Kırım Genel Karargâhı tarafından başlatıldı. Karargâh, yarımada kontrolü altında olmayan askeri güçlere ileride güvenilemeyeceğinden çekinerek Tatar Direktörlüğü’nün birliklerini Yevpatoriya’daki Deniz Akademisi öğrencilerini silahtan tecrit etmekte kullandı. 28 Aralık 1917’de Sıvastopol Sovyet Revkom’u (İhtilal Komiserliği) Seydahmet’e bir ultiमत gönderdi ve Kırım Genel Karargâhı’nın yirmi dört saat içinde yarımada askeri kontrol iddialarından vazgeçerek, Direktörlük Askerleri’nin Sovyet temsilcileri tarafından

¹⁵⁰ Karabulut, U.(2013), a.g.m.,s.174

¹⁵¹ Fisher(2009),a.g.e., s.170

silahtan tecrit edilmeye rıza göstermelerini talep etti. Her iki taraf da taviz vermek niyetinde değildi. Bolşeviklerin Tatar milliyetçilerinin yönetimindeki Kırım'ın yeni ilan edilmiş olan Sovyet Devleti'nden ayrılacağı korkuları haklıydı. Her ne kadar Kırım sakinlerinden neredeyse hiçbiri Bolşevik İhtilali'ne ve Lenin Hükümeti'ne taraftar değilseler de (Garnizondaki asker ve denizcilerin hiçbiri Kırım menşeli değildi), Tatar asıllı olmayanların bu ayrılığı önlemek ve Kırım'da ihtilalci hedeflere ulaşmak için ellerinden gelen her şeyi yapacakları beklenebilirdi.¹⁵² Kurultay hükümeti, kısa süre içinde Kırım'ın büyük bir kısmını kontrol altına almayı başarsa da, Rus Karadeniz donanmasının ana üssü olan Sivastopol'da bulunan Bolşevik bahriyeleri, Ocak sonunda Bahçesaray ve Akmescid'e yürüdü ve silah kuvvetiyle Kırım Millî Hükümetini, Bolşevik bir hükümetle değiştirdi.¹⁵³

1918 Ocak ayının üçüncü haftasında Sivastopol Sovyeti'nin kontrolündeki denizci bölükleri Theodosiya ve Kerç'te karaya çıkıp Bahçesaray ve Simferopol'a doğru yürüyüşe geçtiler. Otoritelerinin devamına karşı olan bu ciddi tehlike karşısında Tatar Direktörlüğü üyeleri, Sivastopol'daki Bolşeviklere karşı hangi siyasetin uygulanacağı hususunda bölündüler. Direktörlük başkanı Çelebi Cihan'ın liderliğinde direktörlüğün sol kanat üyeleri Sovyetlerle dostça birleşmek lehinde konuşular, hatta Sovyet temsilcilerinin de dâhil edileceği bir genel Kırım Hükümeti'nin kurulmasını teklif edecek kadar ileri gittiler. Beklenebileceği gibi Bolşeviklerden de böyle görüşmelere ilgi duydukları haberi geldi. Bolşevikler kendi askeri güçlerinden emindiler ve milliyetçilerin saflarındaki bölünmeyi teşvike istekliyidiler. Fakat direktörlük oylamasında Çelebi Cihan 43'e karşı 12 oyla kaybetti ve İcra Komitesi'nden istifa etti; yerini Seydahmet Kırımer aldı.¹⁵⁴

Sivastopol Bolşevik Sovyet Komiserliği 18.01.1918'de iki savaş gemisini Yalta'ya gönderip şehri top ateşi altına aldırdı. Bölgedeki küçük Rus çeteleri de harekete geçtiler. Hacıbey zırhlısı Yalta'ya asker çıkardı. Şehri ve bölgeyi savunmakla görevli olan 700 kadar Kırım süvarisi ile karşılaştı. Yalta ile Gurzuf arasında iki gün çarpıştılar. İki taraftan da ölü ve yaralı vardı. Bolşevikler halktan bazı kişileri öldürdüler. Savaş gemileri karaya çıkan Bolşevikleri top ateşinin himayesine almasına rağmen, Tatar süvarileri Yalta'yı iki kez geri aldılar.

¹⁵² Fisher(2009),a.g.e.,s.171

¹⁵³ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.99

¹⁵⁴ Fisher(2009), a.g.e.,s.172

Süvariler, cephanelerinin tükenmesi ve geriden de gelmemesi üzerine, dağlara çekilmek zorunda kaldılar.

19 Ocak 1918 günü Sivastopol'dan gelip Kefe şehrine çıkarma yapan Bolşevikler, 120 Tatar süvarisi ile çatıştılar. Düşmanın sayı ve silah üstünlüğü karşısında süvariler Eski Kırım ve Akmescit bölgelerine çekildiler. Bolşevikler, aynı günlerde, Gözleve ve Kerç şehirlerine de saldırdılar ve bunları da ellerine geçirdiler. 23 Ocak 1918 günü bir tren dolusu Bolşevik Sivastopol'dan Bahçesaray istasyonuna gelerek; askerden terhis edildiklerini ve memleketlerine, Rusya içine, gittiklerini söylediler. Oysa hepsinin elinde silah vardı. Terhis edilen askerlerin silahsız olması usuldendir. Yalan söyledikleri belli idi. Sonradan meydana çıktığına göre, bunlar Ukrayna'ya gidiyorlarmış. Hükümet kuvvetleri bu askerlerin silahlarını alıp kendilerini serbest bıraktı. 25 Ocak 1918 günü, başka bir Bolşevik birliğinin Bahçesaray'a yakın Süyren istasyonuna yaklaştığı görüldü ve Bahçesaray'da alarma geçildi. 800 kişilik bu Bolşevik birliğinin iki topu vardı ve arkasından 3 bin kişilik bir kuvvetin gelmekte olduğu tespit edildi. İlk gelen 800 kişilik birliği Süyren istasyonunda 120 süvariden oluşan milli kuvvet ateşle karşılayıp durdurmaya çalıştı. Fakat Bolşeviklerin top ve silah ateşi karşısında süvari müfrezesi yavaş yavaş Bahçesaray'a çekildi. Bolşevikler, böylece, Kırım'ın birkaç önemli noktasını ellerine geçirmişlerdir. Bu durum karşısında Milli Genel Kurmay bütün kuvvetini Alma Boyu cephesinde toplamayı ve meydan muharebesini burada vermeyi kararlaştırdı; bu doğrultuda süvari birlikleri gece vakti hızla hareket ederek birkaç saat içinde Alma cephesinde toplandılar.

26 Ocak 1918 günü Kırım- Türk- Tatarının alın yazısını belgeleyecek bir tarih olacaktı. Durum şöyledir: Bolşeviklerin çıkarma yaptıkları şehirlerden başka Canköy bölgesi de Bolşevikler tarafından işgal edilmişti. Demiryolu personeli ve işçileri grev yapıp işlerini bırakmışlar, trenleri çalışmaz hale getirmişlerdi. Bunların yerlerini tutacak Tatar işçi ve personel yoktur; yetiştirilmemiştir. Rus halkından ve köylüsünden Bolşeviklere karşı direnmek ve savaşmak şöyle dursun onlara katılanlar ve milli kuvvetleri arkadan vuranlar vardı. ¹⁵⁵

Kırım Hükümeti ile Ukrayna Hükümeti arasında evvelce yapılmış bir anlaşma gereğince Kırım süvarilerinin bir bölümü Ukrayna'nın Alexandrovsk şehrinde bulunup anarşiye karşı düzeni sağlamaktaydı. Ukrayna hükümeti bu hizmete mukabil ne taahhüt ettiği silah ve

¹⁵⁵ Ülküsal(1980), a.g.e., s. 190

cephaneyi ne de bu süvarileri Kırım'a gönderdi. Yukarıda adlarını bildirdiğimiz şehirlerin müdafaası için oralara yerleştirilmiş olan askerlerin dışında Alma cephesinde Bolşeviklere karşı savaşan süvari ve askerlerin sayısı beş bini geçmiyordu. Buna mukabil Bolşeviklerin denizci, işçi ve piyade birliklerinin sayısı 30 bini buluyordu bununla birlikte bol miktarda silahları ve cephaneleri de vardı. 26 Ocak 1918 günü Bolşevikler şiddetli hücumla geçtiler. Milli kuvvetin bir kısmı cepheden karşı hücumla geçerken, bir kısmı Bolşevikleri arkadan sarmaya ve Sivastopol'dan gelen yardımı kesmeye teşebbüs ve gayret ediyor; fakat düşmanın çokluğu karşısında başarı kazanamıyordu. Saatlerce süren karşılıklı ve şiddetli kanlı saldırılardan sonra milli birlikler Akmescit ve Bahçesaray bölgelerine doğru geri çekilerek, dağlık bölgeye sığındılar. Bu şehirlerde yaşayan ve o zamana kadar tarafsız kalmış bulunan gizli Rus Komünistler sokaklara dökülüp kargaşalık çıkarıyorlar, şehirlerde yağmaya ve Türklere saldırmaya başlıyorlar, birçok Türkü şehit ediyorlardı. Bolşevikler gerek savaş sırasında ve gerek savaştan sonra ellerine esir olarak geçirdikleri subay, astsubay ve erleri, savaş kurallarına ve insanlık ahlakına aykırı şekilde işkenceler, yaparak, cesetlerini parçalayarak ve hatta başlarını vücutlarından ayırarak öldürdüler. Türk- Tatar subayları arasında cesetleri parçalanarak öldürülenlerden Albay Aliyef, subaylardan Burnaşef, Miralay Osman Binaslan, Yüzbaşı A. Bayburtlu vardı. Bu arada şehirlerden kaçmamış olan ileri gelen tüccar, zengin ve aydın Müslümanlar da kurşuna dizildi. Meyve ihracatçılarından tanınmış Abdurrahman Mehmet bunlardan biridir.¹⁵⁶

Şefika Gaspıralı o günkü durumu bir yazısında şöyle anlatmıştır:

“Cepheden gelen haberler endişe verici idi; herkes me'yustu; içimiz kan ağlıyordu. Akşam olmuştu, Parlamento üyeleri dağılıyordu. Bir ara Çelebi Cihan Efendi; Bekir Odabaş, Dost Mehmet Hacı, Veli İbrahim ve beni dinlenme odasına davet etti. Sinirleri gergin, bitkin halde idi. Çelebi Cihan Efendi: “Çaresiz haldeyiz. Türkiye'ye geçmek ve oradan Kırım'ın kurtuluşu için çare aramak, askeri yardım te'min etmek için uğraşmak lazım” dedi. Bana, kendisi ile birlikte Türkiye'ye tayyare ile gitmeye razı olup olmayacağını sordu. Konuştuk, düşündük ve teklifini kabul ederek ayrıldık. Fakat maalesef, Kırım'daki karışık durum buna imkân vermedi. Çelebi Cihan Efendi de Odabaş ile beraber arabaya binerek gitti idi. Bolşevikler de Akmescit dolaylarını işgal etmiş, cephe bozulmuştu. Çelebi Cihan Efendi ikamet ettiği pansiyona gitmeyerek mahallede bir ahbabın evine gitmiş. Orada toplanan

¹⁵⁶ Ülküsal(1980), a.g.e., s. 191

arkadaşlarının tavsiyesi üzerine, şimdilik Yalta civarında dağ köylerinden birinde gizlenmesinin uygun olacağına ikna edilmiş. Fakat yola kıyafetini değiştirip çıkmaya arkadaşları O'nu asla razı edememişler. O gece, sırtında kürkü, yanında bir muhafız ile açık araba içinde Aluşta'ya doğru yola çıkmış. Fakat iki saatte varmadan dönüp gelmiş. Yolda birkaç Bolşevik askeri arabayı durdurarak kim olduklarını ve nereye gittiklerini sormuşlar. Çelebi Cihan Efendi hüviyetini gizlememiş. O'nu hemen tutuklayıp Akmescit'e getirip Narodni Doma hapsedmişler.

Bizler kara haberi sabah aldık. Parlamento binası olarak kullanılan Zadegân Cemiyeti binasında buluştuk. Çok hazin bir toplantı idi bu. Bir iki mebus konuşmak için kürsüye çıktı; sözlerini tamamlayamadan indiler. Ali Badaninski: "Arslanların yerini köpekler aldı" diye ağlıyordu. Derken avluya sel gibi denizci Bolşevikler doldu. Kurşunlar camları delerek binanın içinde uçuştular. Salon savaş meydanına döndü. Arkadaşların bir kısmı yere yattı; bir kısmımız kürsülerin, sıraların altına saklandık. Bahriyeliler içeri girip her tarafı ve bizim üstlerimizi aradılar. Burada silah deposu olduğu haberini aldıklarını söylediler. Tabii bir şey bulamadılar. Bulmuş olsa idiler halimizin harap olacağını söylediler. Bir gün sonra, Bolşevik şeflerinden Jan Müller ile bir heyet halinde görüşme imkânı bulduk. Kendisinden Çelebi Cihan'ın serbest bırakılmasını rica ettik. Bize şu cevabı verdi: "Bu gece O'nu Sivastopol'a götüreceğiz; orada iyi şartlar altında muhafaza edeceğiz. Böyle yapmamızın sebebi de O'nu korumaktır. Tahliyesi ise şimdilik hiç bir surette mümkün değil. Çünkü O'nun hem soldan, hem sağdan düşmanı pek çok. Hâlbuki Çelebi Cihan kıymetli bir şahıstır" dedi.

O gece O'nu Akyar'a götürdüler. Şefika Gaspıralı, Çelebi Cihan'ı hapishaneden kaçırmak için bazı yolların arandığını ve hatta teşebbüs de edildiğini, fakat bir türlü bunun gerçekleştirilemediğini de yazmıştır.¹⁵⁷

Yine Şefika Gaspıralı o günleri hatıralarında şöyle anlatmaya devam etmektedir:

"1919 senesi Akmescit'te çıkmakta bulunan Golos Tatar-Tatar Sadası gazetesinin bir nüshasında, Çelebi Cihan Efendi ile beraber aynı hücrede oturan ve nasılsa sağ salim hapisten çıkabilen monarşist bir Rus'un makalesi neşrolunmuştu. Bu zat, Çelebi Cihan'dan sitayişle bahsettikten sonra, kendisinin hapis müddetince çok sıkıldığını anlatmakta idi. Çelebi Cihan, hapisten kurtulmak, kaçmak çarelerini araştırıyor ve temin etmiş olmalı ki,

¹⁵⁷ Gaspıralı, Ş.(1961), Çelebi Cihan'ın Şehadeti, Emel, sayı 3, (Mart-Nisan 1961)s. 47

ona ara sıra yemek getiren – isminin zikrini münasip görmüyorum– ihtiyar bir kadın vasıtasıyla ailesi ile temasa geçmiş. Planın tatbiki için lâzım geleni temin etmek üzere iken 23 Şubat gelip çatmıştı. Bunları Çelebi Cihan Efendi'nin hanımından dinlemiştim. Kendisini idama götürmeye geldikleri vakit uyuyormuş. Uyandırmışlar. Vaziyeti kavrayarak kalkmış, vedalaşmış, cellâdın peşi sıra yürümüş. Hapishanenin avlusunda duvara dayayarak durdurtmuşlar. Başını yukarıya kaldırmış, gökyüzüne bakıyormuş ki arka arkaya sıkılan kurşunlarla yere serilmiş. 1919 Senesi Parlamento tekrar toplanınca, Akyar'da denizden çıkarılan cesetleri tetkik ve Çelebi Cihan Efendi'nin cesedini teşhis için üç şahıstan müteşekkil bir heyet ayrılmıştı. Abdi Efendi, ben ve biri daha vardı ki adını hatırlamıyorum. Ben, hassasiyet sebebiyle, gitmekten imtina etmişim. Diğer arkadaşlar gittiler, perişan halde döndüler ve cesetlerin hiçbirinin tanınacak halde olmadıklarını anlattılar. Bahtsız Kırım'ın, tarihine lâyık bir hayat süren ve bu Türk yurdunun istiklâli için hayatının son dakikasına kadar mücadele eden Kırım Türklerinin büyük evlâtlarından biri olan Çelebi Cihan, davası uğrunda şehit oldu.”

Çelebi Cihan ile birlikte Akyar'da tam 300 tutuklu işkence edilerek, vahşice öldürülmüştü.¹⁵⁸ Çelebi Cihan 23 Şubat 1918 günü hapishanenin avlusunda kurşuna dizilmek suretiyle şehit edilmiş ve cesedi, aynı yerde ve aynı şekilde kurşuna dizilmiş birçok kişinin cesedi ile birlikte Karadeniz'e atılmıştır. 1919 yılında Sivastopol'da denizden çıkarılan birçok ceset arasında Çelebi Cihan'ın cesedi de üç kişilik bir heyet tarafından arınmış ise de cesetleri teşhis etmek imkânı olmamıştır. Çelebi Cihan Sivastopol hapishanesinde tam 27 gün kalmıştır. Bu süre içinde Bolşevikler tarafından sorguya çekilip çekilmediği, çekildi ise ne sorulup ne cevap alındığı hususunda herhangi bir yazı ve tutanağa rastlanılmamıştır. Hapishanede tutuklu olan herhangi bir kimse ile konuşup konuşmadığı, konuştu ise kimlerle ne konuştuğu hakkında da hiçbir bilgi elde edilememiştir. Bu safha tamamıyla karanlıktır.

Çelebi Cihan'ın hapishanede iken, fırsat ve imkân buldu ise, Bolşevik şeflerine Kırım Milli Hükümetinin demokratik gayesini ve idaresini anlatmaya çalıştığı, bunun Sovyetlerin program ve iddialarına aykırı bulunmadığı hususunda onları iknâa gayret ettiği sanılmaktadır. Bolşevikler iki üç gün içinde bütün Kırım Yarımadasını işgal ettiler. Şehir, kasaba ve köylerde asker işçi ve köylü Sovyet Meclisleri kurdular. Bunların başlarına hep

¹⁵⁸ Demirci, K.(2012), “Kırım Özgürlük Hareketinin Önemli Bir Yolbaşçısı: Numan Çelebi Cihan(1885-1918),Tarih Ve Medeniyetler Tarihi, Cilt III, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s.1096

cahil ve sabıkalı kişileri getirdiler; üyeliklerine de fakir, cahil, hırsız kişileri getirdiler. Aydınları, zenginleri, din adamlarını kendilerinin düşmanı sayıyorlardı, bunları halkın idare işlerine karıştırmıyorlardı. Nüfusunun %88'i Türk- Tatar olan Bahçesaray'da kurulan Sovyet Meclisinin başkanlığına, 1905 yılından beri Tatar Sosyalist Partisine bağlı bulunan Abiyef getirildi. Bu kişi Bahçesaray Türk- Tatarlarını Bolşeviklerin aşırı hareketlerinden korudu. Bu yüzden Bolşevikler bir ara Abiyef'ten şüphelenerek onu tutukladılar. Fakat sevgi ve güvenini kazandığı Tatarların ve hatta Rusların yardımıyla, serbest bırakıldı ve öldürülmekten kurtuldu.¹⁵⁹

Milli İdare devrinde yayınlanmış olan *Millet* ve *Golos Tatar* (Tatar Sesi) gazeteleri kapatıldı; yerlerine haftada üç gün yayınlanan *İşçi Halk* gazetesi çıkarıldı.Kırım Tatar Sosyalist Partisi Reşit Mehdiyef ve arkadaşları tarafından 1905 yılında kurulmuştu. Bolşevikler gelince, Partinin Merkez Komitesi Bolşeviklerle iş birliği yapıp Kırım Müslümanlarına gelecek zararları mümkün olduğu kadar önlemeyi düşünmüş ve bunda başarılı da olmuştur. Nitekim *Millet* ve *Kırım Ocağı* matbaalarını Bolşeviklere kaptırmamak için bunların kendisine ait olduğunu iddia etmiş ve onlardan kurtarmıştır. Kırım süvari kışlası yanındaki camii şerifin ve Kırım Tatar Parlamento binasına yerleşerek buradaki bütün eşyaları gasp edilmekten kurtarmıştır. Bolşevikler tarafından ilk günlerde Akmescit civarında şehit edilmiş olan 70 kadar Müslüman'ın naaşlarını Akmescit imamı Seyit Mehmet Efendi vasıtasıyla buldurup ayrı ayrı mezarlara gömdürmüştür. Çünkü Bolşevikler bunların hepsini bir derin ve geniş çukura atmışlardı. Bütün bunlardan başka tutuklanmış olan 150 kadar Müslümanı hapisten çıkartmış ve bir kısmını da ölümden kurtarmıştır. Bunlar arasında birkaç Kurultay üyesi de bulunmaktaydı.¹⁶⁰

Bolşeviklerin Akmescit'i işgal ederek Kurultay üyelerini tutuklamaları ve Hükümet Başkanı Çelebi Cihan'ı Sivastopola götürmeleri, şehri yağma ve talana başlamaları üzerine Harbiye Müdürü Cafer Seyitahmet, kıyafetini değiştirip ve binbir tehlike atlatıp Kırım'dan Ukrayna'ya ve buradan Kafkasya'ya geçti. Azerbaycan'ın merkezi Bakû'ya uğrayarak, millî Azerbaycan Hükümeti erkânı ile görüştü. Bakû'den yine çeşitli tehlikeler atlatarak Batum'a geldi ve oradan da Trabzon'a çıktı. Nihayet bir ay kadar sonra 20 Nisan 1918 tarihinde İstanbul'a varmıştır. İstanbul'a vardıktan sonra *Ati* gazetesinin başyazarı Celâl Nuri Beyle

¹⁵⁹ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.191

¹⁶⁰ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.194

görüşme ayarladı. Görüşmeden sonra Celal Nuri Bey, 23 Nisan 1918 tarihli gazetede yazısında Kırım Türklerinin vatanları için haklı mücadelelerini dile getirerek destekledi.¹⁶¹

Kırım Tatar İşleri Komiserliği

Öte yandan Bolşevikler Kırım Türklerinin bütün işlerini kendi ellerine almak için bir Tatar İşleri Komiserliği vücuda getirmeyi kararlaştırdılar. 14 Şubat 1918 tarihinde Akmescit'te Firdevs Arkadaş lakabı ile tanınan eski komünist İsmail Kerimcanof'un başkanlığı altında 300 kadar Türk- Tatar'ın katılması ile bir miting düzenlediler. Bunların çoğu Tatar Sosyalist partisi üyesiydi. Mitingte İsmail Kerimcanof, Halil Çapçakçı ve Hurşit Kırımtayef birer konuşma yaptılar. Bütün Rusya Müslümanları murahaslarının yapılacak kongresine kadar Kırım Türk Tatarlarının işlerini görecek bir Müslüman İşleri Komiserliği kurulmasını teklif ettiler. Bunun üzerine Tatar Sosyalist Partisinin elinde bulunan bütün işler alınarak Müslüman İşleri Komiserliğine devredildi ve bu komiserlik nezdinde çalışmak üzere, aşağıdaki üyelere kurulu bir geçici heyet seçildi:

1. İsmail Kerimcan(Müslüman İşleri Komiseri)
2. Hurşit Kırımtayef(Sulh Hâkimi)
3. İsmail Luman(Siyasetçi)
4. Halil Çapçakçı(Doktor)
5. Halil Habibulloğlu(Öğretmen)
6. Yakup Kemal(Müderris)
7. Ömer Mansurski(Öğretmen)
8. İlyas Yaşlavski(Öğretmen yedek subay)
9. Rüstem Bekof(Doktor)
10. Selamet Şirinski (Ziraat Mühendisi)
11. Abbas Şirinski
12. Süleyman İdris(Talebe)
13. İsmail Arabski(Öğretmen)
14. Abdullahoğlu Seyitahmet(Müslüman İşçi Cemiyeti Başkanı)

Bir süre sona Yakup Kemal heyetten istifa etti, İsmail Kerimcan resmen Komünist Partisine girdi, diğerleri girmediler. Geçici Heyet Kırım Türklerine Bolşeviklerden gelecek kötülükleri çeşitli yollardan önleyebildi; onları mümkün mertebe korudu. Heyet, yerleştiği milli hükümet binasının kapısına Akmescit İhtilal Komitesi nezdinde Müslüman İşleri Komiserliği levhasını astı. Müslüman Komiserliği bilhassa Müslüman okulları ve öğretmenleri ile ilgilendi. Zincirli Medrese Öğretmen Okulu(Darülmuaalimin) (Güzel Sanatlar Okulu) öğretmenleri iki aydan beri maaşlarını almamışlardı. Ama komiserliğin

¹⁶¹ Ülküsal(1979), a.g.m., s.3

buna çare bulacak kuvveti yoktu. Bununla beraber, Kırım Türklerine fazla baskı ve zulüm yapılmasını da kısmen önleyebilmiştir.¹⁶²

Sivastopol Bolşevikleri Kırım'da sağlam şekilde yerleşemediler; fazla icraat yapamadılar, teşkilatlarını ve otoritelerini istedikleri gibi kuramadılar. Bunun nedeni başlarında ve içlerinde idari ve siyasi işlerden anlayanlar, bu sahalarda tecrübe görmüş olanlar yoktu. Çelişki ve şaşkınlık içinde bocalıyorlardı. Bu yüzden idarelerinde bozukluk, beceriksizlik sebebiyle tam bir kaos hüküm sürmekteydi. Eski idareden kalan teşkilatı bile yürütecek insanları yoktu. Zaten eskileri yıkıyorlar, yenilerini de becerip işletemiyorlardı. İşçi Halk gazetesini kapatarak yerine Albayrak gazetesini çıkarmaya başlamışlar, fakat doğru dürüst bir yazar bulamamışlardı. Kırım Türk-Tatarları bu idareyi hiç iyi görmüyor, milli idaresini yıkmış olduğundan ona için için kin ve nefret besliyordu. Birinci Dünya Savaşı henüz bitmemiş; Rusya içerisine yuvarlandığı ihtilal anarşisinden çıkmamıştı. Almanya Bolşeviklerle Brest- Litovsk Anlaşmasını imzalayacak, ama ordularını Ukrayna ve Kırım yönünde yürütecekti. Bu hareket Bolşevikleri tedirgin etti, fakat düşmanlarına ümit ve cesaret verdi. Nitekim kısa bir süre sonra Alman orduları Ukrayna'yı ve Kırım'ı işgal edecekler ve bu ülkelerde mahalli idarelerin yeniden kurulmalarına müsaade edeceklerdir.¹⁶³

1.7.2. Brest- Litovsk Antlaşması ve Kırım'ın Almanlar Tarafından İşgali

9 Şubat 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıyan Almanya'nın, Ukrayna hükümetiyle vardığı anlaşma uyarınca Alman orduları, Bolşevikler'den temizlemek üzere Ukrayna'yı işgal etti. 21 Mart'ta Alman askerî işgalinin Kırım'a da uzatılması kararı alındı. 19 Nisan 1918'de Alman askerî birlikleri Kırım'a girmeye başladı. Kırım'daki Bolşevik kuvvetlerinin direnişi kolaylıkla kırılarak Nisan ayı sonuna kadar yarımadanın tamamı Alman ordusu tarafından işgal edildi. Bolşeviklere karşı yapılan bu çarpışmalara Kırım Türk gerillaları da katıldı.¹⁶⁴Brest-Litovsk kapitalist ülkelerle yapılan ilk antlaşmaydı. Almanlarla ticaret imkânı sağlamasından dolayı sadece dış politika değil iç politika açısından da çok kritik bir değer taşıyordu. Bu antlaşmayla, Sovyetler sadece soluklanmadı; aynı zamanda içerideki ayaklanma ile mücadele, ekonomiyi düzene koyma, orduyu yeniden oluşturma, bütün dünyada emperyalizmle savaşta halk kitlelerinin

¹⁶² Ülküsal (1980), a.g.e.,s.194

¹⁶³ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.196

¹⁶⁴ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.100

pozisyonunu sağlama imkânı da buldu. Lenin üç yıllık acılarla dolu böyle emperyalist bir savaştan haraç ya da bedel ödeyip ödememekten ziyadesadece kurtulmuş olmanın bile büyük bir nimet olduğunu düşünüyordu.¹⁶⁵Fakat tarihçiler, 3 Mart 1918’de imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Kırım’daki Sovyet hâkimiyetinin temellerini tamamen çökerttiğini kabul etmelidirler. Bu tarihten itibaren mahalli Kırım Bolşevikleri, Petrograd’dan ekonomik ve askeri destek bekleyemeyeceklerdi. Bunu bilmek Kırım’daki Bolşevik askerlerinin daha kontrolsüz davranmalarına sebep olmuş olabilir.

1.7.2.1. Sovnarkom Kırım Sovyet Cumhuriyeti

6 Mart 1918’de BolşeviklerSimferopol’de yeni bir Sovnarkom (Sovyet Halkları Komiserliği) tesis ettiler. Sabık milli direktörlüğün sol kanat Tatar üyelerinden sembolik temsilciler davet ettirdiler. Kurdukları hükümette bir Kırım Müslüman Meseleleri Komiserliği olacaktı. Fakat bu makamı kabule razı olan bir Tatar bulamadılar. 21 Mart 1918’de Sovnarkom Kırım Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti. Bu, hemen Petrograd tarafından tanındı. Hatta Çiçer’in, Berlin’e bu yeni Cumhuriyet’in hiçbir şekilde Sovyet Hükümeti’ne bağlı olmadığını ve bu yüzden Brest Litovsk Anlaşması’na uyması gerekmediğini iddia eden bir telgraf gönderdi. O, Almanya’nın bu devletin varlığını bağımsız bir devlet olarak tanıması gerektiğini ileri sürüyordu. Sıvastopol Sovyeti için Nisan ayının başlarında yapılan delege seçimlerinde Bolşevikler, hem sosyalist ihtilalcilerin hem de Menşeviklerin kendilerinden çok daha fazla oy aldıklarını gördüler. Bütün Kırım’da yapılan benzer seçimlerde Bolşevikler delege seçmeye muvaffak olamadılar. Kırım’ın yerli halkı arasında Bolşeviklere hemen hiç destek olunmadığı açıkça ortadaydı. Şayet Bolşevikler Kırım’ın ve yeni “Sovyet Cumhuriyeti’nin” kontrolünü ele geçirmeye muvaffak olmak istiyorlarsa bunu sadece silah zoru ile yapabileceklerdi. Fakat Petrograd’dan büyük bir yardım gelmedikçe bunu yapmaya muktedir değillerdi. Nisan ayının ortasında Kırım’da birçok Tatar ayaklanması oldu. Bunların neticesi olarak da mahalli Bolşevik görevlileri uzaklaştırıldılar, bazen de öldürüldüler. Sovnarkom, Simferopol’ü tamamen terk etti; fakat üyeleri Tatar ve Rus birlikleri tarafından bulunup Yalta’ya götürüldü ve hepsi Nisan ayının sonunda orada idam edildiler. Bu olay Mayıs ayı başında Alman askerlerinin Kırım’a gelmeleriyle aynı zamana rastladı. Bu arada Almanlar’ı, Kırım’ı kendi nüfuz sahaları içinde görmeye ikna etmek ümidiyle Tatarlar Cafer Seydahmet’i Romanya’ya ve başka delegeleri

¹⁶⁵ Bekcan(2013), ,a.g.m.,s.80

de Türkiye ve Almanya'ya gönderdiler. Bu temsilciler başarılı oldular. Avusturya-Macaristan ile anlaşılan Almanya 29 Mart 1918'de Kırım'ı Ukrayna ve Güney Rusya'daki kontrol sahalarına dâhil etmeye karar verdi. Seydahmet, bir Müslüman kolordusu teşkil etmek için Romanya'da Rus Ordusu'nun sabık generallerinden bir Litvanya Tatarı olan Sülkeviç'e katıldı. Bu Kolordu Kırım'ı Bolşevik askerlerinden temizlemekte kullanılacaktı. Sovnarkom'un liderliği olmayınca Kırım'daki Bolşevikler Ukrayna'dan harekete geçen Alman ilerleyişine ancak sembolik olarak karşı koyabildiler.¹⁶⁶ Alman ordusunun öncülüğünü yapan Sulkiewicz'in Müslüman kolordusu ve Kurultay'ın kumandasındaki iki süvari bölüğü yarımada'nın Bolşevik askerlerinden temizlenmesine yardım ettiler. Tatarlar, Kırım sonunda Alman nüfuz sahasında kalsa bile, Kırım'ın kurtarılmasına katılmakla Almanlardan oldukça serbesti temin edeceklerini hesaplıyorlardı. İlk başta Almanlar da tamamen buna niyetli gibi gözüküyorlardı. General Kosch'un emrindeki Alman Ordusu'nun Kırım'ı tamamen işgalinin hemen haftasında Tatar liderleri milli Kurultay'ın tekrar tesisi ve mümkün olduğu kadar geniş bir milli muhtariyet için temasa geçtiler. 2 Mayıs 1918'de Cafer Seydahmet İstanbul'dan döndü ve Tatarların başbakanlığına seçildi.¹⁶⁷ Alman askerî idaresi altında Kırım Tatar Millî Kurultayı 8 Mayıs 1918'de yeniden toplanabilme imkânı buldu. Ancak kurultayın bir Kırım Tatar hükümeti kurma teşebbüsü Alman askerî makamları tarafından engellendi. Bunun yerine fiilen Alman askerî idaresinin himayesinde karma bir Kırım hükümeti kurduruldu.¹⁶⁸

16 Mayıs'ta Kurultay'ın ilk toplantısının başkanlığını yaptı. "Biz artık Türk- Tatar dünyasına ait olmakta hürüz" ve "*Kırım Kırımlılarındır*" gibi deyimler kullanan Seydahmet, Tatar milliyetçilerinin en aşırı arzularını dile getiriyordu. Alman komutanlığının bu arzuları çok radikal bulunduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Kosch, Seydahmet'in başbakanlığını tanımayı reddetti, fakat görevlileri Almanlar ve Kırım halkının diğer unsurları tarafından kabul edilmek kaydıyla Kurultay'ın Tatar halkının bir meclisi olarak faaliyet göstermesine müsaade etmeyi kabul etti.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Fisher(2009), a.g.e.,s. 174

*Sovnarkom- Sovyetler Birliği'nde Halk Komiserleri Konseyi

¹⁶⁷ Fisher(2009), a.g.e.,s. 175

¹⁶⁸ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.100

¹⁶⁹ Fisher(2009), a.g.e.,s. 176

1.7.2.2. Sülkeviç hükümeti

Haziran 1918’de teşekkül eden bu Kırım hükümetinde Tatarlar, Bolşevik aleyhtarı Ruslar ve Almanlar yer alırken, hükümet başkanlığını da Litvanya Tatarları’ndan olan General Süleyman Sülkeviç üstlendi. Ukrayna Devleti’nin Kırım’ı ilhak arzuları Sülkeviç hükümetiyle Ukrayna arasında başından itibaren bir siyasi krizin doğmasına yol açtı. Almanya bu kriz sırasında, bir taraftan müttefiki Ukrayna’yı gücendirmemek için Kırım’ı resmen bağımsız bir devlet statüsünde tanımaktan kaçınırken diğer taraftan Ukrayna’nın Kırım’ı ilhakını da kabul etmedi. Esasen Alman askeri gücüne dayanan Sülkeviç hükümeti Almanya’nın teslim olarak savaştan çekilmesiyle 14 Kasım 1918’de istifa etmiştir.¹⁷⁰

1.7.2.3. Kırım Milli Hükümeti’nin Osmanlı kamuoyunda yansımaları

1917 ve 1918 yıllarında İstanbul’da yayınlanan gazete ve mecmualarda, Rusya’daki Bolşevik İhtilali sebebiyle, Türk illerinde meydana gelen olaylar, kurulan millî hükümetler, açılan millî meclisler, kurultaylar hakkında uzun yazılar yazılıyor, geniş bilgiler veriliyor ve Türkiye kamuoyu durumdan haberdar ediliyordu. 23 Mart 1918 tarihli ATİ gazetesinde çıkmış olan “Kırım Hükümeti Milliyesi ve İbtina Ettiği Esasatı Hukukiye” adlı makalede “Kırım’da ırkdaş ve dindaşlarımızın kurmaya giriştikleri millî hükümetin, gûya milletlerin serbestliği taraftarı olan Bolşevikler tarafından nasıl gaddarca zulümlere uğratılarak yıkılmak istenildiği” dile getirilerek Kırım Milli Hükümeti’nin dayandığı hukuk kuralları anlatılmıştır.¹⁷¹

Kırım Türkleri’nin bağımsızlığı Türk Ocağı çevresinde de ilgiyle izlenmektedir. Çünkü Kırım sorununun Osmanlı kamuoyu tarafından ele alındığı 1918 İlkbaharının son günlerinde, Kırım’daki Türk-Tatar gruplar, 1917 Aralığı’nda ilan ettikleri Kırım Demokratik Cumhuriyetini yaşatma gayretine girişmişlerdir. Bolşeviklere karşı yürütülen bu mücadele, yalnızca Türk Ocağının değil, Osmanlı kamuoyunun geniş bir kesiminin de ilgisini çekmiştir. Üzerinde en çok durulan konu ise, Kırım Türklerinin bağımsızlık hakları olmuştur. Tanin gazetesi, “*Kırım’ın Hakkı*” başlığıyla yayınladığı bir makalede, Kırım Türklerinin bağımsızlıklarını, tarihsel durumlarına vurgu yaparak meşrulaştırma çabasına girmiştir. Tanin’e göre, Kırım ve Finlandiya halkları, yıkılmış Rus İmparatorluğu tarafından

¹⁷⁰ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.100

¹⁷¹ Ülküsal, M.(1979), 1917’de Kırım İstiklali ve İstanbul Matbuatı, Emel(Mart- Nisan), sayı 111, s. 1

ezilmiş milletlerin en yenilerindedir. Bu iki halk yakın döneme kadar istiklallerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır. Bu nedenle, eski ve köklü bir tarihe sahip Kırım'ın özgürlüğüne kavuşması gerekmektedir. Kırım'ın Rus İmparatorluğundan bile daha eski bir tarihe sahip olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun bile Kırım Hanlığı'nın manevi mevcudiyetine karşı özenle ve hürmetle riayet etmeyi hiçbir zaman unutmadığının belirtildiği makalede, Kırım Hanlığı'nın Panslavizm politikasına karşı uzun zaman direndiği de anlatılmıştır.¹⁷²

1.7.3. Kırım'ın İşgalini Takiben Kırım Türkleri'nin Osmanlı Devleti İle Münasebetleri

Kırım'ın Ruslar tarafından işgali ile başlayan ve her savaşta görmüş oldukları baskılar neticesinde hicretlerinin tek istikametinin Aktoprak olarak niteledikleri Osmanlı toprakları olduğunu bir kez daha hatırlatmakta fayda var. Dolayısıyla Kırım Müslümanları için Osmanlı Devleti münasebet kurma ve destek arayışı için ilk hatta tek akla gelen unsur olmuştur.

Öğrencilikleri İstanbul'da geçmiş ve 1908 İnkılâbını yaşamış olan bir kadronun kurduğu Kurultay hükümetinin; istiklâl yolunda yapılması gerekenler ve temel problemlerin çözümü için Osmanlı Devlet adamları ile temas halinde olduklarını ve her aşamada yaşananları ve sıkıntıları paylaştıkları, sonraki aşamada da Kırım'ın Almanlar tarafından işgali sürecinde müttefik Almanya'nın Kırım Türklerinin istikbal ve/veya istiklâl düşüncelerinde desteklerini temin etmek üzere Osmanlı tavassutunu aradıkları görülmektedir. Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti evrakında bulunan ve büyük çoğunluğu Kurultay Hükümeti'nin Hariciye Müdürü Cafer Seydahmet Bey'in Sadrazam Talat Paşa'ya yazmış olduğu mektuplardan; Kurultay Hükümetinin bu arayışlarının izlerini görmekteyiz. Kırım Millî hareketinin başlangıçtan itibaren İstanbul'da oluşturduğu ve siyasal ortamı etkilemeyi hedefleyen lobi faaliyetleri olduğunu da burada zikretmek gerekir. Bu sebeple Hasan Sabri Ayvazov başta olmak üzere, Seyit Halil Hattat, Hüseyin Badaninski, Cafer Abdullah gibi millî hareketin etkin isimlerinin temsilci olarak İstanbul'da faaliyette bulduklarını görmekteyiz.

1917'de Çelebi Cihan önderliğinde kurulan Kırım Muhtar İdaresi için de gerçekleşmesi mümkün ya da muhal olsun destek arayışlarında buldukları Osmanlı Devleti için Muhtar İdare azalarından kimisi, yapılacak yardım talebinin gerçekleşmemesini ihtimal dışı

¹⁷² Karabulut(2013), ,a.g.m.,s.177

görürken bazısı heyecanlanmakla birlikte mümkün de görmemekteydi. Cafer Seydahmet Bey'in Hariciye Müdürü sıfatıyla bir kez görüştüğü ve Kırım meselesini ve Kurultay hükümetinin faaliyetlerini anlattıktan sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın "Siz nasıl Halk Cumhuriyeti mümessili olduğunuzu söylüyorsunuz? O halde bizimle nasıl anlaşma yolu arıyorsunuz? Biz aristokratik bir devletiz!" ifadeleri üzerine Cafer Seydahmet hayal kırıklığına uğramış ve "Paşam biz sizi halkımızın kahramanı olarak tanıdık ve huzurunuzdaki heyecanım da bunun ifadesidir. Biz halkımızı Rus çizmesi altında inlemekten kurtarmak için çarpınan birer halk hadimiyiz. Bizim için mühim olan rejim meselesi değil halkımızın kurtulmasıdır. Bunun için biz Bolşeviklerle kanlı boğuşmalara atıldık.." demiştir.¹⁷³

Enver Paşa ile Kırım Kurultay Hükümeti mümessili Cafer Seydahmet'in anlaşmazlığa düştüğü diğer bir husus da Enver Paşa'nın Kurultay Hükümeti'nin hedef olarak yalnızca Kırım Yarımadasını aldığını, oysa tüm Tavrida Eyaleti'nin kurtarılması gerektiği şeklindeki eleştirisi olmuştur. Cafer Seydahmet, kuzey vilayetlerinde Kırım Tatar nüfusunun ancak yüzde beşi oluşturduğunu ve böyle bir durumda tamamen azınlıkta kalma tehlikesi sebebi ile kuzeyden vazgeçtiklerini izah etmiştir. Kırım'a yardım için bin-iki bin kişilik bir ordu ile yardıma gitmenin eksikliğini, bunun için de gönüllü bir Kırım Ordusu kurulması gerektiği üzerinde mutabık kalınmış, ancak Cafer Seydahmet bu yardımın acele yapılmasını talep ederek görüşmeden ayrılmıştır. Enver Paşa hakkında ciddi hayal kırıklığına uğradığını ifade eden Cafer Seydahmet'in bundan sonraki görüşmelerini ulaşabildiğimiz belgeler üzerinden daha sıcak ve samimi bulunduğu Sadrazam Talat Paşa üzerinden yürüttüğünü ifade edebiliriz. Mektupların biri Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yazılmışken, diğer mektuplar ise Sadrazam Talat Paşa'ya bazen isim zikredilerek bazen de makamına hitapla yazılmıştır. Bunlara mukabil bir mektup da Cafer Seydahmet Bey'in ısrarlı isteklerine karşılık olarak Talat Paşa'nın yazmış olduğu cevaptır. Doğrudan Hariciye Nazırı Seydahmet Bey'in yazmış olduğu mektupların yanında Kırım Muhtar Cumhuriyeti siyasî temsilcileri tarafından sunulmuş olanlar da yine Hariciye Nezareti evrakı arasında bulunmaktadır. Gerek Enver Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, gerekse Sadrazam Talat Paşa'ya yazdığı mektuplarda Almanların desteğinin sağlanması istenen hususların ortak noktasını şu beş maddede görmek mümkündür:

¹⁷³ Gurulkan (2015), a.g.m.,s.102

“1- Kırım Müslümanları kendi emel ve maksatlarına hâdim bir hükûmet teşkiline muvaffak olarak diğer unsurları kendi mevki’-i siyasileri önünde eğiltemeyeceklerinden Kırım siyâsetine Hükûmet-i Osmaniye’nin müdâhalesi, Kırım istiklâliyet ve devletinin hâl-i fiilde kat’iyet kesbedebilmesi için müstakil Kırım Hanlığı kurması ve bunun içinde hânedân-ı saltanat prenslerinden birisinin nasb ve tayin edilmesi elzemdir.

2- Bütün teşkilat, idarenin Müslümanlar elinde bulunması için Kırım Hükûmeti’nin lisân-ı resmîsinin Türkçe olarak Türkiye’den memurîn ve zabitân gönderilmesi.

3- Bu âmâlin mevki’-i fiile çıkarılabilmesi için muvakkaten olsun Kırım’ın Türk işgal-i askerîsi altına alınması.

4- Kırım’la münâsebât-ı siyâsiyenin temini için seri’an buraya bir sefir gönderilmesi.

5- Dobruca’da bulunan Müslümanlar’ın Kırım’a getirilmelerini temin.”¹⁷⁴

Söz konusu mektuplara yansıyan ifadelerden anlaşılmaktadır ki, Kırım Millî Hükümeti’nin tek dayanağı Osmanlı Devleti’dir. Almanlar’ın Kırım’ı Ukrayna’ya bağlamak gibi düşünceleri olması üzerine de bizzat gerekli Alman makamları ile görüşmeler yapmak üzere Berlin’e gitmiş ve orada yaptığı görüşmeler hususunda da Talat Paşa’yı bilgilendirmek suretiyle gerektiğinde kendisinden yardım da talep etmiştir. Cafer Seydahmet Bey’in kısa zaman aralıkları ile göndermiş olduğu mektuplardaki talepler aynı gayeleri ifade ve temin etmek üzere beş madde üzerinde tespit edilmiş, ısrarla ve güvenle bu maddeler tekrar edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndan çekildiği tarih olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan çok kısa bir süre önce yapılan ve muhtemel ki gerçekleştirilebilme imkânı olmayan taleplerdi. Buna rağmen Rus işgali ile başlayan ve günümüzde de devam eden süreçte Kırım Müslümanlarının temel dayanaklarının, Anadolu Türkleri olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Talat Paşa’nın cevabi mektubunda ifade edilen hususlar Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu şartlar sebebi ile talepleri yerine getirme imkânından mahrum bulunulduğunun

¹⁷⁴ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.103

ifadesidir. Talat Paşa Kırım Hanlığı'nın yeniden canlandırılmasında ısrar etmenin gereksiz hayal kırıklıklarına sebep olacağını ve bunun siyaseten uygun olmadığını ifade etmektedir.

Mektuplar çerçevesinde *Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti* evrakında çıkan bilgilerden takip edilebildiği üzere; Cafer Seydahmet defalarca Berlin'e giderek Almanya'nın Kırım üzerinde salahiyyetli isimleri ile görüşme yolları aramış ve Talat Paşa'dan bu görüşmelerle ilgili yardım beklemiştir. Ayrıca Kırım meselesini izah bağlamında Talat Paşa'nın Berlin'e gitmesini ısrarla rica etmiştir. Kırım'da bulunan Alman işgal yetkilileri Ukraynalı müttefiklerini gücendirmemek için Kırım Türklerinin pek çok çabasını geri çevirmiştir.¹⁷⁵Bundan başka 1918'in Temmuzunda Ukrayna Kırım'a ticari Blokus ilan etti. Bununla Kırım'ın çok önemli ihracat maddesi olan meyvelerinin trenlerle Ukrayna'dan geçmesine izin vermeyeceğini bildirdi. Ancak Kırım'daki Alman askerlerine Ukrayna'dan getirilecek gıda maddelerinin taşınmasına müsaade edeceğini açıkladı. Böylece Ukrayna ile Kırım arasında ticari ulaşım kesilmiş ve Kırım baskı altına alınmış oluyordu.¹⁷⁶

Sülkeviç rejimi ve Tatarlar'ın kendi kendilerini idaresi; Ukrayna'nın artan baskısı, General Kosch'un fikir değiştirmesi ve Bolşeviklere karşı yürütülen başarısız askeri faaliyetlerini müteakiben, Rus subay ve toprak sahiplerinin gitgide artan sayıda Kırım'a gelmeleri neticesinde sükût etti. 17 Ekim 1918'de Kırım Şehirli, Zirai, Profesyonel ve Sosyalist Partileri Meclisi denen tamamen Ruslardan müteşekkil bir grup Simferopol'da toplandı ve Alman siyasetinin tamamen değişmesini talep etti. Mesela, bu meclis Kurultay'ın varlığını ve Kırım'daki Tatar olmayan unsurları temsil iddiasını kabul etmeyi, ayrı ve bağımsız bir Kırım prensibini kabullenmeyi ve Sülkeviç rejiminin terkiğini reddetti. Bu meclis, Sülkeviç hükümetinin yarımada'daki Rus ve Ukraynalı unsurlara karşı olduğu kanaatindeydi. Kuzey Kafkasya'daki güçlü Beyaz birliklerin gittikçe artan istila tehdidi karşısında mahalli Rus halkından mümkün olduğunca çok destek sağlamayı ümit eden Alman komutanlığı, meclisin taleplerini itirazsız kabul etti. Beyaz birliklerin niyeti sadece Bolşeviklere karşı değil, Rus topraklarındaki Alman işgalcilerine karşı da mücadele etmektir. Beyaz Ruslar İtilafdevletlerinin hem manevi hem de maddi desteğine sahiptiler. Almanların Kırım'ı tahliyeye başlamasından bir hafta önce Sülkeviç istifa etti.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Gurulkan(2015), a.g.m.,s.105

¹⁷⁶ Ülküsal(1980),a.g.e.,s.216

¹⁷⁷ Fisher(2009), a.g.e.,s.181

Salomon Krym

Sülkeviçhükümetinin çöküşünün ardından Kırım'da idare fiilen Bolşevikler'den kaçarak Kırım'da toplanmış olan liberal Rus ve yahudi politikacıların eline geçti. Böylece 16 Kasım 1918'de, bir Karaim olan Salomon Krym'ın başkanlığında liberal Kadet Partisi taraftarlarından oluşan Kırım bölge hükümeti kuruldu. Kırım Türkleri ise Kırım'ın Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğu görüşünde olan bu hükümetin dışında kaldılar. Herhangi bir askeri güçten mahrum olan Kırım bölge hükümeti, kendisini Bolşevikler'e karşı savunabilmek için esasında kendisinden çok daha muhafazakâr bir çizgide olan Beyaz "gönüllü ordu"nun Kırım'a girmesini kabul etti. Böylece Kasım 1918 sonlarından itibaren General Anton Denikin'in gönüllü ordusu Kırım'a girmeye başladı.¹⁷⁸ 22 Kasım 1918'de Beyaz "Gönüllü Ordusu"nun ilk birlikleri Kerç boğazlarını geçip dört gün sonra da Yalta'ya ulaşınca, Kırım hükümetine ilave destek sağlanmış oldu. Kırım Türkleri açısından bu gelişmelerin hiçbiri kabul edilebilir değildi. Aralık ayı boyunca Yalta, Yevpatoriya, Theodosiya ve Simferopol'da kitle protestoları organize edildi. Kurultay, Kırım Türkleri hükümet arasındaki bütün siyasi ve ekonomik münasebetlere milli boykot koymaya çalıştı. Kurultay'ın özel bir oturumunda temsilcilerinin Krym'a bildirdikleri bir seri talepler formüle edildi:

1. Avrupa barış konferansında bir karara varılana kadar Kırım'ın bağımsızlığı meselesinde hükümet tarafsız kalmalıydı;

2. Kırım'daki her milliyet hükümette nüfus oranlarına mütenasip sayıdaki görevlilerle temsil edilmeliydi.¹⁷⁹

Kırım Türkleri her iki taleplerinde de tatmin edilmediler. Fakat Krym'ın Kırım Türklerinin hassasiyetini, siyasi olmayan sahalarda elinden geldiğince teskin etmeye çalıştığı söylenebilir. Krym, Tatar gazetelerinin yayınlanmasını teşvik etti. Hem *Millet* hem *Krym* gazetelerinin yayınlanmasına devam edildi ve milliyetçi yönlendirmelerine hükümet tarafından göz yumuldu. Tatar okulları gelişmeye devam ettiler ve yeni kurulmuş olan Simferopol Üniversitesi, oryantasyonunda Tatar olmaya devam etti. Fakat Krym ve Ruslar iktidarda olduğu müddetçe Tatarların kontrolündeki bağımsız bir rejim hususunda Tatar

¹⁷⁸Kırımlı(2002), a.g.m., s. 460

¹⁷⁹Fisher(2009), a.g.e.,s.182

siyasetçilerinin besledikleri ümitlerin gerçekleşmeyeceğine şüphe yoktu. Buna Tatarların verdiği karşılık; taleplerini desteklemeleri için Entente devletlerine, özellikle Kırım bölgesi için sorumluluk üstlenmiş olan Fransa'ya tesir etmeye çalışmak oldu.¹⁸⁰

Kırım Türkleri, 16 Aralık 1918 tarihinde Yalta'da Tatar Kongresi, 18 Aralık'ta Gözleve'de mahalli Kongre, 19 Aralık'ta Kefe'de İl Tatarları Kongresi, yine 19 Aralık'ta Or Üyezdi Tatarları Kongresi, 21 Aralık'ta Akmescit Üyezdi Tatarları Kongrelerini toplayarak Salomon Krym Hükümeti'ni ve Dışişleri Bakanı M. Vinaveri'yi, teşebbüs ve başvurularını şiddetle protesto ettiler. Ancak Salomon Krym Hükümeti; meşruiyetsizliğine rağmen, müstakil bir hükümet gibi, Kırım'a mahsus bir para çıkardı. Kırım Yüksek Mahkemesi ve Devlet Şurasını meydana getirdi ve Kırım Parlamentosu'nu toplamak üzere hazırlık görmeye girişti. Kırım'da yaşayan milletlerin ve bilhassa "Kalabalık Tatar Halkının" kanunlara dayanan istekleri ile menfaatlerini sağlayacağını ilan etti. Fakat bu vaad ve taahhüdlerin hepsi sözde ve kâğıtta kaldı. Çünkü hükümette hâkim olan O değil, General Denikin idi. Bu dönemde General Denikin; silahlı kuvvetlerine dayanarak zulüm ve işkence etmeye başladı. Kırım Türklerinin candan bağlı buldukları Kurultayı'nı kapattı.¹⁸¹ Milli İdareyi dağıttı. Kırım Türklerinden zorla asker toplamak istedi, fakat alamadı. Bunu başaramayınca hapsetmeye, dövmeye ve hatta kurşuna dizmeye başladı. 30 Kırım Türkünü Bolşeviklerle iş birliği yapmakla suçlayarak idam etti, Milli Fırkayı lağvetti. Ama Fırkanın sol kanadını temsil edenler Bolşeviklerle gizli görüşmelerini devam ettirdiler. Denikin Türkçe-Tatarca ve Rusça çıkan Türk- Tatar gazetelerini kapattı. Tercüman gazetesinin matbaasına el koydu.¹⁸²

Genel itibariyle Salomon hükümeti Kırım Tatarları'na hiçbir taviz vermeye niyetli değildi. Bu sebeple 1918 sonbaharında kurulan ve önceki Vatan Cemiyeti mensuplarının siyasi çizgisini temsil eden Kırım Türk milliyetçi partisi Milli Fırka, hükümete şiddetle muhalifti. Ocak-Şubat 1919'da mevcut Kırım Tatar milli müesseselerinin çoğu kapatılarak birçok Milli Fırka üyesi tevkif edildi.¹⁸³

1919 Nisanı'nda bir Bolşevik ordusu Kırım'a girdi ve General Denikin'i Kerç'te mağlup etti. 30 Nisan'da bu ordu bütün yarımadayı işgal etmeye muvaffak oldu ve **Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti**'nin kurulduğunu ilan etti. Lenin'in kardeşi D. Ulianov Kırım

¹⁸⁰Fisher(2009), a.g.e.,s.183

¹⁸¹ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.220

¹⁸² Ülküsal(1980), a.g.e.,s.222

¹⁸³Kırımlı(2002), a.g.m.,s.460

Revkom'unun başkanlığına tayin edildi. 1 Haziran'da Kırım Cumhuriyeti benzer Sovyet Cumhuriyetleri olan Rusya, Ukrayna, Belorusya, Litvanya ve Latviya ile askeri bir ittifaka girdi. Artık Kırım Türkleri siyasi hayatın yeni bir dönemine girmişlerdi. Yeni Bolşevik Hükümeti Tatar menfaatlerine karşı ilk Bolşevik rejiminden daha dostane idi. Bu sefer Milli Fırka'nın solcu hizbinin mensupları başarıya ulaşmalarına yardım etmişlerdi ve birçok hükümet görevi bu Tatarlara teklif edildi. Tatar dilinde yayınlanan ve Tatar menfaatlerini temsil eden yeni bir Bolşevik gazetesi kuruldu.¹⁸⁴Kırım'daki bu ikinci Bolşevik idaresi, mevcut savaş ortamında Kırım Türklerinin desteğini kazanabilmek için onlara birtakım tavizler verdiyse de Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ömrü fazla uzun olmadı. Beyaz gönüllü ordu tekrar Kırım'a taarruza geçti ve 1 Temmuz 1919'da Bolşevikler Kırım'ı bir defa daha terketmek zorunda kaldılar.¹⁸⁵Bu sefer Beyaz rejim bütün Tatar faaliyetlerine aktif baskı yaptı. Bu rejim “**Birleşmiş ve Bölünmez Rusya**” hedefini güdüyordu ve bütün milliyetçi grupları tehdit etti. Tatar Milli Direktörlüğü dağıtıldı, Milli Fırka yasaklandı. Ağustosta bütün Tatar gazeteleri kapatıldı ve matbaalarına hükümetçe el konuldu. Denikin'in hareket tarzı Milli Fırka'yı kitle halinde Kırım şehirlerindeki Bolşevik yer altı faaliyetlerine katılmaya mecbur etti.

Alan Fisher, yeni yayınlanan Sovyet kitaplarında bütün Tatar milliyetçilerinin Denikin'i desteklediğinin iddia edildiğini; ancak gerçeğin bunun tam tersi olduğunu söylemiştir. Fisher; Milli Fırka'nın hiçbir üyesinin Denikin'e yardım etmediğini, çünkü ona katılmalarına müsaade edilmediğini söylemektedir. 1920'nin başlarında Denikin idaresinin yerini selefinin milliyet siyasetindeki hatalarını gören Baron Wrangel almıştır.¹⁸⁶

Baron Wrangel

General Wrangel, Beyaz Rus rejiminin son temsilcisidir. Denikin'in uğradığı başarısızlıktan ders almışa benzeyerek, Kırım'daki milletlere ve bilhassa Kırım Türklerine karşı ılımlı ve müsamahalı bir idare uygulamaya başlamıştır. Kırım Türklerine; medeni, dini ve kültürel muhtariyet vaad ederek, “**Kırım Müslüman Sadası**” adıyla bir gazete yayınlanmasına izin verdi. Gazete “Millet” gazetesi matbaasında basıldı. Kırım Müslüman Sadası 1920 yılının Kasım ayında Bolşevikler Kırım'a üçüncü kez ve son gelişlerine kadar

¹⁸⁴Fisher(2009), a.g.e.,s.184

¹⁸⁵Kırımlı(2002), a.g.m.,s.460

¹⁸⁶Fisher(2009),a.g.e.,s.185

çıkmaya devam etti.¹⁸⁷Wrangel döneminde yeniden sabun, deri, şeker ve tekstil ürünleri üretilmeye, yurt dışından alet, malzeme ve giysi alınmaya başlandı. Bankalar yeniden faaliyete geçerek şehir fabrikaları sahiplerine ve köylülere kredi vermeye başladı. Mal sahipleri, mahsullerini normal bir şekilde satarak, ödeyebilir durumuna geldi. 1920 yılının Mayıs sonunda ise Toprak Kanunu yayımlandı. Bu kanuna göre çok fazla toprak sahibi olanlardan toprak alınıyordu ve bu topraklar onu çalıştıran insanlara “toprağın sürekli mirasçıları” şeklinde dağıtılıyordu.¹⁸⁸

General Wrangel 20 Mayıs 1920 tarihinde Akmescit’te bir kongre topladı. Her milletten, Kırım Türklerinden de delegeler çağırdı. Konuşmasında “Tatarlar’a eğitim, kültür ve din işlerinde hak tanıdığını” söyledi. Bu beyanı eski vaatlerinden dönmek anlamını taşıyordu. Bununla beraber bütün halkları Bolşeviklere karşı kendisine yardımcı olmaya çağırdı. Kırım Türkleri General’in çağrısına katılmadılar; yardım etmediler. Çünkü O’nun vaatlerine güvenmiyorlardı. Türk- Tatarlarının bu menfi tutumu ve direnişi karşısında Wrangel yüzündeki maskeyi atarak Kırım Türklerine karşı zulüm ve insanlık dışı muameleler yapmaya girişti. Denikin’i gölgede bırakan işkenceler uygulamaya, gençleri kurşuna dizmeye başladı. Bu duruma karşı Kırım Türkleri dağlarda hırpalayıcı, vurucu kuvvetler oluşturdular ve arada bir baskınlar yaptılar. Wrangel’in zulüm ve işkence idaresi Kırım Türklerinebaş eğdirtmedi, ancak bu süreç Bolşeviklerin 1920 yılının 11 Kasım tarihinde gelmesine kadar sürüp gitti.¹⁸⁹

Müstecip Ülküsal o dönemde Kırım Türklerine uygulanan zulümlere dair bir anısını şöyle aktarmıştır:

"1920 yılının Mayıs ayının ilk haftası idi. Saat 17.00 sıralarında köyün merkezinde 50-60 kadar Rus süvarisi gördüm. Bunlar yüze yakın erkeği toplayarak abluka altına almışlardı. Etraftan da bu kalabalığa yavaş yavaş toplananlar vardı. Ben de bu arada kalabalığa yaklaştım. Dişler kilitlenmiş, yüzler sararmıştı. Gözlerden kin ateşi fişkırıyordu. Dükkânların önünde üç-dört Rus subayı ile bir albay yavaş sesle bir şeyler konuşuyordu. Orta boylu, kara sakallı, esmer, cellât çehreli albay, subaylardan ayrılarak şosanın ortasına yürüdü ve yüksek sesle emir vermeye başladı. Süvariler toplanan halkı bir daire şeklinde

¹⁸⁷Ülküsal(1980), a.g.e.,s.226

¹⁸⁸Vozgrin, V.(2002), “*Bolşevik İhtilâinden Sonra Kırım*”,Türkler Ansiklopedisi, Cilt XVIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.1328

¹⁸⁹ Ülküsal(1980), a.g.e., s.226

sıraladılar. Dairenin ortasına kolları arkasına bağlı bir Tatar delikanlısını getirdiler. Albay bağırarak, “Biz Bolşeviklerle savaşıyoruz. Tatarların bize yardım etmelerini ve asker vermelerini istiyoruz. Vermezlerse zorla alacağız. Askerden kaçanları cezalandıracağız” dedi ve ortada duran Tatar gencini yere yatırıp ona 25 şompol (tüfeğin çelik çubuğu) vurulmasını emretti. Yere yatırılan delikanlı Denikin birlikleri tarafından askere alınmış, fakat kaçıp kurtulmuştu. Şimdi herkesin gözü önünde ibret olsun diye cezalandırılıyordu. Süvariler kılıçlarını kınlarından çıkarmışlar, herhangi bir direnmeye veya ayaklanmaya karşı koymak ve tenkil etmek üzere hazır durumda idiler.”¹⁹⁰

Sonuç itibariyle General Wrangel’in Kırım’da bulunan askerleri Kızıl Ordu için dikkate değer bir tehlike olarak görülüyordu. Kasım 1920’de Wrangel, M.V Frunze’nin komutası altındaki saldırıya karşı koyamadı ve onun yenilmesi ile birlikte Beyaz Orduların sonuncusu saf dışı kalmış oldu.¹⁹¹

1.7.4. Bolşeviklerin Kırım’ı Son Kez İşgali

Bolşevikler, Kırım’da Sovyet gücü, üçüncü ve son defa tesis edilmeden hemen önce milliyetlere çekici gelecek, fakat aynı zamanda devlet içinde birliği sağlamaya yarayacak temel bir müessese yaratmak için çok gayret sarf ettiler. Ama bu birçok sebepten dolayı zordu. Çünkü birçok milli grubun çarlık rejiminin yıkılmasından sağlayacağı önemli menfaatler içtimai veya ekonomik değil, milli idi.¹⁹² Milli grupların liderlerinin iç harp yılları esnasında gördükleri hiçbir şey onları Bolşeviklerin merkeziyetçi olmayan bir hükümet şekline ilgi duyduklarına inandırmamıştır. Fakat Bolşevikler, Stalin’in milli grupları Sovyet devletinin bir parçası olmanın muhtariyet elde etmek için en kestirme yol olduğuna ikna etmeye matuf bir seri plan takdim edebilecek tahayyül gücü olan kurnaz bir siyasetçi olduğunu gördüler.¹⁹³Rusya’nın her tarafında her millete mensup fakir, işçi,köylü çoğunluğunun Bolşevik vaatlerine kapılarak saflarına katılmasıyla kuvvetlenen Bolşevikler Wrangel ordusunu da yenerek 11 Kasım 1920 tarihinde Kırım’ı işgal ettiler.¹⁹⁴12 Kasım 1920’de Bolşevik ordusu General Wrangel kuvvetlerinin Orkapı’daki son direnişini de kırarak Kırım’a girdi ve birkaç gün içinde yarımadanın tamamına kesin olarak hâkim oldu.

¹⁹⁰ Kırımlı, H.(1996), “Müstecip Ülkusal ve Kırım Tatarları”, Emel, sayı 212, s.19

¹⁹¹ Baran, T.A., “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”,

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-multecilerin-yasami>, s. 4

¹⁹² Fisher(2009), a.g.e., s.185

¹⁹³ Fisher(2009), a.g.e., s.186

¹⁹⁴ Ülkusal(1980), a.g.e., s.227

Kırım'da Bolşevik hâkimiyetinin tesisiyle birlikte Bolşevik aleyhtarı kimselere karşı şiddetli bir tenkil harekâtına girişildi. Macar yahudisi tanınmış komünist lider **Bela Khun**'un liderliğindeki Bolşevik gizli polis teşkilatı Çeka tarafından yürütülen bu kızıl terörün binlerce kurbanı arasında yalnızca Beyaz Ruslar değil aynı zamanda sınıf düşmanı veya burjuva milliyetçisi olarak nitelendirilen Kırım Türkleri de yer almaktaydı. Bu şartlar altında bir süre önce dağlarda Beyazlar'a karşı mücadele eden Kırım Tatar partizanları şimdi de Bolşevikler' e karşı kendilerini savunmaya başladılar. Kırım Tatar direnişi Sovyet iktidarını Kırım Türklerine birtakım tavizler vermeye mecbur etti.¹⁹⁵

1.7.4.1. Bela Khun dönemi ve yeşil güçler

Bolşevikler'in Kırım'ı istila ettiği bu döneme Dr. Edige Kırimal, "*Bolşevikler tarafından Kırım Tatarları'na karşı tatbik edilen imha siyasetinin ilk merhalesi*" adını vermiştir. Bu tedhiş hareketinin sonucunda Macar asıllı komünist **Bela Khun** iktidara gelmiştir.¹⁹⁶Müstebit ve zalim olan Bela Khun Kırım Türklerini şiddet, zulüm ve işkence ile korkutup sindirmeye girişti. 60 bin kadar kişiyi yok etti. Bela Khun'un bu tutumuna karşı birçok orta yaşlı ve genç Kırım Türkü şehir, kasaba ve köylerini bırakıp dağlara çekildiler ve **Yeşiller** adını aldılar. Sayısı 3 bini bulan Yeşiller arada bir gerilla baskınları yaparak sabotaj hareketlerine giriştiler.¹⁹⁷ Bolşeviklerin, köylerden zorla toplanmış olan ekmeği ve diğer malzemeyi tren garlarına doğru götürdüğü anlarda, yeşil güçler de "kızıl kervanlara" saldırıyordu. Kırım'daki köylerin nüfusu genelde Tatar asıllı olduğu için, Yeşillerin çeteleri genelde Tatar köylülerden oluşuyordu. Aynı zamanda da bu çetelerde, Beyaz Ordu'da yer alan Rus ve Tatar subaylar bulunuyordu.Bazen köyün tümü ormana çıkıyordu, örneğin Şuma, Korbek, Demirci, Sablı köylerinde bu vakalar yaşanmıştır. Kızıllar, bu kaçışları önlemek için rehine tutmak uygulamasına geçti. Yeşillerin çetelerine katılım olduğundan şüphelendikleri köylerde veya şehir mahallelerinde suçsuz insanlar tutuklanıyordu. Tutuklananlar arasında en büyük saygıyı gören yaşlılar, mollalar ve hatta çocuklar vardı. Eğer belirlenen zaman içinde köyden ormana çıkan partizanlar ortaya çıkmazsa, rehin kurşuna diziliyordu, bazen de tüm köy yanma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu.¹⁹⁸Bela Khun ile birlikte Kırım Çekası'nın özel bir dairesine komiser olarak tayin edilen Nikolay

¹⁹⁵Kırımlı(2002), a.g.m.,s.460

¹⁹⁶Sel(1997), a.g.e.,s.115

¹⁹⁷Ülküsal(1980), a.g.e.,s.227

¹⁹⁸ Vozgrin, a.g.m., s.768

Bistrih de gelmişti. Bistrih'in görevi, Sovyet iktidarına karşı olan tüm mevcut unsurları temizlemektir. O devrin birçok kaynağına göre 6 aydan daha kısa bir süre içinde yukarıda bahsedilen gruplara mensup 60 bin kişi yok edilmişti. Bir Sovyet kaydında bu gruplardan "*Sovyet iktidarının tesisini önlemeye çalışan haydut şeyhleri, Beyaz Muhafızlar ve Tatar milliyetçileri*" olarak damgalanmışlardır. Aralık ayı başında Lenin'in kendisi Kırım'da hesabı görülecek 800.000'in üstünde burjuva olduğunu söylemiştir. 1920 yılı Kasım ile 1921 yılı yazı arasında Bistrih'in Çekacıları Odessa, Simferopol ve Sivastopol'da harekât merkezleri tesis edip, Kırım'ın hem Tatar hem Rus yerli halkına karşı silahlı mücadelede bulundular ve Sovyet gücünün yerleşmesine düşman olanlardan pek çoğunu bertaraf ettiler. Denikin ve Wrangel'in hükümetlerine muhalefet için teşkilatlanmış olan Tatarlar, şimdi de silahlı çete harekâtlarını B.Khun'un birliklerine karşı yürütüyorlardı. İsmail Mazalı'nın idaresindeki Kırım Tatar çetecileri "**Yeşil Güçler**" adını almışlardı. Özellikle yarımada'nın dağlık kısmından harekâta girerek, Khun'un görevini oldukça zorlaştırmaya muvaffak oldular. 1921 yılı yazında her iki taraf da kesin bir zafer kazanamamıştı. Bunun üzerine Simferopol'daki Bolşevik liderleri başka bir taktik uygulamaya karar verdiler. Kırım Türklerine oldukça geniş milli muhtariyet ve yeni hükümet idaresine katılım hakkı vaat ederek Tatar liderlerinin iş birliğini sağlamak istiyorlardı. 1921 yılı başlarında Sovyet hükümeti, durumu incelemesi ve Sovyet idaresine karşı artan muhalefetin sebeplerini rapor etmesi için Volga Tatarı komünist lideri Sultan Galiyev'i Kırım'a gönderdi. Sultan Galiyev'in raporu Moskova için iyi haberler taşıyordu. Bela Khun'un ve Çeka'nın faaliyetini tenkit eden Sultan Galiyev, komünist idarecilerin Kırım'ı "sömürge gibi" idare ettiklerini ve mahalli Tatar halkının hassas oldukları konularla ilgilenmediklerini bildiriyordu. Kırım'ın Komünist İdarecileri'nin arzularına tamamen zıt olan tavsiyeleri şöyleydi:

1. Kırım muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmeli
2. Kötü gitmekte olan toprak reformu geçici olarak durdurulmalı
3. Tatarları parti üyeliğine çekmek için büyük gayret sarfedilmeliydi.

1.8. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Kırım'ın Sözde Tatarlaşması Dönemi

1.8.1. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması

Temmuz ayı sonlarında Simferopol'daki Bolşevik idaresi Kırım'da Bolşevik zaferine muhalefet etmiş olan bütün Tatar milliyetçileri için geniş bir af programı ilan etti. Bu yeni rejimin Tatar çetecilerince ve çoğu Bela Khun'un terörü esnasında yeraltına girmiş olan Milli Fırka liderlerince kabulünü sağlamak için yapılmış bir teşebbüstü. Bu jسته karşılık olarak Milli Fırka da, tekrar Sovyetlerle görüşmeyi kabul ettiğini ilan etti. Her ne kadar sonunda isteklerinin çoğu yerine getirilmediyse de, Bolşevikler bu sırada tam muhtariyet ve yarımada'daki bütün dini ve eğitim müesseselerinin Tatarlarca kontrolü de dâhil olmak üzere tüm Tatar taleplerini dinlemeye razıydılar. 23 Eylül 1921'de Kırım'daki Tatar olan ve Tatar olmayan cemaatlerin temsilcilerinin meclisi Simferopol'da toplandı. Kısa bir müddet için bile olsa Tatar ve Rus komünistleriyle, Milli Fırka üyeleri ve partisiz liderler Kırım'ın geleceğini görüşmek için bir araya geldiler.¹⁹⁹Bu toplantının sonucunda 18 Ekim 1921'de **Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti** kuruldu, direnişçilere af çıkarıldı, birçok Milli Fırka mensubunun yeni rejim içinde görev almalarına göz yumuldu.²⁰⁰Aynı zamanda Akmescit'te toplanan İkinci Kongre'de Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasası da kabul ve ilan edildi. Bu kongrede Komünist Partisi üyelerinden başka Kırım Türklerinin, Rusların, Almanların, Yahudilerin ve diğer azınlıkların da temsilcileri hazır bulundular.

Kongrede "Kırım, Kırım Cumhuriyeti Anayasası'na göre, R.S.F.S.R. yani Rusya Cumhuriyeti'nin bir bölümüdür ve bu sebeple O'na bağlıdır ve O'nunla iş birliği yapmak zorundadır. Kırım Cumhuriyeti'nde Tatar dili de Rus dili ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmiştir. Muhtar Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, memleketin ve üstünde yaşayan halkların ve milletlerin şartları, örf, gelenek ve eğilimleri göz önüne alınarak yapılmış değildir. Komünist doktrinine göre aynı prensip ve kurallara göre yapılmış ve bütün komünist cumhuriyetlerinde uygulanması kararlaştırılmış Anayasa'nın bir kopyasıdır" şeklinde kararlar alınmıştır.²⁰¹Kararda Simferopol'un yeni Cumhuriyet'in idari merkezi olacağı ilan ediliyordu. Kırım; Canköy, Yevpatoriya, Kerç, Sivastopol, Simferopol,

¹⁹⁹Fisher(2009), a.g.e.,s.190

²⁰⁰Kırımlı(2002), a.g.m.,s.460

²⁰¹Ülküsal(1980), a.g.e.,s.228

Theodosiya ve Yalta kazalarına bölünecekti. Her kaza mahalli seviyede bir kaza konseyi tarafından idare edilecek ve bütün Kırım ASSR'ini, Kırım Halk Komiserleri Konseyi'nin Merkez Komitesi yönetecekti. Dâhili Kırım meselelerini halletmek için on iki komiserlik tesis edilecekti. Moskova hükümeti, bu komiserliklerin liderliğinin kontrolü hakkını kendinde mahfuz tutuyor ve komiserliklerin bütün faaliyetlerinin RSFSR'in uygulamalarına uygun olmasını talep ediyordu. Harici meseleler ve muhaberatla ilgili bütün hususlar Moskova'daki merkezi hükümetin elinde olacaktı. Aynı şekilde önemli liman şehirleri olan Sivastopol ve Yevpatoriya Kırım Cumhuriyeti Hükümeti'nin hükümranlığına tabi olmayacaklardı. Aslına bakılırsa sadece dâhiliye, adalet, eğitim ve sağlık komiserlikleri biraz muhtariyete sahiptiler. Fakat bunlar bile Moskova'daki Merkez Komite ile Komiserlikler Konseyi'ne karşı sorumluydular. M.K.S.S. Cumhuriyeti'nin kurulmasında Lenin'in büyük rolü ve etkisi olmuştur.²⁰²

Fransız yazar Joseph Castagne, "Le Bolchevisme et l'Islam" adlı eserinde Sovyet hükümetinin aldığı tedbirleri, bu muhtar cumhuriyetin önemsiz idari sahalarda bölge muhtariyeti konumunda olduğunu ve RSFSR'in bütünleyici bir parçası olduğunu milliyetçi Tatar liderleri tatmin etmediğini yazmıştır. Netice itibariyle Tatarlar davalarını savunmak üzere Moskova'ya bir heyet gönderdiler. Milli Fırka; Tatar halkının meşru siyasi organı olarak tanınması ve liderleri yeni hükümetteki Kırım idari makamlarının çoğuna getirilmesi halinde Sovyet Hükümeti'ne tam bir destek sağlamayı vaat ettiler. Buna ilaveten siyasi konularda da muhtariyet istediler.²⁰³

Kırım'ın milli kurtuluş hareketinde önemli bir yere sahip olan Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu yazdığı makalesinde dönemin gazetelerinde çıkan haberlere göre Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin teşkilini değerlendirmiştir. Kırimoğlu değerlendirmesinde şunlara yer vermiştir: "Sovyet Rusya Milliyetler İşleri Halk Komiserliği'nin yarı resmî organı olan *Jizn Natsionalnostey* gazetesi, uzun yıllar boyunca Kırım Türklerine karşı Çarlık hâkimiyeti tarafından sürdürülegelen kriminal siyaset göz önüne alındığında, Kırım Türklerinin millî devlet kurumunun ihyası anlamında bu cumhuriyetin kuruluşunu Kırım Türklerine ödenen bir nevî tazminat olarak görmektedir. *Jizn natsionalnostey*, Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilânının propaganda açısından önemini de açıkça ortaya

²⁰²Fisher(2009), a.g.e., s.192

²⁰³ Castagne, J.(1922), "Le Bolchevisme et l'Islam: les organisations sovietiques de la Russie musulmane." Revue du monde musulman 51, s.149

koyuyordu. Bolşevik liderlerinin tasavvuruna göre, Kırım Türklerinin millî-teritoryal muhtariyetinin teşkili Şark halklarına Sovyet hâkimiyetinin ne kadar âdil ve hukukî olduğunu gösterecek ve onların Sovyet devletine sempatilerini celbedecekti. Aynı gazetede kaydedildiği üzere Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Şark halkları için yol gösterici bir meşale olacaktı. Bütün bunlar ve o sıralarda Sovyet hâkimiyetinin kendisini yeteri kadar sağlam hissetmemesi, Sovyet iktidarının ilk 7-8 yılı boyunca Kırım Türklerine karşı neden nisbeten liberal bir siyaset izlediğini izah etmektedir.”²⁰⁴

1.8.2. Kırım’da Sözde Tatarlaşma Dönemi

1920-1923 arası dönem, Müslümanların sömürgelerdeki devrim konusunda ileri sürdükleri görüşler bakımından önemli olmasının yanı sıra, Bolşeviklerin milliyetçilik kavramı üzerine görüşlerini belli etmeleri açısından da önemlidir. 1920 yılına kadar Rus olmayan halkların desteğini kazanmak amacıyla Bolşevikler; “milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı” görüşünü öne sürmüş, bir süre sonra ise milliyetçi hareketlerin karmaşıklığını özgürce gelişmesi sonucu neticenin teorik planda düşünülenin tam aksinde geliştiğini ve faydadan çok zarar getirdiğini fark ederek politikalarını değiştirmişlerdir. Bu dönemde parçalanmaya doğru sürüklenen Rus Çarlığı’nda uzun süre Türkistan’daki hareketler üzerine incelemeler yapan Safarov, Lenin’e milliyetçilik konusuna dikkat etmesini söylemiştir.²⁰⁵ Bu bağlamda bazı grupların politik hırslarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılan milliyetçiliğin bağımsızlık ya da özerklik taleplerinin kilit aracı haline geldiği görülmektedir. Bunun üzerine merkeziyetçi bir yönetim uygulayan Bolşevikler ayrılma eğilimi gösteren milliyetçi hareketleri bastırma yoluna gitmiştir. Böylece, milliyetçi hareketler lidersiz bırakılarak, hızla tasfiye süreci başlatılmış ve bütün milletler Sovyet federasyonuna dâhil edilmiştir. Prensipite ise bu birleşme proletaryanın iradesinde mutlak bir eşitliğe dayandırılmış olsa da ortaya çıkarılan bu yeni Rus kimliği, aslında Çarlık Dönemi Ruslaştırma politikalarını ve Rus milliyetçiliğini örten bir maske olmuştur.²⁰⁶ Sovyetler’in uygulamaya koydukları bu politikalarının Kırım’da yansımalarını değerlendiren Ünver Sel; Sovyet hâkimiyetinin bu dönemde tam bir imha siyaseti uyguladığını söylemiştir. Türkler Bolşevikler tarafından öldürülmüş, yiyecek maddelerine el konularak, suni bir açlık yaratılmıştır. Kırım Türk

²⁰⁴ Kırımoğlu(2004), a.g.m.,s.3

²⁰⁵ Özel, M. S.(2014), “*Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları*”,Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), s. 105

²⁰⁶ Özel, (2014), a.g.m., s. 106

halkının bu gelişmelere direniş göstermesi üzerine mevcut rejim, Müslüman Doğu azınlıklarının da sempatilerini kazanmak için bazı konularda taviz vermek zorunda kalmıştır. Bu dönem Kırım'da "Tatarlaştırma" adı verilen yılların başlangıcı olmuştur. Yarımada'da, şekilde sosyalist ve komünist, özde milliyetçilik düşüncesinin uyanıp canlandığı Sovyet rejiminin ilk yıllarında başlatılan "Tatarlaştırma" adı verilen dönemde, Türklere yönelik bazı iyileştirme ve kültürel araştırma faaliyetlerine izin verilmiştir. Kırım Türklerine ait milli okul, ilmi kurum, müze, tiyatro, kütüphane, yayınevleri gibi kültür ve eğitim kurumları açılmıştır.²⁰⁷

Çarlardan başlayıp Lenin'den, Stalin'den, geçerek Gorbaçov'a kadar gelen süreçte sürekli olarak kendini dayatan bir zorunluluk vardı: Rusya bir imparatorluktu, bir ideolojik devletti, ama bir ulus devlet değildi. Her tür ulus-devlet tanımı, en azından Slav olmayanları ve her halükârda Müslümanları dışarıda bırakmaktaydı. Sürekli olarak görülen bir başka özellik de Panislamizm'in Rusya'da yaşayan Müslümanlarla ülke dışındaki dindaşlarını, Rusya için potansiyel bir tehlike olan ülkelerin(Türkiye) yurttaşlarını birleştirmesi kaygısıydı; Müslüman reformculuk kimi zaman dönemin resmî ideolojisine ters düşen bazı değerlere sahip olduğu içindir ki bu kaygı daha da büyüyordu. Rus yetkililer bu tehlikeleri bertaraf edebilmek için hemen hemen sistemli bir şekilde Panislamizm'e karşı etnisite kozunu, Müslüman reformculuğa karşı da dinsel muhafazakârlık kozunu oynadılar. *Millet*'e karşı etnik ulus kavramı kayrılmış, ama bunun da etnik kökenli Müslüman milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkması gibi bir yan etkisi oldu. İmparatorluğun çok etnili karakteri de her zaman kabul edilmiş ama bu çokluğa ne tür bir kurumsal biçim verileceği sorusu hep cevapsız kaldı.²⁰⁸

1.9. Kırım'da Açlık Yılları (1921-1923)

Sovyet iktidarının Kırım'da uygulamaya koyduğu politikalarının sonuçlarından biri olan açlık konusu çok geniştir. Bu nedenle de açlığı yalnız nedenler ve sonuçlar açısından inceleyeceğiz:

Yoğun baskılar sonucu Sovyet hükümeti, 18 Ekim 1921'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olarak Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan ettiyse de,

²⁰⁷ Sel, Ünver, a.g.e., s.116

²⁰⁸ Roy, O.(2009), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul, MetisYayınları, 2009,s.89

burada yaşayan Tatar nüfusunu yok etmek için farklı yöntemler de denemeye devam etti. Bu hükümetin başlangıçta Kırım Türklerinin menfaatlerini ve hassas oldukları meseleleri temsil etmediği aşikârdır. Yeni cumhuriyetçi hükümetin yarımada'daki ekilebilen toprakların yarısına el koyup bir seri büyük kolektif çiftlikler tesis etme siyaseti Kırım'da kıtlık olmasının sebeplerinden biridir. Bu felaketten sadece Kırım muzdarip değildi. Aslında 1920-1921 kışında, Sovyet Devleti'nin merkezi yörelerinde baş gösteren kıtlık birçok yönden Kırım'daki kadar vahimdi. Bir tahmine göre 1921 yılı sonbaharında yaklaşık 27 milyon kişi açlık çekiyordu. Fakat Sovyet Hükümeti Kırım'daki yiyecek maddelerini müsadere edip, kıtlığın oralardaki tesirini hafifletmek için "daha önemli" merkezi yörelere naklettiğinden Kırım özellikle felakete uğradı. Fakat cumhuriyetçi hükümetin toprak meselesi ile ilgili ilk yaptıkları Sovyet iktidarının bu ilk aylarda Kırım ekonomisi üstündeki tahripkâr tesirini izah edemez. 23 Ekim 1921'de Simferopol'da Halk Komiserleri Konseyi "köylülerin toprak ihtiyaçlarını tatmin etmek için" özel mülkiyeti kaldırdı. Toprak kâğıt üzerinde yüzlerce büyük devlet çiftliğine bölüştürüldü. Fakat bu yeni teşkilatlanma ne 1921 yılı sonbaharında ne de 1922 yılı ilkbaharında tamamlanmamıştır. Kırım'daki yokluğun ihtimal dâhilinde olan tek izahı köylerde yaşayan Kırım halkının; ürünlerini şehirlere dağıtılmak üzere vermeyi reddetmeleri ve Rusya'nın diğer bölgelerinde bu ürünlere karşı olan talebin artmasıdır. Aslında kıtlığın en sert tesirleri Kırım şehirlerinde hissedilmekteydi.²⁰⁹ Açlığın ortaya çıkarılmasında etkili yöntemlerden biri de, daha önce farklı bölgelerde de uygulanmış olan sun'î kıtlık yöntemi olmuştur. 2 Kasım 1921'den Haziran 1922'ye kadar devam eden korkunç bir sun'î açlık ortamı yaratıldı ve bu yıllarda Kırım Türk köylülerinin hasat ettiği mahsulün tamamına yakını gemilere doldurularak Sovyetler Birliği'nin merkezi durumunda olan Moskova'ya gönderildi. Bu yıllarda yaşanan açlığın Bolşevikler tarafından; sun'î olarak çıkarıldığı, bugün yazılı kaynaklara dayandırılarak ispat edilmiştir. Bu durumla ilgili Emel dergisinde yer alan bir makalede "*İlk olarak 1921 yılı mahsulünün büyük bir kısmı "merkezi plana" uygun olarak ihraç edilmişti. Sonra rejime sadakat gösterisi olarak köylülerin elindeki tohumluklar dâhil, kışı geçirmelerine imkân sağlayacak kişisel stoklarına da el konulmuştu. 1921 sonbaharından başlayıp 1922 yılına sarkan ve yaklaşık 100.000 kişinin ölümüne, 50.000 kişinin Kırım'dan göç etmesine neden olan açlığın iç yüzü hiç de karmaşık değildi. Hatta açlığın insanlık dışı boyutlarının dünya kamuoyuna mal olmasından sonra İtalyan Kızıl haçının yardım önerisi, Sovyet yöneticileri tarafından gerekçesiz geri çevrilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya zaferinin hemen sonrasında Sinop üzerinden*

²⁰⁹ Fisher(2009), a.g.e.,s.195

gönderdiği iki gemi dolusu tahıl, yine Sovyet yöneticileri tarafından yerine ulaştırılmayarak Ukrayna'ya sevk edilmişti.”²¹⁰

Dönemin basınında da bu durum zaman zaman dile getirilmekteydi. Örneğin, *Yenigün Gazetesinin* 25 Nisan 1922 tarihli nüshasında, özellikle Kırım'daki durum özetle şöyle dile getirilmektedir:

“Bilhassa Kırım Karadeniz'in hemen Anadolu'nun karşı yakasında hülyalı mesut bir diyar olarak, toprağının bereketi ile bütün şark memleketleri arasında yüksek bir varlığa sahipti. Fakat silahını, topunu tüfeğini İngilizlerden alan karşı inkılâpçıların hareketi zavallı Kırım'ın her adım toprağını cephe, her evininin eşliğini bir ölüm yeri haline koydu. Selaşof orada barınmak için halkın tarlaları üstünde askeri tatbikatlar yaptı. Denikin memlekette ne var ne yok canlı mahlûk namına taşıyamadıklarını denizde boğdu. Kırım'ın alaca inekleri, gürbüz boz atları köylülerin arabaları, ya yollarda karşı inkılâpçı süngüsüyle parçalandı yahut denize gömüldü. Wrangel de aynı suretle memleketi harabeye çevirdi. Bu darbenin çerçevelediği sahanın içinde kalan ırkdaşlar, faaliyetten, hareketten uzak bir halde kalmışlardı.

Mütemadi takibatın vücuda getirdiği bu feci felaket, insanoğluna çocuğunun etini, mezardan çıkarılan cesetleri yedirten vaziyet, alelade bir kuraklık olmaktan uzaktır. Bunu uzmanlar üç sene evvel hesap etmişti. “Nansen” namında hayırsever bir adam Rusya'yı açlıktan kurtarmak için İtilaf devletlerinden bir zırhlının yarı bedeli olan beş milyon İngiliz lirası talep etti. Fakat İtilaf zümresi bu teklif önünde gözlerini yumdu, sustu ve açlıktan ölenlerin iniltilerini bir kahkaha ile karşılamaktan başka bir şey yapmadı. Amerika'da buğdaylar yandı, çürüdü, Rusya'da insanlar açlıktan öldü. Ölüm sağanağı o kadar şiddetli, o kadar yakıcıydı ki, ölenleri kaldıracak, mezar kazacak, başucunda ağlayacak insanlar bile bulunmuyordu. Kırım, ölümün darbeleri önünde her gün çocuklarından birçoğunu daha terk ediyordu.” Yardım toplamak için Türkiye'ye gelen Kuzey Türklerinin çok önemli isimlerinden Abidullah Bey de açlığı bizzat içinde yaşayan biri olarak verdiği bir beyanatta Kırım dışındaki diğer yerler hakkında da mevcut durum ve sebeplere dair şu tespitlerde bulundu: “*Şimal Türkleri tarihin emsalini görmediği müthiş bir felâket karşısında bulunuyor. Senelerce iç savaşa sahne olduğundan her türlü ihtiyat zahiresinden mahrum kalan Tataristan ve Başkurdistan Cumhuriyetleri ile Kırgız Cumhuriyeti'nin batı*

²¹⁰ Yüksel, Z. (2010), *Hamdi Giraybayın Şiirlerinde Açlık Motifi*, V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Ankara, s.172

kısımlarında geçen sene (1921) zarfında son derece müthiş kuraklık hüküm sürmüştür. Kuraklık o derece şiddetli olmuştur ki, ot namına bir şey yetişmediği gibi tarlalara ekilen tohumlar yeşermemiştir. O derece ki daha sonra tarlaların toprakları kalburdan geçirilmiş ve tohumlar toplanarak yenmiştir. Açlığın getirdiği facia tarif edilemeyecek derecede müthiştir. Bilhassa İslâmların durumu pek elem vericidir. Çarlık zamanında İslâmların elindeki verimli topraklar hükümet tarafından zabt ve Ukrayna'dan getirilen Rus muhacirlerine bahş edildiğinden, çorak yerlerde kalmış olan İslâmlar sebze dahi yetiştirememekte ve tam manasıyla açlıktan kırılmaktadırlar. Çaresiz halk birkaç okka una evini ve elbisesini satarak bir müddet yaşamaya muvaffak olmuşlar ise de sonradan açlığın pençesine teslim olmuşlardır. Toplamı milyon(lar)a ulaşan açlardan on iki milyonu Hanefi mezhebinden halis Türk Müslümandır. Amerikan Muâvenet Cemiyeti yalnız iki milyon kadar çocuğu iâşe ediyor.”²¹¹

O yıllarda yaşananları Müstecip Ülküsal ise şöyle anlatmıştır:

“Bolşevik İhtilal Komitesi'nin Kırım'da bulunan şubesi bütün taşıma vasıtalarını seferber ederek Kırım'ın bütün bereketini, yıllardan beri kıtlık çeken Kuzey Rusya'ya taşıttı. Bolşevikler bu yağmacılıkta o kadar ileri gitmişlerdir ki, Kırım'ın evinde buldukları bir torba unu bile almışlardır. “Biz ne yiyeceğiz?” diye sormak cesaretini gösterenlere şu cevabı vermişlerdir: “Sizin şimdiye kadar yediğiniz yeter; sizde saklı olanı vardır.”Bazen de kurşunla cevap vermişlerdir.”²¹²

Kırım'da oluşan kıtlığın bir diğer sebebi de 1921 yılı ilkbaharının ve yazının kurak, yağmursuz geçmiş olmasıdır. Bu yüzden 25-30 milyon pud yerine ancak 9-10 pud tahıl alınmıştır. Bu miktar zahire Kırım halkına yetmezdi ama açlıktan ölüme de yol açmazdı. İhtiyacı olan daha 4-5 milyon pud tahılı tasarrufla veya satın almakla bulup açlığını giderebilirdi. Nitekim açlıktan birçok insan öldükten sonra, bu durumu duyan komşu memleketlerin zahire tüccarları Kırım sahillerine gemilerle zahire getirerek, altın, gümüş ve mücevherat karşılığında sattılar. Bunu haber alan Bolşevik İhtilal Komitesi “Yabancı gemiler halkı aldatıyor” bahanesiyle, bunun alım satımını kendi eline alarak kooperatifler aracılığıyla ve altın, gümüş karşılığında kendisi yaptı. Çünkü o sırada kâğıt paranın hiç

²¹¹ Köstüklü, N.(2011), “1920'li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türkleri'nin Yaşadığı Açlık Felaketi ve Türkiye'nin Yardımları”, Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikasında Kemalizm Uluslararası Konferansı Bildirileri, Kazan Devlet Üniversitesi, s.298

²¹² Ülküsal(1980),a.g.e.,s. 196

değeri yoktu. Bu suretle de halkın elindeki altın, gümüş ve mücevherat Bolşevikler tarafından toplandı. Halk, yabancı tüccardan aldığı kooperatiflerden beş ve hatta sekiz kat fazla fiyatla satın aldı. Bu da açlığın üçüncü sebebinin teşkil etti. Doğrudan halka satış yapamayan, hükümete satmak mecburiyetinde kalan yabancı tüccar artık Kırım'a zahire getirmeyi bıraktı. Bu da açlığın diğer bir sebebidir. Bütün bunların yanında başka bir sebep de, İhtilal Komitesi'nin toplayıp ambarlara depo ettiği binlerce pud buğdayın çürüyüp yenilmez hale geldiğidir. Kırım'da normal şartlar altında senede 25-30 milyon pud(1 pud 16 kilo) tahıl, 3-4 milyon pud fide, 1 milyon 200 bin pud üzüm, 200 bin pud tütün ve 25 milyon pud tuz elde edilir ve bunların bir kısmı ihraç edilirdi. Kırım halkının tükettiği tahılın miktarı yılda 14-15 milyonu geçmezdi. Bu sebeple açlık olmaması icap ederdi. Tarım istatistiğine göre, 1925 yılında 438.750 desetina ekilmiş ve ancak, güya, 1.850.000 pud ürün elde edilmiştir. Bu rakam, bir hata değil ise, idarenin düzensizliğinin neticesidir yahut açlığı mazur göstermek için kasten uydurulmuştur.²¹³

Açlık 1920 yılının sonbaharında baş gösterdi, 1921 yılının ilkbaharında ise ilk "açlık mezarlıkları" ortaya çıktı, çünkü yaşlılar açlığa dayanamamaya başlamıştı. Açlığın en yoğun şekilde hissedildiği yer köylerdi. Ölüm, daha çok Türk aileler arasında görülüyordu, çünkü onlar Rus ailelerinden çok daha yoksullaşmış bulunuyordu. Özellikle çocuklar çok sık ölüyordu; dergilerde, Tatar annelerinin ölen çocuklarının acılarını seyredemedikleri şöyle anlatılmıştır: "Umutsuzluk içinde olan anneler, çocuklarını boğar, tren tekerleklerinin altına bırakır, nehir sularına atarlar".²¹⁴ Aynı nedenden dolayı bazı kadınların çocuklarını uzakta herhangi bir yere götürüp bıraktıkları gibi olaylar da meydana geliyordu. Kırım'da yetişkinler arasında intihar sayısı çok fazla yükseldi ve bu psikolojik salgın ilk defa Partenit'te baş gösterdi, daha sonra da diğer köylere de yayılmaya başladı. İnsan etini yeme olayları da çok sık görülmeye başlandı; acıdan ve açlıktan aklını kaybetmiş bu insanlar, sık sık kendi köylüleri tarafından öldürülüyordu, hayatta kalanları ise hapishaneye götürülüyordu. İnsanlar, sayıları gittikçe artan hırsız ve eşkıyaları yakaladıkları takdirde aynı cezayı veriyorlardı; öldürmeden önce onlara sık sık işkence de uygulanmaktaydı; köylü aileleri ellerinde son yiyecekte onları mahrum bırakıp ölüme itmeye hazırlananların bu işkenceleri duydukları zaman vazgeçeceklerini umuyordu. Açlıktan meydana gelen sonuçlar korkutucu idi. Bazen tüm şehir sakinleri ölüp gidiyordu. Küçük Taraktaş ve Büyük Taraktaş gibi kalabalık köyler 1921 yılının sonunda artık tamamıyla insansız kalıp yok olmuşlardı.

²¹³ Ülküsal(1980),a.g.e.,s. 196

²¹⁴ Vozgrin, a.g.m.,s.1336

Birçok köy evi kapandı, bazıları da tamamıyla yıkılmış durumdaydı; evlerin içinde bin kadar kişi öldü. Bahçesaray yakınlarındaki Salaçık köyünün sakinleri de tamamıyla öldü. Başka birçok bölge açlıktan etkilendi. Sovyet iktidarı, aralarında Kırım'a ait olanların da bulunduğu müzede sergilenen paha biçilmez değerde eserleri yurtdışına satarak sorunu çözmeye çalışıyordu. Ancak satıştan sağlanan dövizle alınan yiyecek malzemesi, hükümete göre uygun olan yerlere gidiyordu, Kırım'ın yerli halkına değil.²¹⁵ Harpten arta kalan sanayinin hemen hemen tüm üretimi yakıt ve ham madde yokluğundan durmuştu. "Misina ve sair balıkçılık edavatı Bolşevikler tarafından müsadere edilip Rusya'ya götürüldüğünden" balıkçılık da yapılamıyordu. Yiyecek yokluğundan dolayı öğretmenler ve talebeler okulları terk ettikleri için okullar da kapatılmıştı. 1921 yılı Ekimi'nde 90.000 ruble olan bir somun ekmeğin fiyatı 1922 yılı Mayıs'ında 150.000 Ruble'ye çıkmıştı.²¹⁶

Kırım felaketini incelemek için giden Kalinin'in 15 Temmuz 1922'de, *Izvestia Gazetesi*'nde yayınlanan raporuna göre; o yılın Şubat ayında Kırım'da açlık çekenlerin sayısı 302.000 kişiye yükselmiş, bunlardan 14.413 kişi ölmüştü. Mart ayında 379.000 kişi açlık çekiyordu 19.902 kişi ölmüştü. Nisan ayında ise 377.000 kişi açlık çekiyordu ve 12.754 kişi ölmüştü.
217

Bölgedeyaşanan açlığı Edige Kırimal yazdığı bir makalesinde şöyle değerlendirmiştir: *"Kırım'da Kasım 1921'den Haziran 1922'ye kadar süren korkunç bir sun'î açlık yaratıldı. Bu dönemde açlık dolayısıyla Bolşeviklerin kalesi addolunan Sivastopol (Akyar) nüfusunun %11 nispeti ölmüş olduğu halde, Sivastopol'e iki saatlik mesafede bulunan Bahçesaray'ın Türk ahalisinin yarısından fazlası %55 nispeti telef olmuştur. Gregoriy Aleksandrov 1950 yılında yazdığı eserinde Kırım'da bu dönemde kurban vermeyen tek bir Türk ailesinin kalmadığını belirtmektedir. Açlık neticesinde 50.000 kişi Kırım'dan göç ederken, 100.000 kişi ölmüştür."*²¹⁸

²¹⁵ Vozgrin, a.g.m.,s. 1337

²¹⁶ Fisher(2009),a.g.e., s.196

²¹⁷ Fisher(2009),a.g.e., s.197

²¹⁸ Yüksel, Z.(2010), a.g.e., s.172

1.9.1. Kırım Muhtar Hükümeti'nin Yaşanan Açlık Nedeniyle Türkiye'den Yardım Talebi

Sebepleri ne olursa olsun görüldüğü üzere, 1921 yılı baharından itibaren Rusya'nın büyük bölümü ve özellikle Kırım ve Kuzey Türkleri'nin yaşadığı yerler; Kazan, İdil havzası büyük bir açlığın pençesindedir. Bu felâket karşısında Kırım Müslümanları ve daha sonra diğer Kuzey Türkleri, Kazan, İdil, Ural bölgelerindeki Türkler seslerini duyurmaya, kamuoyu oluşturarak yardım toplamaya başladılar. Kırım'da kıtlığın etkili olduğu Yalta kazası ve çevresinde yaşayan Müslümanlarca olağanüstü bir kongre toplandı. Kongre Başkanı İbrahim Zeki imzasıyla hazırlanıp Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Batum Başşehbenderliği'ne verilen mektupta Kırım'da yaşanan açlık felâketi bütün çıplaklığı ile dile getirilip yardım talep edildi.²¹⁹

Bu mektupta açlık felâketi şöyle tasvir edilmekteydi:

“Kırım ahalisi tamamıyla mahvolmak arifesini yaşamaktadır. Yenmesi kabil olan et, sığır, koyun hayvanatı yenildikten sonra kedi, köpek vesair hayvanları yemek çaresizliğine maruz kalmıştır. Pek çok köylerde bugün de ot, kabuk ağaç kemirmekte ve ayağa giyilen “çarığı” ateş üzerine kızdırarak et yerine yemektirler. Bir iki yüz hanelik köylerde kullanmak için hayvan bile kalmamıştır. Bahçesaray gibi tarihi bir payitahtta yaşayan yirmi beş bin Müslüman ahalden her gün açlık yüzünden elli can telef olmaktadır. Bütün Kırım mikyasa itibariyle ahalinin yüzde yirmi beşi açlıktan telef ve yüzde ellisi dahi bugün yarın açlıktan sokaklarda sürünmekte ve hanelerinde kapanıp kalmış ümitsiz bir haldedirler. Bütün bu dehşet ve felâkete maruz kalanlar ekseriyetle köylü Müslüman ahaldir. Köylerdeki ahali canlı cenaze halinde açlıktan yüzleri gözleri şişmiş güz mevsimi ağaç yaprakları gibi dökülmektedir. Cenazeleri tekfin etmek kuvvetini haiz tok adam bulmak mahrumiyeti yaşamaktadır. İşte bu minval üzere binlerce nüfus âlem-i insaniyetin gözleri önünde mahrumiyetler içinde çırpınmakta ve helak olmaktadır. Mahalli hükümet daireleri ve teşkilatların murahas ve heyetlerle yapılan müracaatlar semeresiz kalarak hiçbir taraftan yardım alınmamaktadır. Hükümet tarafından şimdiye kadar idare olunan çocuk bahçeleri ve edebiyat yurtları iaşe ve erzak yokluğundan kapatılmak mecburiyetine maruz kalmaktadır. Ve bütün bu mahrumiyetlere soğukkanlı bakılmakta ve birtakım tedbirsizlik yüzünden Kırım'ın iktisadi ve harsi hayatı çığırından çıkmış ve mahvolmuştur. Kırım'ın yegâne hâsılatı tütün, şarap ve meyveden ibaret olduğundan iaşeye mahsus erzak vesaire yoktur. Erzak vesaire hâsılatı memleketi Ukrayna olduğu halde hâlihazırda Kırım hâsılatı ile Ukrayna'da olan erzak hâsılatı mübadele etmek tariki dahi

²¹⁹ Köstüklü(2011),a.g.m., s. 299

kapalı olmak yüzünden imkân dâhilinde değildir. Geçen senelerden Kırım'da kalan mahsulâtın büyük kısmı ordu tarafından ve ağır vergiler yüzünden mahvedilmiştir. İaşe teşkilatının siyaseti yüzünden ahali kendi ellerinde olan hâsılatından tütün gibi harsi mahsulâtın kırk fontuna on kantar font (?) ekmekle mübadele ederek neticede yegâne yaşamak teminatından dahi mahrum kalmıştır. Kırım için erzak bulmak imkânı olan Odesa ve Batum tariki dahi seddolunarak Kırım'dan ihracat menedilmiştir. Bu minval üzere Kırım'da açlıktan helâk olan ahaliyi kurtarmaya bir çare-i necat kalmamıştır.”²²⁰

Kısa bir süre sonra da Muhtar Kırım Hükümeti, Kırım'daki açlığın TBMM'ye ve Anadolu'daki Türk kardeşlerine anlatılması ve yardım toplanılması amacıyla Sabri Ayvazof ve Nedim Bey'i Türkiye'ye gönderdi. Heyet Nisan ayının son haftasında Ankara'ya geldi. 24 Nisan günü Ankara halkı müteşebbis komitenin davetiyle Millet bahçesindeki tiyatro binasında toplandı ve Kırım'ın ızdıraplarını yakından görerek Türkiyeli kardeşlerin yardımını talep etmeye gelen Sabri Ayvazofu dinledi. Umumi Komite Heyet-i Merkeziyesi şu şahıslardan oluşmuştur; Müdafaa-i Milliye eski Vekili ve İzmir mebusu Re'fet Paşa, Menteşe mebusu Tevfik Rüşdi Bey, İzmir mebusu Mahmud Esad Bey, İstanbul mebusu Numan Usta, Eskişehir Mebusu Hacı Veli Efendi, Belediye Reisi Ali Bey, Ankara Mebusları Kınacızâde Şakir ve Şemseddin Efendiler. Merkez Heyetin hemen ertesi gün 25 Nisan'da yaptığı toplantıda; Kırım'da açlıkla pençelesen çocukların mümkün olabilecek miktarının Anadolu'ya nakli ile münasip köylere ve evlere dağıtılması kararlaştırıldı. Sabri Ayvazof vasıtasıyla Kırım'daki teşkilata müracaat edip ilk aşamada yaşları 8 ve yukarı olan kimsesiz ve aç çocukların getirilip bu tecrübeden sonra diğer yaşların getirilmesinin düşünülmesi planlandı. Takip eden günlerde hemen yardım toplama faaliyetlerine geçildi. Kırım Açlarına Yardım Heyeti Başkanı Refet Bey, öncelikle durumu Türk halkına duyuran bir beyanname yayınladı. Beyannamede; Sabri Ayvazof'un anlattıklarına ve Kırım'da yaşanan mevcut felâkete temas edilerek, “Büyük Millet Meclisi'nin milyonlarla hemcinsimizi tarumar eden bu kahtu gâle (kıtlık ve pahalılık) afetine karşı umumî mücadeleye iştirak etmek üzere fevkalâde bir encümen teşkil ettiği” haber verildi. Ve bütün Türk halkından Kırım açlarına yapacakları yardımları Hilal-i Ahmer (Kızılay) şubeleri vasıtasıyla göndermeleri istendi. Yıllardır savaş halinde bulunan ve maddî imkânları da oldukça kısıtlı hale gelen Türk milleti, Türkiye dışındaki kardeşlerinin yaşadığı felâkete duyarsız kalmadı. Anadolu'nun her tarafından karınca kararınca yardımlar gelmeye başladı. Bazı örnekler vermek istiyorum: İmalat-ı Harbiye Fabrikası Müdürü Bnb. Nuri Bey işçilerle bir toplantı yaptı ve toplantı

²²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 030.10/116.806.11

sonunda bütün işçilerin bir günlük yevmiyelerinin Kırım açlarına verilmesi oybirliği ile kabul edildi. 1 gün sonra 25 Nisan'da Yenigün Gazetesi matbaası bütün çalışanları birer günün gelirlerini yardım olarak açlara bağışladılar. Mayıs (1922) başlarından itibaren, yardımların gittikçe artmaya başladığını görüyoruz. Hilal-i Ahmer Heyet-i Murahhasası Adnan Bey, İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği 9 Mayıs tarihli telgrafta; Kırım'a gönderilecek 500 çuval unun Ankara Kırım Açları Yardım Heyeti namına cari hesaptan parası gönderilen 500 çuval unun daha eklenerek 1000 çuvala çıkarılması ve unların vakit geçirmeksizin, bir Hilal-i Ahmer görevlisi ile ilk araçla Sivastopol'a gönderilmesi istenmiş ve bir-iki gün içinde de gönderilmiştir.²²¹

Basından anladığımıza göre, 15 Mayıs itibarıyla Anadolu'nun pek çok yerinden gelen yardımlarla toplanan miktar 10.000 Lirayı geçmiş bulunuyordu. Bu arada Fas Genel Valisi Mareşal Lövne ve Kızılhaç Reisi General Pö'ye de yardım mektupları gönderildi. Durum çok vahim idi. Çünkü Kırım Hükümeti'nden gelen bilgiye göre Nisan ayı zarfında 100.000 kişi maalesef açlıktan ölmüştü.²²²

Anadolu'da yayınlanmakta olan pek çok mahallî gazeteler de Kırım'daki açlık felâketini okurlarına duyurdular. Mesela, Çorum'da yayınlanan Çorum gazetesi 8 Mayıs 1922 (sayı:54) tarihli nüshasındaki “**Kırım Acıları**” başlıklı yazısında; Kırım'daki felâketi anlattıktan sonra, Kırım Açlarına Yardım Heyeti'nin oluşturulduğunu ve “Karadeniz'in şimal yalısında tarihî, ırkî, dinî rabitalarla kardeş bir memleketin felâketzede halkına yapılacak yardım insanî ve dinî vazifemizin başlıcasını teşkil” ettiğini belirterek herkesi yardıma çağırırdı. Halk da bu çağrıya hemen koştu ve iki hafta içinde Çorum'dan 853,50 Lira yardım toplandı. Yine bazı hayırsever vatandaşların 150 bin kuruşluk yardım makbuzu bastırdıkları ve bunun 120 bin kuruşluk kısmını satıp Hilal-i Ahmer İzmit şubesi aracılığı ile ilgililere ulaştırdıklarını biliyoruz.²²⁴ 24 Mayıs 1922 günü İtalya bandıralı Galiçya vapuru ile Kırım'a 1000 çuval daha un gönderildi. Bu yardımı ilgililere teslim etmek üzere Hilal-i Ahmer ambar memurlarından Hasan ve İlhami Beyler görevlendirildiler. Kırım'dan döndükten sonra Hasan Bey, Akşam gazetesi muhabirine Kırım'a gidişleri, yardımları nasıl ulaştırdıkları ve oralarda yaşadıkları ve gördükleri hakkında uzunca bir demeç verdi.²²³

²²¹ Köstüklü(2011), a.g.m.,s.301

²²² Köstüklü(2011), a.g.m.,s.303

²²³ Köstüklü(2011), a.g.m.,s.304

1922 yılında Kırım coğrafyasındaki açlık felaketinin incelenmesi için Akmescit'te "Umum Kırım Tatarları 2. Bitaraf Konferansiyası" toplandı. Bu konferansta alınan kararlar daha sonra broşür halinde yayınlandı ve aynı zamanda bu broşür Türkiye'de Necip Hablemitoğlu tarafından "**Kırım**" dergisinde de yayınlandı. Broşürde verilen bilgilere göre 1921 yılı Ekim ayından itibaren Kırım'da yardıma ihtiyaç duyulmaktaydı ancak hükümetin yanlış bilgilendirmeleri sonucu yardım ancak 1922 yılının Şubat ayında alınmaya başlandı. Bu durum Gaven tarafından sunulan bir tebliğde şu sözlerle ifade edildi: "Kırım'da açlık alametleri 1921 güzünde görülmeye başlar. Tam manasıyla 1921 senesinin sonunda meydana gelmiştir. Açlığın artmaya başladığı ilk devirlerde ölüm birdenbire arttı. Noyabr'a kadar açlık hemen görülmedi. Noyabr ve Dekabr aylarında açlıktan 1500 ölüm olduğu halde Yanvar'da 8000'den fazladır." Bu durumu kontrol altına almak için yaşanan ölümler sonucu hükümet tarafından sadece öksüz ve yetim çocukların kabul edildiği birkaç yurt ve aşevi açıldı.²²⁴

Gerekli her emtiada ciddi eksikliklerle karşılaşan ve ekonomik durumun ileride daha da bozulacağını gören Bolşevik Hükümeti zecri tedbirlerin alınması gerektiğine karar verdi. Tabii ki aynı ciddiyette olmasa bile benzer meseleler Sovyet Devleti'nin her tarafında mevcuttu. Kırım meselesi Lenin'in yegâne derdi değildi. Fakat Kırım'daki durumun memleketin her tarafındakinden daha ciddi olduğu şüphesizdi. Yeni bir iktisadi siyasete ihtiyaç vardı.²²⁵

1.10. Yeni Ekonomik Politika (New Economic Policy) ve Veli İbrahimov

1.10.1. Yeni Ekonomik Politika Devri (New Economic Policy)

Bolşevikler, 1923 yılında yeniden kuruluşu idare etmek için Volga Havzası'nda Sultan Galiyev'i buldukları gibi, Kırım için de bir Kırım Tatar Bolşeviği olan Veli İbrahimov'u buldular. Veli İbrahimov, 1917 Temmuzunda Simferopol'da Kırım Ocağı'nın naşirlerinden biri ve 1918 Ekimi'nde Tatar Milli Direktörlüğü üyelerindendi. Milli Fırka'nın sol hizbine mensuptu ve Beyaz Muhafızlar'ın işgalinin sonlarında Bolşeviklerle iş birliği yapılması için ısrar etmişti. İnanmış bir komünist olmasına rağmen yine de güçlü bir Kırım Tatar

²²⁴ Türkarlan, N.(Ocak 2015), *Kırım Tatarlarında Açlık Edebiyatı(1921-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.16

²²⁵ Fisher(2009), a.g.e.,s.196

milliyetçisi eğilimlerine sahipti. Kırım Merkez Komitesi Başkanlığı ve Kırım Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığı yaptığı dönemde Tatar milli kültürü ve siyasi hayatını ikmal etmek için uğraştı. Lenin'in Yeni İktisadi Siyaseti'ni Kırım'da ikmal edecek en mükemmel kişiydi. Bu siyaset, ziraat ve iktisat siyasetinin liberalleştirilmesini ve siyasi ve kültürel tahditlerin (sınırlandırma) hafifletilmesini öngörüyordu.²²⁶ II. Bitaraf Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Lenin, gerek Beyaz Rus Ordularının kalıntılarını silmek, gerekse 1921 – 1922 açlığının izlerini silmek için “Yeni Ekonomik Politika” (NEP) programını uygulamaya koydu.²²⁷ Sovyet Rusya'da genel bir yumuşama devrini temsil eden "Yeni Ekonomik Politika" (NEP) ve milli azınlıklara belirli tavizleri ifade eden “yerlileştirme” (korenizatsiya) uygulamaları sırasında 1923'te Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin en üst mevkii olan Merkezi İcra Komitesi başkanlığına Veli İbrahim getirildi.²²⁸ Kısaca NEP denilen, (Novoya Ekonomiçeskaya Politika) Yeni Ekonomi Politikası yürürlüğe girdi. Devlet eliyle sanayileşme ve köylülüğün kooperatifler içinde toplanmasına yönelik bir programdı. Bu politika hem çökmüş eski ekonominin diriltilmesini hem de yeniden yapılandırılmasını amaçlıyordu. Siyasal olarak da köylülerin siyasi taleplerini karşılayarak rejimin istikrarını sağlamak hedefleniyordu.²²⁹ Parti'nin 10. Kongresi'nde alınan kararlar köylülerin, ürünü devlete teslim etme zorunluluğu kaldırıldı. Ürünleri daha düşük oranlı bir vergiye tabi tutulacak ve ürün fazlasını pazarlayabileceklerdi. Özel girişim yalnız tarımda değil, küçük ticaret ve atölye üretiminde de gelişme imkânı bulabilecekti. Hemen olumlu sonuçları görülmeye başlandı.²³⁰ Bu yeni ekonomik politikaya göre halka serbest çalışma, kazanma ve ticaret yapma hakkı tanındı. Bu sebeple, Rusya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, Kırım'da da birdenbire her şeyde artış görüldü. Kırım Türkleri, Veli İbrahim'in başkanlığı sırasında maddi ve manevi bir kalkınma hamlesi yaptılar. Bu devir, 1924 yılında Lenin'in ölümü ile de sekteye uğramadan, Stalin'in idareyi fi'ilen eline aldığı 1928 yılına kadar sürdü.²³¹

1.10.2. Veli İbrahimov'un Siyaseti

Veli İbrahimov'un siyaseti çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. İlk olarak Kırım Türklerini, Kırım ASSR Hükümeti'nin her seviyesine getirmiş, bu doğrultuda çalışacağı kimseleri özellikle Milli Fırka'dan seçmekteydi. Ancak bu parti 1921 yılında kanun dışı ilan

²²⁶ Fisher(2009), a.g.e.,s.197

²²⁷ Türkarlan(2015), a.g.e.,s.16

²²⁸ Kırımlı(2002),a.g.m.,s.460

²²⁹ Carr, E. H. (2007), *Bolşevik Devrimi*, Cilt 2, (Çev.: Orhan Suda), İstanbul, Metis Yayınları, s.256-262

²³⁰ Bekcan(2013), a.g.m.,s.87

²³¹ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.234

edilmesine rağmen faaliyeti yeraltında ve gayrimeşru olarak devam ediyordu. Fakat birçok Tatar'ın da kabul edeceği gibi Milli Fırka'nın Kırım meselelerinde ve Veli İbrahimov'un liderliği üstünde büyük nüfuzu vardı. İbrahimov, ikinci olarak Kırım'ın iktisadi yapısının çoğunu 1918'den evvel sahip olanlara iade etti. Yani topraklar tekrar eski toprak sahiplerine verildi. Toprakların çoğu Kırım'da olmayan Rus malikâne sahiplerine aitti ve bunların büyük kısmı doğrudan doğruya bu topraklarda yaşayıp, onları işleyen Tatar köylülerine devredildi. İhtilal esnasında yurt dışına kaçmış olan bütün Kırım Türklerine tam bir af sağlayıp onların Kırım iktisadiyatına katılmalarını teşvik için şuurlu bir gayret sarfedildi.²³²

Üçüncüsü; Kırım Tatar aydınları için en önemlisi olan İbrahimov'un, Kırım'ın Tatarlaştırılması yolunda bir kültür siyasetini takip etmesiydi. Bu meyanda Tatarlar tarafından yönetilen milli okullar, ilmi enstitüler, müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar tekrar açıldı. Kırım'ın da işaret ettiği gibi, 1927'ye kadar süren bu siyaset yeni bir milli Kırım Türk münevver zümresinin yaratılması yolunda epey mesafe katetti. Bu okullardan mezun olanlar basın, edebiyat ve hükümet alanlarında milli hayatagirmeye hazırlanıyorlardı. Kırım Tatarcası Rusça'nın yanı sıra Kırım ASSR'in devlet dili olarak kabul edildi. Kırım Türk tarihi ve kültürü hakkında birçok kitap yayınlandı. Simferopol'de ilmi dergilerin intişarı başladı ve bunlarda zaman zaman Bekir Çobanzade, Hasan Sabri Ayvaz, Osman Akçokraklı ve Dr. Ahmet Özenbaşı gibi eski milliyetçi Tatar aydınlarının yazıları çıkıyordu. 1924'de yine eski Tatar ismiyle Akmescit olarak anılan Simferopol'de Tavrida Üniversitesi açıldı. Bu tarihte bir ilmi fakülte varken 1925'de bir Doğu Enstitüsü ilave edildi. Burada Kırım Türklerinin dili ve edebiyatı incelenip öğretiliyordu. Kefe, Bahçesaray, Yalta ve Simferopol'de Kırım Tatar öğretmen okulları tesis olundu.²³³Veli İbrahim, Sovyet toprak politikalarını Çarlık devrinde topraksızlaştırılmış olan Kırım Tatar köylülerine azami fayda temin edecek şekilde uyguladı. Kırım'daki Kırım Tatar nüfusunu arttırmak üzere, ülke dışına hicret etmiş olan Kırım Türklerinin geri döndürülmesi için birtakım tedbirler almaya dahi girişti. Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde yaşayan yahudilerin Kırım'a yerleştirilmesi teşebbüslerine ise karşı koydu.²³⁴Beş yıl kadar sürmüş olan bu kalkınma ve gelişme devresinde Kırım Türkleri, kendi özerk devletlerinde yaşama hakkını elde etmişlerdir. Bu dönemde kurulan Kırım Pedagoji Enstitüsü'nün katkılarıyla ulusal müzik geliştirilmiş, halk

²³² Fisher(2009), a.g.e.,s.200

²³³ Fisher(2009), a.g.e.,s.200

²³⁴Kırımlı(2002), a.g.m.,s.461

oyunları, destanlar, ınlar, atasözleri gibi milli edebiyatı teşkil eden bütün unsurlar toplanarak yayınlandı.

Veli İbrahim'in tarihi "Milli Fırka" üyelerini ve taraftarlarını çeşitli görevlere getirerek yapmış olduğu yenileştirme ve milliyetçilik politikası, 1924 yılında Lenin'in ölümüyle sekteye uğramadan, Stalin'in idareyi fiilen eline aldığı 1928 yılına kadar sürdü.²³⁵

Ancak bütün bu gelişmelerle birlikte ne Veli İbrahimov'un ne de onu destekleyenlerin ve hükümet görevlilerinin ekseriyetinin Kırım Türkleri için tam bir bağımsızlık niyetinde olduklarına dair hiçbir delil yoktur. Onlar Sovyet siyasetinin hudutları dâhilinde çalışmaktan bahtiyar görünüyorlardı. Fakat 1928'de İbrahimov'un ve mesai arkadaşlarının tasfiyesi ilerüya sona erdi. Bunu milli komünizm yolunda giden Tatar münevverlerinin büyük ölçüde imhası takip etti.²³⁶

1.10.3. Veli İbrahimov'un Tasfiyesi

İhtilalin 1917 yılında gerçekleşmiş olmasına rağmen ihtilal programı 1928 yılına kadar uygulama safhasına geçilmemiştir. Açıkçası, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı 1928 yılına kadar Sovyet Rusya'da komünizm uygulanamadı. Bu tarihe kadar geçen devreye komünizme geçiş devresidir denilebilir. Kırım Türkleri İhtilâlden önce de Rus İmparatorluğu'nda istenmeyen ve güvenilmeyen insanlardı. Ancak onlar, totalitarizmin gelişmiş ortamında objektif düşmanlara dönüşebilirdi. Bir ara (1920'li yılların ikinci yarısında) onlara dokunulmayacaktı, yani yurt dışına veya başka yerlere kovulmayacaklardı. Geçiş dönemi sırasında (1924-1930) yerli halkın Ruslaştırılması gerekiyordu. Kırım Türklerinin Ruslaştırılması; onların dünyada Bolşevik-totaliter potansiyelinin tek taşıyıcısı olan Rus halkına maksimum bir şekilde yaklaştırılması anlamına geliyordu.²³⁷ Kırım Türklerinin büyük desteğini kazanan, Veli İbrahimov'un siyaseti Moskova'da ise aynı ölçüde endişe ve tepki uyandırarak onun sonunu hazırladı. Veli İbrahimov "burjuva milliyetçiliği" ile suçlanarak 1928'de tutuklandı. Görünüşte çok önemsiz bir mesele Veli İbrahimov'un tasfiyesine sebep oldu. Ancak bu mesele Moskova'nın siyasi istikametindeki değişikliğe denk gelmişti. Lenin'in ölümünden sonra parti idaresinin ele geçirilmesinde Stalin'in kazandığı büyük başarı onu "N.E.P (Yeni İktisat Siyaseti) ile başlayan gevşek

²³⁵ Sel(1997), a.g.e.,s.116

²³⁶ Fisher(2009), a.g.e.,s.201

²³⁷ Vozgrin, a.g.m.,s.1335

siyasete” bir son verip, Sovyetler Birliği’ndeki milli komünist hareketlerini yok etmeye hazır hale getirdi. Kırım’daki mesele satıhta toprak kullanımını ve tahsisiyle ilgiliydi. İbrahimov’un belli başlı niyetlerinden biri de kuzey bozkırında yeni sahaları zirai iskâna ve istihsale açmaktı. 1925-1927 yıllarında iki düzine yeni yerleşim merkezi ve köy, güneyli Tatarlar ve Romanya’dan avdet eden Tatarlarla iskân edildi. Nihayet 1927 yılı sonlarında belki de Sovyetler onları başka bir yerde istemediklerinden dolayı hükümet İbrahimov’a Belorusyalı 3500 Yahudi ailesi için Kırım’ın güney sahilinde yer açması emrini verdi. İbrahimov, Moskova’nın Kırım’ın dâhili işlerine müdahalesinden şikâyetçi oldu. İbrahimov, yeni gelenlere yer temin etmek için 3000-3500 Tatar ve Rus ailesinin yerlerinden olacağına işaret etti ve bütün projenin değersiz olduğuna inandığını belirtti. Stalin’in imzasıyla gelen Moskova’nın cevabı ters oldu ve 1928 yılı Ocak ayında İbrahimov tevkif edilip, burjuva milliyetçiliği ile itham edildi.²³⁸

Davası ilkbaharda görüldü, Veli İbrahim, mahkemede yapmış olduğu savunmada; “*Kırım’da boş toprak varsa, bu Yarımada’nın öz çocukları olan ve işgalci Çarlar tarafından kovulan Tatarların hakkıdır. ‘Komünizm kisvesi altında Kırım’a Yahudi göçmenleri yerleştirmem ve ülkede Yahudi Muhtar Cumhuriyeti kurulmasına fırsat ve imkân veremem’, dediğim için Komünist- Siyonist Birliği tarafından ölümle yargılanıyorum*” dedi. Stalin’in emri ile Yahudi asıllı Schults’un ve Fridberg’in başkanlık ve savcılığında kurulan sözde mahkemenin yargılaması neticesinde idamına karar verilen Veli İbrahim, 9 Mayıs 1928’de kurşuna dizilerek idam edildi. Bu dönemden sonra tüm Kırım Tatar aydınları; Milli Fırkacı, milliyetçi, Pan-Türkist ve Sovyet düşmanı gibi suçlamalarla Sovyetler Birliği’nin varlığını tehdit ve antikomünist ithamı ile ölüm cezasına çarptırıldılar.²³⁹

Veli İbrahim'in idamından sonra onun politikaları tamamen tersine çevrildi ve Kırım Tatar milli kadroları tasfiye edildi. Bu sırada Sovyetler Birliği'nde Joseph Stalin iktidarıyla başlayan baskı ve devlet teröründen Kırım Türkleri de ağır bir şekilde etkilendi.²⁴⁰ Kırım’daki komünist partisi ve “Veli İbrahimovizme bulaşmış olan” hükümet teşkilatı tasfiye edildi. Bu durum, en az 32500 Kırım Türkünü etkiledi. Bazıları idam edildiler, bazıları da hapse veya sürgüne gönderildi. Moskova’nın bu dönemdeki siyasetinin sadece İbrahimov’un protestosuna karşılık olmadığı aksine Tatar milli komünizmine karşı

²³⁸ Fisher(2009), a.g.e.,s.201

²³⁹ Sel(1997), a.g.e.,s.117

²⁴⁰ Kırımlı(2002), a.g.m.,s.461

bir cephe taarruzu teşkil ettiği aşikârdır. Yeni bir Sovyet ifadesinde Yahudi meselesi hiç nazar-ı itibara alınmamakta ve sadece İbrahimov'un içtimai ve iktisadi siyaseti tenkit edilmektedir.²⁴¹

²⁴¹ Fisher(2009), a.g.e.,s.202

İKİNCİ BÖLÜM

1930'LU YILLARDA KIRIM'IN DURUMU VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KIRIM'A YANSIMALARI

2.1. 1930'lu Yıllarda Kırım'da Uygulanan Sovyetleştirme Politikaları

Çarlık dönemi ve Sovyet politikaları arasındaki süreklilik stratejik hedeflerde yoğunlaşmaktadır; ama bizim görüşümüze göre, Ruslar'ın egemenliği altındaki çok etnili bir imparatorluğun varlığını sürdürmesine olanak sağlayan ideolojik ve kavramsal araçların geliştirilmesinde de bu süreklilik aynı şekilde önemlidir. Yöntemlerde, etni ve idari bölümlenmeyle oynayarak Müslüman cemaatini bölmek, hedeflerde Rus modelinin doğal üstünlüğü ve ideoloji üzerine vurgu yaparak uzun vadede Ruslaştırma ve hatta sözcük dağarcığında büyük bir yakınsama görülür.²⁴² İster Çarlık, ister Bolşevizm ya da Komünizm rejimi olsun, Rusların Kırım Türklerine yönelik “yok etme” politikası hiçbir dönem değişmemiştir. Sovyet Rusyası'nın hâkimiyeti altına giren Kırım'da Sovyet rejimi, Çarlık döneminde olduğu gibi Kırım'ın Ruslaştırılması ve Kırım Türklerinin tedricen yok edilmesi politikası doğrultusunda hareket etmiş ve bunu da; kültür yoluyla tasfiye, yok ederek tasfiye, içten ve dıştan zor kullanarak sürgün etme yoluyla tasfiye metotlarını kullanarak gerçekleştirmeye çalıştı.²⁴³

1930'lu yıllar, eski SSCB halklarının kaderinde, bugün hala kanı sızmakta olan büyük bir yara bırakarak trajik bir devir olarak yer aldı. Evet, bu bir devirdir, çünkü Stalin'in hâkimiyeti altına aldığı milletlere karşı başlattığı acımasızlık ve zulüm uzun yıllar boyu devam etti.²⁴⁴ 1913 yılında Stalin (Çelik Adam) takma adını kullanmaya başlayan Yosif Visaryoniç Çugaşvili, 1922'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreterliğine yükseldi. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin başına geçen Stalin, 1953 yılına kadar, 29 yıl süreyle Sovyetler Birliği'nin tartışılmaz lideri oldu.

²⁴² Roy(2009), a.g.e.,s.89

²⁴³Şahin, C.(2015), “Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türkleri'nin Sürgünü”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 8, no 39, s. 328

²⁴⁴Galiullin, T.(1997),“Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı”, Vatanım Tataristan Gazetesi, 1 Ağustos 1997, s.11

Ulusal kimlik/emperyal devlet ilişkisinde yaşanan sıkıntılar Sovyet modelinde de önemli ölçüde devam etti. Sovyetler Birliği'nin devam eden çok-uluslu etnik/toplumsal yapısı, formal olarak farklı cumhuriyetlerden oluşan bir "birlik" olması ve yönetsel/etnik çoğulluğu bir arada tutması beklenen bir ideoloji taşıması Rus ulusal kimliğinin gelişimi ve biçimi üzerinde derin izler bıraktı.

Lenin, Çarlık rejimini zayıflatabilmenin bir aracı olarak, azınlıklar arasında milliyetçi söylemi manipule etmiş, gerektiğinde halkların self-determinasyon haklarını kullanabilecekleri tezini işlemişti. Böylece Rusya'da sosyalist düzeni inşa edebilmek için, ulusal kurtuluş hareketlerinin devrimci potansiyelinden yararlanılarak, azınlıklar arasında "milliyetçi" duygular teşvik edilmiş ve paradoksal olarak da Rus milliyetçiliği gizlenmeye çalışılmıştır. Gerektiğinde milliyetçi söylemi kullanmakta bir sakınca görmese de, genel olarak evrensel sosyalist ideoloji ile beslenen rejim, etnik temelde bir Rus ulusal kimliğini sistemin önünde bir açmaz olarak değerlendirmiş ve Komünist parti önderliğinde bir "Sovyet kimliği" tesis etmeye çaba harcamıştır.²⁴⁵

İdeolojik temelli misyoner politika, tıpkı Çarlık Rusya'sında olduğu gibi "ulus-üstü" bir anlayışı gerekli kılmış, bu nedenle toplumda tutunumu sağlamak üzere "sosyalist kimlik", üst kimlik olarak geliştirildi. Bu bağlamda, Rus ulusunun sembolleri, değerleri ve gelenekleri, yani toplumun geleneksel kalıpları ve yeni gelişmekte olan modern sivil toplum kurumları bastırılırken, Marksist ideolojinin değer ve sembolleri ön plana çıkarıldı. Bu paralelde ulus-üstü Sovyet kimliğini yaratabilmek için, siyasal güç, ideoloji ve endoktrinasyon etkili bir şekilde kullanıldı. Devrimin istikrarı sonrası, Sovyet rejimi sosyalist ideolojiyi bir "homojenleştirme" aracı olarak kullanarak, farklı uluslar arasında, Sovyet üst kimliğini tesise yöneldi. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için "milliyetler politikası" uygulamaya konuldu. Stalin, Sovyetler Birliği'nde ulusal kimliğin tesisini kısaca, "biçimde ulusal", özde sosyalist" diye özetlemiştir. Bu formülasyon çerçevesinde, ulusal kimliklerin Sovyet üst kimliği içinde eritileceği politikalar geliştirildi.²⁴⁶ Stalin döneminde, Sovyetler Birliği, bürokratik işleyişini ve parti mekanizmasını oluşturdu, ideolojisini şekillendirdi, sanayileşti, II. Dünya Savaşı'na girdi ve galip çıktı. Stalin dönemi; Sovyet kimliğinin yaratıldığı, bu kimliğin yaşandığı ve kurumsallaştığı bir dönemdir. Bu doğrultuda; Tatar Cemiyeti'nin Sovyetleştirilmesi de birçok şekilde gerçekleşti. Alfabe

²⁴⁵ Dağı, Z.(2002), *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, İstanbul, Boyut Yayınları, s. 79

²⁴⁶Dağı,(2002), a.g.e., s. 82

politikaları, dil politikaları, eğitim politikaları, güdümlü edebiyat politikaları, tarihin yeniden yorumlanması ve Sovyet tarihçiliğinin oluşturulması bu dönemin mahsulüdür.²⁴⁷

2.1.1. Ekonomik Alanda Sovyetleştirme Politikaları

Lenin'in ölümünden (1924) sonra iktidarda tek başına kalan Stalin, Troçki gibi ihtilalci, Sultan Galiyev gibi Türkçü-İhtilalci liderleri temizledikten sonra iktidarını gereği gibi kuvvetlendirdiğini anlayınca komünizm aşamalarına doğru ilk adımı attı. Yeni Ekonomik Politika (NEP) devrini sona erdirerek, I. Beş Yıllık Planı kanunlaştıran²⁴⁸ Stalin, temizliğe önce köylülerden başladı. Rusya'daki bütün topraklara devlet adına el koydu. Yetiştirilen ürünlerin yanı sıra tarım araçları da köylünün elinden alındı.²⁴⁹

Sovyet ideolojisi çiftçiyi başından beri rejim için bir tehdit olarak görüyordu. Bu durumun ortadan kalkması için, tarımın işçi sınıfının denetimine geçmesi gerekiyordu. Aksi takdirde, burjuvazinin kontrolünde olan çiftçi burjuvalaşmayla, bir başka deyişle kapitalistleşmeyle yüz yüze demektir.²⁵⁰

1928 yılının Ocak ayında hükümetin köylülerden satın aldığı hububat, şehirlerdeki nüfusu beslemek için gerekli olan asgari miktardan iki milyon ton aşağı düştü. Stalin iktidarı, ekonominin dengesini bulamamasından ve halkın açlık çekmesinden, yüksek fiyat talep eden ve ürünlerini şehirlere göndermeyen *kulak* denilen zengin çiftçi zümresini sorumlu tutuyordu. Hükümet, kendi destekçisi olan şehirli nüfusa yönelen açlık tehdidi karşısında acil ve sert önlemlere başvurdu. Bunları uygulamakta nazlanan memur tabakaları tasfiye edilerek emirlere itaat eden kadrolar iş başına getirildi.²⁵¹

Kırım'da uygulanan ekonomi alanındaki Sovyetleştirmenin amaçlarından biri de ev ekonomisi yerine daha büyük mesleki kolları sokarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne malzeme vermektir. Bu plan içinde Kırım peynir üretilen bir merkeze dönüştürülecekti. Koyunculuk ihmal edilmiş, hayvanlar için kullanılan ve çalıştırılmayan

²⁴⁷Naskali Gürsoy, E.(2007), *Stalin ve Türk Dünyası*, Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 7

²⁴⁸Abdülhamitoğlu, N.(1974), *Sovyet Rusya'da Ölüm Kampları*, Ankara, Güven Yayınları, s.27

²⁴⁹Bozkurt, G.S.(2007), "*Kırım Tatarları ve Sürgün*", Stalin ve Türk Dünyası, Ed.Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s.223

²⁵⁰Altaylı, E.(2013), *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, İstanbul, DoğanYayınları, s.39

²⁵¹Kılınç, A.(2007), "*Stalin Dönemi İnsan Kayıpları*",Stalin ve Türk Dünyası, Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları,s.216

topraklar sürüldüğü için toprak dağılmış, Kırım'a özgü birçok bitki, hayvan ve kuş türleri yok olmuştur.

2.1.1.1. Kulak sınıfının tasfiyesi

İmha hareketinin bir diğer perdesi, "kolektifleştirme" adı altında açıldı. Şehirlerde kıtlık çeken işçi kesimiyle, daha fazla maddi imkânlar talep eden köylünün arasında kalan Stalin, bu baskıyla *kulak* tabakasının ortadan kaldırılmasına karar verdi.²⁵² 1928- 1929'da Tatar iktisadi hayatındaki "burjuva unsurları ve Kulak'lar" acımasızca tasfiye edildiler. 1929 yılında Sovyet Rusya topraklarında kolektifleştirme başladığında, bu uygulamaya direnen tüm köylüler de aynı kapsama alındı ve 1930'lardan itibaren *kulaklarla* birlikte tasfiye edildi. Bunlar ya yok oldular ya da Sibiry'a'daki birçok çalışma kampına ve yerleşim merkezine gönderildiler. Bu iki yıl içinde "kulak" ve "aşağı kulak" (büyük ve orta çiftlik ağaları) olarak sınıflandırılan 35.000-40.000 Kırmılı Türk köylüsü Sibiry'a'ya ve Urallar'ın işçi kamplarına sürüldü ve mühim bir kısmı sürgünde öldü. Bunlar yarımada'daki köylü ve çiftçilerin önemli bir miktarını teşkil ediyorlardı. Kulaklara karşı yapılan mücadele Kırım'ın köylü nüfusunda büyük bir boşluk yarattı. Orta Asya ve Sibiry'a'ya gönderilenlerin hepsi değilse bile, çoğu ne zengin ne de güçlü çiftçilerdi. Bir görgü şahidi Kırım ziraatının kolektifleştirilmesini şöyle tasvir etmiştir:

"Binlerce kişiyi topladılar... Güneyin mutedil ikliminde büyümüş ve dağlarla deniz sahilinden hiç ayrılmamış olan insanlar zorla tayga ve tundralara göç ettirilince daha göçün ilk safhasında yok oldular. Herhangi bir genel tedbir değil, fakat kitle imhasıyla, bütün bir milletin manasız ve merhametsizce yok edilişiydi bu."²⁵³

1930'lu yıllar hızlı bir kalkınma ve kolektivizasyonun getirdiği toplumsal hareketlilikler açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Moshe Lewin, uygulamaya konulan kolektivizasyon politikasını "toplumsal mühendislik girişimi" olarak ifade etmektedir. Bu kapsamda; 1930-1932 yılları arasında "kulak" olarak adlandırılan 1,8 milyon köylünün zorunlu olarak "gulaklar için yeniden iskân alanlarına" göç ettirilmesi "toplumsal mühendislik girişiminin" uygulama alanı olmuştur. 1932 yılı başında ise bunlardan sadece 1,3 milyonunun gönderildiği yerlerde bulunması; yarım milyon insana ne olduğu sorusunu

²⁵²Vozgrin(2002), a.g.m.,s.770

²⁵³Fisher(2009), a.g.e.,s.204

akıllara getirmektedir.²⁵⁴ Çalışma yoluyla ıslah kamplarında bulunan hükümlüler ilkel aletlerle kanal kazma, demiryolu yapımı, altın ve kömür çıkarımı gibi ağır işlerde çalışmak zorundaydılar. Örneğin Stalin'in Beyaz-Deniz-Baltık kanalı projesi on binlerce kişinin hayatına mal olmuştur. Üstelik kanal yapımından sonra da kullanılmamıştır. Sovyet makamlarının bu korkunç tutumları, Kırım Tatarları ile Stalin rejimi arasında derin bir uçurumun meydana gelmesine sebep oldu. Bununla birlikte her yer, kulakları kötöleyen propaganda resimleriyle doldurularak toplum genelinde kulaklara karşı algı oluşturulmaya çalışıldı. Bu süreç milyonlarcasını Gulag adı verilen çalışma kamplarına sürececek olan GPU'nun²⁵⁵ sert tutumuyla 1937'ye kadar tamamlandı. Sürgünlerin ilk iki yılında 1.800.000 kulak yerinden edilerek Sibiryaya, ardından da 400.000'i verimsiz topraklara sürüldü.²⁵⁶ Bununla beraber göç ettirilen sayının büyüklüğü, kimlerin "kulak" olarak kabul edildiği sorusunu da akla getirmektedir. Lewin'in "hali vakti yerinde girişimci köylü" olarak tanımlamasına karşın; "bir kulübesi, iki atı olanların" dâhi kulak kabul edildiği iddiası önemli bir husustur.²⁵⁷

1933'de Revoliutsiia Natsionalnosti Gazetesi'nde çıkan bir haberde mahalli Kırım komünist otoritelerinin hangi Tatar köylerinin "kulak" olduğunu tespit ederken sorumsuzca davrandıkları belirtiliyordu:

"O bölgenin (Karasubazar) Sovyet teşkilatı anlaşılan kötü bir durumda. Çünkü sadece köy Sovyetleri değil, Bölge İcra Komitesi bile şikâyetlere karşı kayıtsız kalıyor. Bu bölgedeki Sovyetler davacı olan köylüleri tekrar tekrar hayali, hiçbir mazereti olmayan, hatta fantastik sınırlandırmalarda bulunmuşlardı mesela 400 hektar arazi veya 200-300 baş sığır sahibi gibi veya 20 ırgatın işvereni gibi gösterilmişlerdi. Fakat yapılan kontrollerde çalışanların sadece aile efradı olduğu görülmüş ve davacıların dedelerinin değil dedelerinin dedelerinin bile bu kadar arazi ve sığıra sahip olmadıkları tespit edilmiştir."²⁵⁸ Ancak bu raporda belirtilen sonuç durumu düzeltmek için hiçbir şeyin yapılmadığıydı. Kırım köylüleri büyük haksızlıklara maruz kalmaya devam ettiler. Kırım İcra Komitesi'nin mahalli Sovyet yetkililerinin bu sorumsuzluklarına karşı yeterince sert mücadele etmediklerine işaret etmek gerekir. Örnek

²⁵⁴İpek, A.(Mayıs 2015), "*Sovyetler Birliği'nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanın Tepkisizliğinin Nedenleri*", Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 14, Sayı 1,s.93

²⁵⁵1918-1953 yıllarında faaliyette bulunan Sovyet siyasi polis örgütü.

²⁵⁶Kılınç,(2007), a.g.m., s.216

²⁵⁷İpek(2015), a.g.m.,s. 93

²⁵⁸Fisher(2009), a.g.e., s.207

olarak Rusya Merkezi İcra Komitesi Başkanı'nın Sekreteryasından gelen birçok mektuba rağmen Karasubazar'da ve diğer bölgelerde şikâyetlerin muameleye konmasını bir düzene tabi kılmak için tesirli bir şey yapılmadı.²⁵⁹Böylece birçok köylü Rus hükümetinin sınıflandırmış olduğu “kulak” sınıfına dâhil edilerek zorunlu göçe tabi tutuldu.

Bu gerçeklikten hareketle; göçün altında yatan nedenlerin araştırılması önem kazanmaktadır. Ancak Stalin'in 1930 yılında, şu söyledikleri gerçeği açığa çıkarır niteliktedir:

“... Rusya'da son önemli kapitalist sınıf olan, kulak sınıfını ortadan kaldırmanın arifesinde olduğumuzu kimse inkâr edemez...”

Buradan da anlaşılacağı üzere kulak sınıfını ortadan kaldırmak, izlenen politikanın bir ürünüdür. Önemli olan nokta ise kulak sınıfının ortadan kaldırılmasında izlenen yöntemdir.²⁶⁰

Bir görgü şahidi Kırım ziraatının kolektifleştirilmesini şöyle tasvir etmiştir. “Binlerce kişiyi topladılar... Güneyin mutedil ikliminde büyümüş ve dağlarla deniz sahilinden hiç ayrılmamış olan insanlar zorla tayga ve tundralaragöç ettirilince daha göçün ilk safhasında yok oldular. Herhangi bir genel tedbir değil, fakat kitle imhasıyla, bütün bir milletin manasız ve merhametsizce yok edilişiydi bu.”

2.1.1.2. Alakat ayaklanması

Uygulanan bu siyasete karşılık Kırım Tatar köylülerinin en azından bir ayaklanma yaptıklarına dair delil vardır. Bu ayaklanma 1929 Aralığı ile 1930 Ocağında Kırım'ın güney sahilindeki Alakat'da gerçekleşti. Fakat köylüler Sovyet otoritelerinin teksif ettikleri güçleriyle başa çıkabilecek durumda değildiler. Görgü şahidi Omar Mustafaoğlu'nun ifadesine göre, hükümet, 18 Ocak 1930'da Alakat'a karşı kara ve deniz kuvvetlerini yolladı; bölgedeki ailelerin bütün fertleri tevkif olundu ve çoğu hemen kurşuna dizildi.²⁶¹Düzenli Sovyet askeri birliklerinin çok geçmeden silahsız ve zayıf Kırım halkına karşı yapmış olduğu

²⁵⁹Fisher(2009), a.g.e., s.207

²⁶⁰ İpek(2015), a.g.m.,s. 93

²⁶¹ Fisher(2009),a.g.e.,s.205

bu katliamın, Sovyetler Birliği genelinde uyandıracacağı olumsuz etkiden çekinen Stalin, bu gerçeği gizlemeye çalışmıştır.

Seyit Ali Mangutlu'nun Türkçe olarak "*Tatarlar'ın Kolhoz Kurumu'na Karşı Küreşleri*" adını verdiği orijinali Almanca olan makalede ve Cafer Seyit Ahmet Kırimer'in yayınlanmamış 26 Eylül 1951 tarihli makalesinde bu direnişe katıldıkları sanılan Seyit Celil Hacıosman, Ahmet Özenbaşı, Seyit İbrahim, Seyit Yahya, Abdülhakim Kara, İsmail Muhtar ve Sadrettin Tamalı'nın hatıraları hakkında bilgi bulunmaktadır. Güney Kırım'da insafsız ve gaddarca bastırılan bu isyanda, kahramanlığı ile tanınan Üsküt köyünden 53 erkeğin tutuklandığı ve bunların 42'sinin kurşuna dizildiği bilinmektedir. Kolhozlaştırma ve Ruslaştırma çalışmalarına karşı tepki olarak yapılan bu isyanın kanlı bastırılmasından kurtulup sağ kalanlar, çalışma kamplarına sürülmüş ve zindanlara atılmıştır.²⁶²Bütün Rusya çapında yayılan bu milli direniş hareketleri, Türk olmayan unsurlarda da görülmektedir. Asırlardan beri Rusya'da yerleşmiş yabancı kolonistler, Almanlar, İsveçliler, Yunanlılar, Bulgarlar ve Finlandiyalılar Rusya'yı terkederek Batıya, atalarının diyarlarına çekilmeye mecbur oldular. Fakat Kırım'ı terkedebilenler genel nüfusa oranla az bir şeydi. Hatta bu ilticalar bazen kanlı olaylarla da şekilleniyordu.²⁶³ Zorla kolektifleştirmeye karşı başka tür direnişler de yapıldı. Bir Sovyet ifadesine göre Kırım'da birçok köylü hayvanlarını yeni devlet çiftliklerine devretmektense öldürmeyi tercih ettiler. "Karasubazar Bölgesi'nde 1927'de 9309 at ve 65.000 koyun varken, 1930'da sadece 4.835 at ve 26.000 koyun mevcuttu. Bu davranışlar karşı ihtilalci faaliyet olarak damgalandılar. Kırım'daki kolektifleştirme için gerekli olan zor uygulanmasını destekleyen Khazanov şunları yazmıştı. "Tatar milliyetçilerinin Türkiye'deki kapitalist unsurlarla münasebetleri vardı. Tatar burjuva milliyetçileri ve sağ kanat fırsatçıları Kırım'da sınıf mücadelesi ve Tatarlar arasında Kulak'ların bulunmadığını iddia ediyorlardı."²⁶⁴Uygulanan kolektivizasyon politikası beklenilenin aksine, büyük bir yiyecek kıtlığına yol açmıştır. Burada gözden kaçırılan ayrıntı, Lewin tarafından "köylülüğün kendisi" olarak ifade edilmektedir. Çünkü bu hareket, köylüler tarafından yürütülecek yerde, bir süre sonra köylülüğü karşısına almış; tarım sanayileşeceği yerde, devlet sanayileşmiştir.²⁶⁵

²⁶² Sel(1997), a.g.e.,s.118

²⁶³ Hablemitoğlu, N.(2004), *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Ankara, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.32-33

²⁶⁴ Fisher(2009), a.g.e.,s.205

²⁶⁵ Lewin, M.(2008), *Sovyet Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, s.75

2.1.1.3. Kırım'da yeniden açlık yılları (1931-1933)

Sovyet Rusya'nın nüfusunun önemli bir bölümü yaşanan üç büyük açlık sırasında yok olmuştur: Bunlardan ilki ihtilalin ardından yaşanan iç savaşın sona erdiği 1921-1922 yıllarında meydana geldi. Bu afetten geniş insan kitleleri etkilendi, 5 milyon kişi hayatını kaybetti. Stalin dönemindeki insan kayıplarının bir kısmını da 1932-1933 yılları arasında yaşanan açlık felaketinin kurbanları oluşturur. Özellikle Kırım, Ukrayna, Kuzey Kafkasya ile Kazakistan'da yıkıcı tesiri görülen kıtlık sonucunda 6 milyon kişi yok oldu. 1946-1947 yıllarında 500 bin kişinin gene açlık yüzünden yaşamını yitirdiği bilinmektedir. *

Bu trajik olayların meydana gelmesinde yeni rejimle tarım sektörü arasındaki çatışmanın rolü olduğu gibi iktidarın da şüphesiz büyük sorumluluğu bulunuyordu. Ayrıca sosyalizme geçerken mevcut geniş araziler bölünmek suretiyle çoğaltılarak, büyük topraklı mülkler sistemi yıkılmış, ihtilal öncesinde Rusya'da bulunan 16 milyon çiftliğin sayısı 24-25 milyona yükselmişti. Bu uygulama tarımda ki üretkenliği ve tarımın şehirlerdeki nüfusu besleyebilme gücünü azalttı.²⁶⁶1930-1933 yıllarındaki açlık Kırım'ı Stalin'in Totaliter rejimine açan bir aşama haline geldi. Rejim genel olarak Kırım halkını yarımadadan hatta imparatorluğun Avrupa bölgelerinden kovma süreci olarak değerlendirilebilir.²⁶⁷Kırım'daki zorla kolektifleştirmenin baş neticesi 1921-1922'deki korkunç kıtlığın tekrarı oldu. Bu sefer kıtlık 1931'den 1933'e kadar sürdü. Durumu eskisine nazaran daha kötü hale getiren ise en şiddetli yiyecek sıkıntısı çekilen aylarda bile Sovyet otoritelerinin yiyecekleri müsadere edip sanayileşme için gerekli olan yabancı döviz karşılığında ihraç etmeleriydi. Köylerinin kontrolüne hâkim olmadıkları için köylüler hayatta kalmaları için elzem olan yiyecekleri saklayamıyorlardı. Kırım'daki bu yılları görmüş olan Aleksandrov sonraları şunları yazmıştır:

“Cesetlerin köy ve kasaba sokaklarında tepeleme yığıldığı 1931-1933'ün korkunç kıtlık yıllarında yabancı vapurlar Kırım limanlarında ara vermeksizin altın gibi buğday yüklüyorlardı ve borularla tankerlere sıra dolduruluyordu. Korkunç kıtlık geride kalan

*8 Kasım 1947 tarihli Ruskaya Mısıl gazetesi 1921-1922 yıllarında ölenlerin sayısını 6 milyon, 1930-1933 yıllarındaki kayıpları da 7 milyon olarak vermektedir.

*8 Kasım 1947 tarihli Ruskaya Mısıl gazetesi 1921-1922 yıllarında ölenlerin sayısını 6 milyon, 1930-1933 yıllarındaki kayıpları da 7 milyon olarak vermektedir.

²⁶⁶Arzu Kılınç, a.g.m., s.217

²⁶⁷Valeri Vozgrin, a.g.m., s. 770

herkesi biçti. Kendi mahsulünden mahrum bırakılan bu bölgeye mahsus yiyecek maddesi sokulmuyordu.”²⁶⁸

Bugün elde olan yadsınamaz kaynaklara göre, 6 milyondan fazla insanın kurban olduğu, 1932-1933 yıllarındaki büyük açlık, uzun süre Sovyet tarihinin beyaz lekeleri arasında yer aldı. Bununla beraber, bu felaket, Çarlık Rusya’sının düzenli aralıklarla yaşadığı türdeki açlıklardan çok farklı oldu. Stalin karşıtı Bolşevik yöneticilerinden Nikolay Buharin’in deyimiyle, bu açlık, zorunlu kolektifleştirme sırasında yürürlüğe sokulan köylülerin yeni bir “askeri-feodal sömürülmesi” sisteminin doğrudan bir sonucu ve aynı zamanda, 1920’li yılların sonunda Sovyet iktidarının köylere yaptığı baskınlara eşlik eden o müthiş toplumsal gerilemenin trajik bir dışavurumuydu. Büyük ölçüde uluslararası yardım çağrısında bulunan Sovyet yetkililerinin de kabul ettiği, 1921-1922 yıllarındaki açlıktan farklı olarak, 1932-1933 yıllarındaki açlık, rejim tarafından inkâr edildi ve yurt dışında, bu trajediye dikkat çekmek isteyen birkaç ses de, propagandayla bastırıldı.²⁶⁹Bu yıllardaki üretim için Sovyetler’in verdiği rakamlar kolektifleştirme siyasetinin özellikle yeni sistemde yapılan ilk yıllık hasat yılı olan 1932’deki feci tesirini göstermek bakımından öğreticidir. 1932’deki meyve üretimi 1931’in % 33’ü kadardı; üzüm üretimi %30, tütün üretimi %50 oranında gerilemişti. Durum öyle bir hale geldi ki Kırım ASSK Merkez Komitesi başkanı Mehmet Kubay Moskova’ya şiddetli bir protesto telgrafı çekip, cesaretle şunları yazdı: “Moskova, Kırım Cumhuriyeti’ni yağma edip, bütün tabii kaynaklarını ihraç ediyor ve açlıktan ölen halka yiyecek bırakmıyor.”²⁷⁰Bu sözü üzerine, Sovyet Devletine iftira etmek suçu ile tutuklanan ve mahkemeye sevk edilen Mehmet Kubay mahkeme önünde: “Evet Moskova, Kırım Cumhuriyeti’ndeki halkı açlıkla mahvetti. Kırım halkı bir dilim ekmeğe muhtaçken, Moskova Kırım’ın bütün mahsullerini ihraç etmiştir” diye bağırılmıştır. Mehmet Kubay, doğruyu söylediği için Kırım Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi başkanlığından alınmakla kalmamış, sürgün cezasına çarptırılmış ve sürgünde ölmüştür. Sovyetler Birliği’nde hüküm süren bu açlık faciaları batı Avrupa gazetelerinde de yer almıştır. Morning Post gazetesinden Gareth Jons, Rusya’daki seyahatine dair yazdığı makalelerinden birinde “Moskova sokaklarında 8 yaşlarında bir kız çiçek satıyordu, kızı Tatar benzettim. Kendisine Moskova’ya niçin geldiğini sordum. Dedi ki: Annemle Kırım’dan kaçtık, orada hiç ekme

²⁶⁸Bozkurt(2007), a.g.m.,s.223

²⁶⁹Bozkurt(2007), a.g.m.,s.224

²⁷⁰ Fisher(2009), a.g.e.,s.206

kalmadı. Çiçek satıp ekmek alacağım. Şimdi Kırım’da meyve de kalmadı. Yaz gelse meyve yiyip geçiniriz” şeklinde bir konuşmaya yer vermiştir.²⁷¹

Kıtlık dolayısıyla çektiği protestodan sonra tasfiye edilen Mehmet Kubay’ın yerini Kırım ASSR Merkez Komitesi Başkanı olarak İlyas Tarhan ve Kırım Halk Komiserleri Konseyi Başkanı olarak İbrahim Samedin aldı. 1933’den 1936’ya kadar isteyerek veya istemeyerek bu iki görevli geriye kalan bütün Kırım aydınlarının imhası hareketinin başında bulundular. “Burjuva milliyetçiliği ve anti Sovyet faaliyetlerden” dolayı yargılananların arasında “Milliyetçiler, karşı ihtilalciler, hainler, anti-Sovyet unsurlar, Kulak’lar ve Troçkistler” vardı.²⁷²

1930-1933 yıllarında Stalin rejiminin uyguladığı bu açlık politikası Kırım ile sınırlı değildi. Ukrayna’da; “*Holodomor*” yani açlıktan ölüm anlamına gelen bu politika sonucunda sayıları 7-10 milyon arasında değişen, birçok kişinin açlıktan öldüğü ileri sürülmektedir. Timothy D. Snyder, ise bu ölümlerin “milliyet” kavramı ile bağlantılı kastı ölümler olduğunu belirtmektedir. Nitekim açlık nedeni ile ölümlerin fazlası ile görüldüğü bir diğer yer ise 1.3 milyon kişinin hayatını kaybettiği Sovyet Kazakistan’dır.²⁷³

2.1.2. Dini Alanda Ruslaştırma Politikaları

Çarlık döneminden Sovyetler’e uzanan üç yol vardır: Baskı, “ilerici” mollaları destekleme ve son olarak memurlaştırılmış, tutucu bir ruhban sınıfını kullanarak İslam’ı yönetmeye dayanan “normal” yol. Stalin’in 1927-1939 arasında yapmaya çalıştığı gibi, Korkunç İvan’da İslam’ı ortadan kaldırmak istemişti; Bolşevikler’in de, 1921-1927 arasında kısa bir süre için Kızıl mollaları öne çıkarmak istemeleri, örneğin bir Cedid’i müftü tayin etmeleri (1922-1939 arasında görev yapan Tatar Rızaettin Fahrettin) gibi II. Katerina da ‘modern’ Tatarlar’ı desteklemişti. Ama sonuçta her iki sistem de müftülük kurumu çerçevesinde bir denge sağladı. Muhafazakâr saray mollalarına emanet edilen bu kurum kısır bir İslam anlayışını savunuyor, hiçbir ilahiyat araştırmasına yer vermiyordu. Sovyetler, resmi mollaların uluslar arası konferanslara katılarak SSCB’nin politikalarını desteklemelerini ve

²⁷¹ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.251

²⁷²Fisher(2009), a.g.e.,s.208

²⁷³Özel(2014), a.g.m.,s.111

meşrulaştırmalarını şart koşuyordu, ama ilerici bir ilahiyat yolunda hiçbir çaba sarf edilmiyordu.²⁷⁴

Sovyet Rusya 1927'ye kadar İslâm aleyhinde ciddî tedbirlerde bulunmadı. Her şeyden önce, Müslümanları kazanmak niyetinde bulunuyor ve bunun ile beraber İslâm aleyhinde hücumla başlamakta yollar aranmaktaydı. Hatta ki, İslâm ile Komünizm gayelerinin beraber olduğundan bahsettirmektedir. Muhammed Peygamberi, ilk Komünist olarak teşvik etmekteydiler: Sovyet Rusya, Müslümanları devlet kontrolü altına aldıktan sonra, İslâm aleyhinde ciddî harekete başladı.²⁷⁵Sovyetler Birliği'nde İslamiyeti ortadan kaldırma çabaları 1928 yılında başladı ve on yıl sürdü. Camiler ve Kur'an kursları kapatılmış, vakıf malları devletleştirilmiş, şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve Müslüman din adamları "asalak", "sabotajcı" ve Alman veya Japon casusları olarak yaftalanmışlar, tutuklanmışlar, sürgüne gönderilmişler veya idam edilmişlerdi. Stalin bu imha kampanyasının, İslam dünyasından gizli tutulmasına özen göstermişti.²⁷⁶Dinî edebiyatlar neşir etmek, cemaat binalarında namaz kılmak, çocuklara din derslerini vermek, dinî yardım cemiyetlerini kurmak, devletten izin almayınca camileri ibadet için kullanmak, dini teşekküller kurmak, meclisler toplamak, dinî kütüphaneler, yetimhaneler teşkil etmek gibi İslâm dinî hayatı ile alakadar bulunan faaliyetler yasak edildi. Sabık Rusya İmparatorluğu'nda, Buhara ve Hive devletleri dışarısında, 26.000'den fazla cami var idi. Buhara ve Hive devletlerinde ise en azından 12.000 cami vardı. Bunların hepsi kapatıldı. 1936'ya kadar umumiyetle 38.000'den fazla camide namaz kılmak yasak edildi. Camileri yıkmaya başladılar. Bir kısmını devletin ihtiyacı için, meselâ, hapisane, polis karakolu, oteller; kulüpler, ambarhaneler şeklinde, kullanıldı. Kur'an-ı Kerim toplandı ve ahalinin gözleri önünde ateşe verildi. İslâmî himaye edenlere cezalar verildi. En nihayetinde, 1930-38'de İslâm hayatına son verildi. Müslümanlar kendi imanlarını yalnız kendilerinin kalplerinde saklayabiliyorlardı. Dinî hayat ailelerde kontrol altına alındı.²⁷⁷Bu Ruslaştırma türünün açıklanmaya ihtiyacı yoktur. Hem cami, hem kiliseleri kapattığı gibi mollaları ve Ortodoks papazları da cezalandırılmaktaydı. Ancak buna rağmen Kırım'da onlarca Hıristiyan tapınak ve manastır korundu; oysa eski camilerden yalnız birkaç tanesi korumaya alındı. Bunun yanı sıra Hıristiyan din adamları hiçbir zaman mollaların suçlandığı gibi suçlanmazdı. Mollalar,

²⁷⁴ Roy(2009), a.g.e.,s.90

²⁷⁵ Hayit, B.(1987), "Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bugünkü Durumu",İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları s.28

²⁷⁶ Bennigsen, A.(1988), *Sovyet Müslümanları*,(Çev. Yuluğ Tekin Kurat), Ankara, Forum Yayınları, s.314

²⁷⁷Hayit(1987),a.g.e., s.28

komşu ülkeler (yani Türkiye) hesabına casusluk yapmak konusunda suçlandığı için tabii ki onlar cezalandırılıyordu.²⁷⁸

2.1.3. Sovyetler'in Dil Ve Eğitim Politikaları

Bilindiği gibi Sovyetleştirme ve sonrasında gelen Ruslaştırma sürecinde, iktidarın en önemli mücadele alanı olan dil, merkeze yerleştirilmiş ve dilin kapsam alanı içerisinde yer alan eğitim politikaları, merkez yönetim tarafından tabana doğru türlü aparatlar/araçlar kullanılarak yayılmaya çalışılmıştır. Lenin'in henüz devrim gerçekleşmeden önce ileri sürdüğü "korenizatsiia" ile ilgili görüşleri, ana dilinde eğitim hakkı ve milli kültürün özgür olacağı ile ilgili vermiş olduğu eşitlikçi politika vaatleri, zaman zaman kesintiye uğrasa da; şekilde milli, özde sosyalist bir modelde Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar devam etmiştir. Bu yüzden "Sovyetler döneminde, Sovyet dil politikası oldukça merkeziyetçi, bir görüntü çizmiş ve Moskova'daki merkezi otorite tarafından biçimlendirildi. Bu aşamada yerel diller büyük oranda Rusça'nın baskısı ve etkisi altında kaldı. Dil yasaları ve bu yasaların uygulanmasından sorumlu olan kadın ve erkekler, bu dil politikası çerçevesinde yetiştirildi.²⁷⁹Eğitim alanındaki Ruslaştırma için öncelikle bütün eğitim müesseseleri yeni liderlere teslim olundu. Bazı hallerde bu Tatar müdürlüklerinin değiştirilmesiyle sonuçlandı. Tahsillerini ihtilalden çok önce tamamlamış olan Tatarlar uzaklaştırılıp yerlerine "Yeni Sovyet Tatar aydınları" getirildiler. Gazete ve dergilerin yazı işleri kurulları, Tatar milli tiyatrolarının müdürleri, yazarlar ve şairler görevlerinden uzaklaştırıldılar. Birçokları burjuva milliyetçiliği veya Sovyetlere karşı faaliyetle suçlanıp, dava edildiler ve Urallara, Batı Sibiry'a sürgüne yollandılar. Bir müşahidin ifadesine göre "İbrahimov'un tasfiyesini müteakip yıl içinde hemen hemen bütün ihtilal öncesi Tatar aydın zümresi de tasfiye edilmişti."²⁸⁰

Kültürel Ruslaştırmanın amacı, geleneksel Kırım kültürünün izlerini yok etmekle ilgiliydi. İlk başta vergilerle özel zanaatkâr ve Tatar sanatının temsilcilerinden oluşan ustaların birlikleri ortadan kaldırıldı. Göz göre göre tüm sanat dalları yok olup gitti, bunlar arasında bin yıllık geçmişe dayanan sanat dalları da vardı; semercilik, silâhçılık, demircilik, kuyumculuk. Müzik sanatienstrüman türü ve repertuar açısından orta derece Avrupai

²⁷⁸Vozgrin, a.g.m.,s.1337

²⁷⁹Karabulut(Yaz 2009), "İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları", Bilig Dergisi, sayı 50, s.65

²⁸⁰Alaç, M(1965), "Bolşeviklerin İkinci İşgalinden Sonra Kırım'da Neler Oldu?", Emel, No 29, s.10

(aslında Rus) bir geleneğe doğru geliştirilmeye çalışılıyordu. Gazetelerde zurna ve davula karşı eleştiriler yayımlanıyordu. Yalnız Stalin'i ve partiyi öven halk şairlerinin eserleri yayımlanabiliyordu "*Mutlu Halkın Şarkıları*" (1940) kitabı bu alandaki örneklerden biridir. Ünlü kompozitör A. Rafetov'u yok ettiler. Yazarlar birliğinde de aynı şey söz konusuydu. Kırım Yazarlar Birliği Başkanı U. İpçi; Tatar olan her şeyle mücadele ediyordu, eski şehir mahallelerinin ve köy kahvelerinin yıkılmalarını emretti. Yer adlarının Rusça adlarla değiştirilmesi ile ilgili uygulama 1920'li yıllarda başlamıştı. Yeni kurulan köylere Rusça isimler veriliyordu, ancak bunun yanı sıra eski yer isimleri de değiştiriliyordu. Hatta bir zamanların Yalta'sı bile Krasnoarmesk oldu. Ancak eski toponimlerin Rus adlarıyla tamamen değiştirilmesi, totaliter sistemin başarıya ulaştığı dönemde, yani 1940'ta gerçekleşti.²⁸¹

5 Ekim 1936'da Simferopol'da yayınlanan Yeni Dünya Gazetesi Kırım Pedagoji Enstitüsü'ndeki kıyımı duyurdu. Buna Latin alfabesinin uygulanmasına alet olmuş olan Çobanzade, Hasan Ayvaz, Osman Akçokraklı ve yazar Latifzade dâhildir. Aynı zamanda Tavrida Üniversitesi Tatar Dili ve Kültürü Fakültesi de tasfiye edildi, idam edilenlerin arasında tarihçi Hilmi Akçokraklı ve Azi; Türkolog Çobanzade, Ayvaz, Lüman, Odabaşlı, Cemalettin ve Tanabaylı; Tıp Profesörleri Osman, Abdullah ve Ömer; Üniversite ve Enstitü direktörleri Hasan, Çeşmeci, Aleksandrovich, Şumin ve Bekir; gazeteci Sükuti, Turpçu ve Murgaza; şair ve yazar Biranbay, Latifzade, Şemizade, Kadir, Camanaklı ve Cavtobeli vardı.²⁸²

Kırım'ın Sovyetleştirilmesini tamamlamak için Bolşevik otoriteleri Kırım Komünist Partisi'ndeki Tatar grubunu imhayı ve Tatar kültürünü Ruslaştırma siyasetini uygulamayı gerekli buldular. Bunun her ikisi de 1936-1940 yılları arasında yapıldı; partinin geriye kalan Tatar üyelerinden milliyetçi sapmasıyla ilgilendikleri hususunda en küçük bir şüphe bile uyandıranlar tasfiye edildiler ve böylece Kırım ASSR'ı o şekilde yeniden teşkilatlandı ki "Muhtar" unvanı hiçbir mana ifade etmez hale geldi. 1936 Kasımı'ndaki 8. Sovyet Kongresi'nde Stalin özellikle Kırım ASSR'ı hakkında şunları söyledi: "Örnek olarak Kırım Muhtar Cumhuriyeti'ni ele alın... Fakat Kırım Tatarları bir azınlıktırlar. Bu sebepten dolayı

²⁸¹ Vozgrin, a.g.m.,s.1336

²⁸² Fisher(2009), a.g.e.,s.208

Kırım Cumhuriyeti'ni Birlik Cumhuriyetleri kategorisine sokmak yanlış ve mantıksız olurdu.”²⁸³

Elde edilen bilgilerden Stalin'in tasfiye sürecine etkin olarak katıldığı ve yol gösterdiği de anlaşılmaktadır. Tasfiyelerin yoğun olarak gerçekleştirildiği dönemde, 1936-38 arasında; Stalin NKVD (Narodniy Komissariat Vnutrennih Del)²⁸⁴ başkanı olan Nikolay Yejov'a, “eğer düşmanlarını dehşete düşürmek istiyorsan, arkadaşlarının kellesini uçurmakla işe başla.” tavsiyesinde bulunmuştur. Yejov da, Stalin'in bu tavsiyesine uygun olarak ilk önce aydınların kafasını kesmekle işe başladı.²⁸⁵

Kültürel alandaki Ruslaştırma süreci her ay onlarca hatta yüzlerce Kırım aydınının idama götürüldüğü 1936-1938 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Son darbe 17.04.1938'de gerçekleşti ve Akhisar Hapishanesinin avlusunda daha önce Stalin cellâtlarının el kaldırmadığı Tatarların büyük bir grubu kurşuna dizildi. Böylece yalnızca birkaç dakika içinde halkın manevi kültürünün başı kesilip atıldı.²⁸⁶1930'lu yılların sonuna kadar Kırım Türklerinin milli aydın sınıfının ve din adamlarının hemen tamamı doğrudan doğruya kurşuna dizilmek veya sürüldükleri çalışma kamplarında hayatlarını kaybetmek suretiyle ortadan kaldırıldı. XX. yüzyılın ilk yarısındaki Kırım Türklerinin bilim, fikir, edebiyat, sanat ve basın tarihi alanlarındaki en önemli isimleri arasında yer alan Hasan Sabri Ayvaz, Bekir Sıtkı Çobanzade, Osman Akçoraklı, Hüseyin Badaninskiy, AbdullahLatifzade, Yahya Naci Bayburtlu, Habibullah Temircan Odabaş, Osman Derenayrılı, Mehmet Kocaahmet Vecdi, Hamdi Giraybay ve Celal Meyinov'un da aralarında bulunduğu binlerce kişiden başka Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi başkanları Mehmet Kubayev ve İlyas Tarhan ile Halk Komiserleri Sovyet Başkanı (Başbakan) Abduraim Samedinov gibi pek çok Kırımlı komünist idareci de öldürüldü. Bu dönemde hapse atılan veya çalışma kamplarına sürülenlerin sayısını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte çeşitli kaynaklarda, Kırım'daki Sovyet hâkimiyetinin ilk yirmi yılında yaklaşık 150.000 civarında insanın yok edildiği belirtilmektedir.²⁸⁷

²⁸³ Fisher(2009), a.g.e.,s.209

²⁸⁴ İç İşleri Halk Komiserliği. Daha önce çeşitli adlar altında faaliyet gösteren bu kurum, 1934-1946 yılları arasında bu ismi almıştır. Sovyetler Birliği'nde güvenlik ve istihbaratla uğraşan en yüksek polis teşkilatıdır

²⁸⁵Ercilasun, G.(2007), “*Stalin Dönemi Kazak Aydınların Tasfiyesi*”, Stalin ve Türk Dünyası, Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 128

²⁸⁶Vozgrin(2002), a.g.m., s.771

²⁸⁷Kırımlı(2002), a.g.m., s.461

Terör rejimi Kırım Türk kültürüne de çok büyük darbe vurdu. 1926-1928 yılları içinde Arap alfabesinden bir tür Latin alfabesine geçildi. Her ne kadar Tatar aydınlarından bazılarının bunu tasvip ettiklerini ve aralarında Çobanzade'nin de bulunduğu birçoklarının bu reformun planlanmasında Türkolog Samoiloviç'le birlikte çalıştıklarını kabul etmek gerekirse de, bu hareketin Tatar dili ve edebiyatı üstünde tahripkâr bir tesiri oldu. Yeni alfabenin zorla kabul ettirilmesi yeni Tatar talebe neslini Arap alfabesi ile yazılmış ve yayınlanmış olan ihtilal öncesi, hatta ihtilalden hemen sonraki Tatar edebiyatının zenginliğinden mahrum bıraktı.²⁸⁸1938'de ise Kiril alfabesi mecbur kılındı. Ayrıca müze ve kütüphanelerdeki milli kültür mirasının pek çok eseri de ortadan kaldırıldı. Kıyımlarda yaratıcı aydınlarının çoğunu kaybetmiş olan Kırım Türklerinin kültür toplumu Ruslaştırma saldırısına karşı koyacak liderlikten mahrumdu. Aynı zamanda mevcut Tatar edebiyatının çoğu siyasi açıdan kabul edilemez ilan olundu. Tatar dilinde yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı 1935'de 23 iken 1938'de 9'a düştü. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler Tatar dilinden çıkartıldı, yerlerine Rusça kelimeler ve gramer kaideleri sokuldu.²⁸⁹

Çarlık Rusya'sı sömürgeci ve yok edici politikalarını uygularken eğitimi ve dili çok önemsemiştir. Bunun için de ilk şart olarak okullaşmayı öngördü. Lenin döneminde bu hedeflerde gevşeme görülse de okul açılmaya ve okullarda zorunlu olmasa da büyük oranlarda Rusça öğrenimine devam edildi. Stalin de Lenin gibi örneğin 1936 yılında çıkarmış olduğu bir yasa ile (Anayasanın 12. Maddesi) yerli halkların dillerini kullanmalarını garanti altına almıştı, ancak 1937 yılında çıkarmış olduğu başka bir yasa ile bütün okullarda Rusça öğretimini zorunlu hale getirdi. Bu tarihlerde "Rus dili vasıtasıyla komünizme daha çabuk ulaşılabileceği" söylendi. Bütün okullarda Rusça'nın zorunlu hale getirilmesi, cumhuriyetlere bölünmüş olan Türk halkının ana diline vurulmuş en büyük darbelerden biri oldu. 1940'lara kadar geçen süreçte bütün hazırlıkları yapmış olan Sovyet İmparatorluğu, kendince normalleşme sürecine girildiğini görünce, İmparatorluğu tek bir dil ile idare etmenin gereğini böylece belirgin hale getirdi.²⁹⁰Kültür alanında ise, Rus Dili'ne, tüm Sovyetler Birliği'nde üstün bir konum kazandırıldı, üst makamlarda görev alabilmek için iyi derece Rusça zorunlu hale getirildi. Uygulanan bu "asimilasyon politikası",

²⁸⁸Fisher(2009), a.g.e., s. 203

²⁸⁹ Fisher(2009), a.g.e.,s.210

²⁹⁰Karabulut(2009), a.g.m.,s.76

beraberinde kimlik değişimlerini getirdi ve pek çok etnik grup üyesi kendilerini “Rus” olarak adlandırmaya başladı.²⁹¹

2.1.4. Mimari Alanda Ruslaştırma Politikaları

Ruslaştırma faaliyetleri dil, eğitim, din, ekonomi alanları ile sınırlı değildi. Mimari alanda da Ruslaştırma faaliyetleri yürütülmüştü ve bu faaliyetler daha çok şehirleri kapsıyordu. Eski binalar, hatta bütün mahalleler yıkıldı. 1926-1928 yıllarında Karasupazarı'nın tüm merkezinin yıkılması, dünya mimarisinin tarihi açısından bir trajedi sayılır. Köylerden en çok bozkırda bulunanlar zarar gördü, çünkü çok korumasızdılar. Yıkılanların yerine göçmen tipi evler yapılıyordu ve böylece büyük ve küçük yerleşim merkezleri Kırım'a gittikçe farklı bir görünüm kazandırılıyordu. Kırım, Orta Rusya'da bulunan bir ile benzemeye başladı. Ruslaştırma her yerde görülüyordu, ancak Güney sahil bölgesinde çok çirkin bir hal aldı. Burada, deniz sahili boyunca demiryolu ve gar binaları yapmaya karar verdiler; ancak bu planın gerçekleştirilmesine İkinci Dünya Savaşı engel oldu, yoksa şimdiki Kırım'ın Güney sahili olamazdı. Ancak birçok şeyi de yapabildiler; örneğin acımasız bir şekilde eski selvi ağaçlarını kökten sökerek (Stalin bu ağaçlardan çok nefret ediyordu) “Rus” akağaçlarını orman ve parklara diktiler. Kırım Yarımada'sını güney, sıcak ve kuru havasından mahrum bırakmak, onun ekosistemini değiştirerek Orta Rusya'ya has bir ekosistemi getirmek gibi amaçlara doğru gidilmek isteniyordu. Bunun için de dağ eteklerindeki ovalara duvarlar yükseltiler, bundan “el yapımı” göller ortaya çıktı ve bunlar Kırım'da hiçbir zaman görülmeyen sivrineklerin yuvalarına dönüştü. Bu alanda yapılmış ikinci adım da, bozkır bölgesinde çok sayıda kanal kazmakla ilgiliydi. Ancak kanallardan, hayvanlar için mükemmel otların bulunduğu bozkır arazisi tuzlandı.²⁹²Kırım Tatarları iki savaş arasında geçen yirmi yıl boyunca (1921-1941) Sovyetlerin kendilerini yok etme politikası izlediğini ileri sürmektedir. Bu dönemde öldürülen ya da sürülenlerin sayısının Kırım'ın 1917'deki Tatar nüfusunun hemen hemen yarısına eşit olduğunu savunmaktadırlar.²⁹³

Kırım Türkleri için üzüntü verici olayların yanında 1921-1941 yılları arasında bir takım olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. İlk olarak, 1930'lu yıllardan başlayarak Moskova'dan gönderilen kişilerin hazırladıkları raporlar Kırım Türklerinin durumunu düzeltmeyi

²⁹¹ Özel(2014), a.g.m.,s.111

²⁹² Vozgrin, a.g.m., s. 1336

²⁹³ Kırimal, E.(1956), “Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam”, Dergi, Münih, No:5, s.25

amaçlıyordu. İkinci olarak, Kırım ekonomik ve kültürel yapıya büyük katkılarından dolayı 1934 yılında Sovyetler Birliği'nde Lenin Nişanı'nı alan ilk özerk cumhuriyet olarak tarihe geçmişti. Üçüncü olumlu gelişme, 1783-1935 yılları arasında Ruslar'ın kötü davranışlarıyla karşı karşıya kalan Kırımlılar'ın durumu güney bölgelerinde düzeltmek için 1935'te "Kırım'ın Güney Sahilleri İçin Ekonomik Planlama Komitesi Raporu"nun yayınlanmasıydı. Bir başka olay da Kırım tarihini konu alan makalenin 1937'de Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde yer almasıydı.²⁹⁴ Netice itibarıyla dünya tarihindeki en büyük değişimlerden biri şüphesiz 1917 yılında Çarlık Rusya'sında gerçekleşen Bolşevik Devrimi'di. Sovyetler Birliği Lenin'in ölümünden beş yıl sonra yani 1929'da bir büyük değişimi daha yaşayacaktı. Çılgınca denilebilecek bir süratle sanayileşmeye giren Rusya, bu süreçten tarım alanlarını ve çiftliklerini devletleştirerek, tarımda modernleşmeyi sağlayarak ve milyonlarca insanı okur yazar yaparak çıktı. Ancak bu dönemde milyonlar devletin baskı ve terörüne maruz kaldı, yaşamını yitirdi. İkinci devrim niteliği taşıyan bu dönem de Stalin'in eseri oldu.²⁹⁵ Kırım Türkleri yirmi yıl süren korkunç zulüm idaresi sonucu pek çok aydın önderinin yanı sıra nüfusunun yaklaşık yarısını kurban verdi. Hürriyeti esaretle, hak ve adaleti vahşetle, demokrasi ve kıvılcımlarını da istibdatla boğan çürük komünizm rejimi, bütün memleketi öyle bir temerküz kampı şekline soktu ki, seslerini çıkarmaya mecalleri kalmayan mazlum milletlere, bu zulümden kurtulmak için uygun bir zaman beklemekten başka yapacak bir şey kalmadı. "Adet ve an'anelerimiz ayaklar altına alındı, dini ve manevi bütün hatıralarımız çiğnendi, yazılarımız Ruslaştırıldı, dilimize Rusça kelimeler sokuldu. Milli benliğimiz çamura atıldı, ayaklar altında çiğnendi. Bir zamanlar çiçekli bir memleket olan Kırım'da bütün Rusya gibi menfur kolhozlar diyarına döndü, köle gibi çalıştırılan ahali ise bütün insan haklarından mahrum bırakılarak, sürünmeye başladı." diyordu bir Kırım Türkü.²⁹⁶ Sözün kısası, Bolşevik idaresinin ilk yirmi yılında (1921-1941) Kırım, 1917 itibarıyla yarım adadaki Tatar nüfusunun yarısına yakın olmak üzere, 170,000 Tatar'ın öldürülmesi ya da sürgün edilmesine tanık oldu.²⁹⁷

²⁹⁴ Fisher(2009), a.g.e., s. 212

²⁹⁵ Kılınç(2007), a.g.m., s.220

²⁹⁶ Hablemitoğlu, N.(2002), *Kırım'da Türk Soy Kırımı*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s.43

²⁹⁷ Kırımlı(1956), a.g.m., s.33

2.2. İkinci Dünya Savaşına Giden Yolda Rusya ve Almanya Arasında Kırım

2.2.1. Savaş Öncesi Avrupa Ülkelerinin Genel Durumu

1919- 1939 yılları arasında yaşanan olaylar, ülkeleri adım adım yeni bir dünya savaşına doğru sürükledi. Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmalar, Avrupa'nın ve dünyanın güçler dengesini yeniden düzenlemiş, antlaşmalardaki haksızlık ve adaletsizlikler, başka bir büyük savaşın gerekçesi olarak görülmüştür. Savaş sonrası oluşan boşluk, siyasi bunalımlar ve ekonomik sorunların etkisiyle totaliter sistemlerin yayılcı ve değişimci politikalar izlemesi, savaş koşullarının oluşmasında çok büyük etkiye sahip oldu.

Almanya'da, Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluk yıkılarak Cumhuriyet ilan edildi, ardından anayasa ilan edilerek demokratik düzene geçildi. Ancak bu değişiklik, savaş sonrası oluşan karışıklıkları ve Versay Antlaşması'nın yarattığı yıkımı düzeltmedi. Bu durumdan yararlanan Hitler, Münih'te Nasyonel Sosyalist Partisi'ni (Nazi) kurdu. Hitler, Almanya'da iktidara geldiği 1933'ten İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte üç temel amaç benimsedi. Bunlar; Almanya'nın Versay Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması, Almanya dışında yaşayan tüm Almanların, Almanya çatısı altında birleştirilmesi yoluyla Tek millet - Tek devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi; Hayat Sahası politikası ile yeni fethedilecek topraklar sayesinde Alman halkının güç ve refahının artırılmasıdır.²⁹⁸

Rusya'da ise 1939-1941 yılları arasında Rus vatanı fikri, Sovyet vatanı fikrinin önüne geçmeye başladı. Kohn, Moskova'nın SSCB'deki Slav olmayan milletlere bütün kültür ve tarih değerlerini değiştirerek tekrar değerlendirmeleri için benzer baskılar yapmaya başladığını belirtti. Baskı altında devam ettirilen ve II. Dünya Savaşı döneminde gelişen Stalinizm Sovyetler Birliğindeki millet algısı ve oluşturulmaya çalışılan Rus insanı sürecini tamamen farklı bir yönünü ortaya koydu. Stalinizm; bu dönemde Sovyet Devleti potansiyel tehlikelerden koruma amacı altında, adeta halkları yok etme politikasına dönüştürüldü. Stalin II. Dünya Savaşı döneminde pek çok Sovyet liderinin aksine Rus milliyetçiliği söylemini “şovenist politikalara” adapte etti ve Rus milliyetçiliği fikrini uygulamaya koydu. Böylece Stalin, Alman işgaline karşı Rusya'yı koruma adına milliyetçilik fikrini zirveye çıkarttı.²⁹⁹ Uzun vadede bir Sovyet-Alman savaşının kaçınılmaz olduğunu düşünen Stalin ve

²⁹⁸ Efe, G.(2015), *1939-1953 Yılları Arasında Türk- Sovyet İlişkilerindeki Değişimin Türk Basınına Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s.12

²⁹⁹ Özel(2014), a.g.m., s.111

Sovyet yönetimi, sadece zaman kazanmakla yetinmedi, aynı zamanda jeopolitik manevralar da yaptı ve Almanya'nın "nüfuz alanlarını" SSCB'nin hayati öneme sahip merkezlerinden uzak tutmaya çalışıyordu. 21 yıl önceki Brest-Litovsk görüşmelerinde olduğu gibi, alan kazanmak yine çok önemliydi. Hitler ile Stalin, uzun gizli konuşmalardan sonra, dışişleri bakanları Ribentrop ile Molotov'a 21 Ağustos 1939 tarihinde Moskova Anlaşmasını imzalatmışlardı. Ribentrop'un da yazdığı üzere, Stalin, daha ilk görüşmede "nüfuz alanlarının" kesin şekilde belirlenmesini istedi. Bilindiği gibi, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paketi'nin gizli eki uyarınca, Litvanya Almanya'nın; Finlandiya, Letonya ve Estonya ise SSCB'nin arasında imzalanan 28 Eylül 1939 tarihli Dostluk ve Sınır Hattı Hakkında başlıklı anlaşmanın gizli ek protokolüne göre ise, söz konusu ülkelerin hepsi Sovyet "nüfuz alanı" içinde kalıyordu.³⁰⁰ Stalin, bunlara karşılık, Sovyetler Birliği'nin güya tarafsızlığını koruyacağını ve Almanya'ya savaş için gerekli hammadde ve buğday vermeyi taahhüt etti. Hitler; böylece, kendisini garantiye aldıktan sonra, bütün kuvvetiyle Polonya'ya saldırdı ve O'nun bir hafta içinde saf dışı olmasını becerdi. Polonya'ya verdikleri garanti taahhüdüne uyarak Hitler'e savaş ilan eden İngiltere ve Fransa, Polonya'ya hiçbir yardımda bulunamadıkları gibi, İngiltere kendi adasına çekilip savunma savaşı yapmak zorunda kaldı, Fransa ise teslim oldu.³⁰¹ 1930'lu yılların sonunda Almanya, Sovyetler, Polonya, İngiltere, Fransa cihetinde yaşanan olaylar tüm bu ülkeleri II. Dünya Savaşı'na doğru yönlendirmekteydi. 23 Eylül 1940'da Japonya; Berlin-Roma mihverine katıldı. 20 Kasım 1940'da Macaristan, 23 Kasım'da Romanya, 25 Kasım'da Slovakya ve 2 Mart 1941'de Bulgaristan; Alman- İtalyan-Japon üçlü paktına girdiler. Bunlar arasında en büyük gadre uğrayan memleket Romanya oldu. Çünkü Hitler'in zoruyla Bulgaristan'a güney Dobruca'yı ve Macaristan'a Transilvanya'yı vermek mecburiyetinde kaldı. Stalin, Hitler'in plan ve hareketlerinden kuşku duymaya başlamıştı. Özellikle de Stalin'in boğazlar üzerinde bir anlaşma yapma isteğini reddedince ve Tuna Komisyonu'na dâhil olma arzusunu çekimser şekilde kabule yanaştığını anlayınca kuşkusu iyice arttı. Savaş hazırlığını hızla arttırmaya girişti.³⁰²

³⁰⁰ Yemelyenayev, Yuriy(2015), *Stalin İktidarının Zirvesinde*, (çev. Orhan Uravelli), Ankara, Lena Yayınları, s. 191

³⁰¹ Ülküsal(1980), a.g.e., s. 297

³⁰² Ülküsal(1980), a.g.e., s.298

2.2.2. Almanya'nın ve Rusya'nın Kırım Üzerindeki Planları

Kırım'da 1939 yılında yapılan Sovyetler Birliği nüfus sayımı verilerine göre 1.123.806 kişi yaşıyordu. Bu sayının 557.449'unu Ruslar, 218.492'sini Kırım Türkleri ve 153.478'ini Ukraynalılar oluşturuyordu. Bölgede en az nüfus Litvanyalı'lara aitti. (888 kişi)II. Dünya Savaşı öncesinde hem Almanlar'ın hem de Ruslar'ın Kırım'a dair çeşitli planları bulunmaktaydı. Dönemin Sovyet lideri Stalin'in, 1941 sonbaharında bütün Kırım Türkleri'ni Kazakistan bozkırlarına sürmeyi tasarladığı nakledilmektedir. Diğer taraftan, Almanlar da Kırım'ın kendi topraklarına dâhil edilmesi, bölgenin Alman subayları için bir tatil beldesi haline getirilmesi veya İtalyanlar'la ihtilafı oldukları Güney Tirol Almanları'nın buraya yerleştirilmesi düşüncesini taşıyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için ise, Kırım'da yaşayan Ruslar, Ukraynalılar, Kırım Türkleri dâhil herkesin sürgün edilmesi gerektiğine inanıyorlardı.³⁰³Ancak mesele şu ki 23 Ağustos 1939'da Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra geçen 22 ay içinde, SSCB gibi, Almanya da harp gücünü arttırmıştı. Söz konusu dönemde Almanya'nın işgal ettiği ülkeler de Alman orduları için üretim yapıyor ve hammadde sağlıyorlardı. Almanya 1939'da 22,5 milyon ton çelik üretmişken, 1941'de Almanya ve işgal edilmiş ülkelerdeki toplam çelik üretimi 31,8 milyona ulaşmıştı. Oysa SSCB'de 1940'ta çelik üretimi sadece 18 milyon tondu.³⁰⁴

Kırım'ın Sovyetler Birliği'nin güney sınırında bulunmasına rağmen Almanlar daha 1941'in Nisan ve Mayıs'ında yarımadayı istila ve işgal etmeyi planlamışlardı. Nazi Partisi'nin hariciye bürosu direktörü olan Alfred Rosenberg, Sovyetler Birliği'ni, birisi de "Ukrayna ve Kırım" olan yedi bölgeye taksim eden bir muhtıra yayınladı. Bu muhtırada müstakil bir Kırım'dan bahis yoktu. Alexander Dallin, "Kırım'la, Volga'nın batısındaki Kosak Bölgeleri'nin dâhil edilmesinin Ukrayna'ya pek çok yabancı toprağın verilmesi manasına geldiğini" işaret etmektedir. Sonradan Rosenberg Kırım hakkındaki tutumuna açıklık getirmiş ve "ileride Tavrida adı altında müstakbel büyük Ukrayna'nın bir parçası olacağı halde" "doğrudan doğruya Alman idaresi altında tutulacağını" belirtmişti. Daha Doğu'ya

³⁰³Özcan, K., "Kırım Türkleri'nin Sürgünü ve Milli Mücadele(1944-1990)",http://www.surgun.org/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun, s.2

³⁰⁴ Yemelyanov(2015), a.g.e., s.215

doğru Alman ilerleyişi başlamadan önce Alman askeri ve siyasi planlayıcıları Reich'a katıldıktan sonra Kırım'da Tatarlar'a yer olmadığı hakkında hiçbir şüphe bırakmamışlardı.

İlk ırkçı Nazi teorisine göre “Moğol, Tatar ve Kırgız aşağı ırkla eşdeğer kelimelerdi ve Rusya'nın Asyalaşması ırki sağlığını yok etmişti.” 1943'lerde bile Almanya'da gösterilmek üzere yapılmış bir propaganda filminde Almanlar Kırım'da yerlerini “daha asil bir ırkın alacağı” Tatar tiplerden ve Asyalı geri kalmışlıktan” bahsediyorlardı.

16 Temmuz 1914'deki bir siyasi toplantıda Hitler, “Kırım'ın bütün yabancıların sürüleceği veya tahliye edileceği saf bir Alman kolonisi olacağına” karar vermişti. Yabancıların arasına Kırım Tatarları'nı da dâhil ediyordu. Hitler, Kırım'ı geleceğin Karadeniz'indeki Alman Cebeli Tarık'ı olarak görüyordu. Almanlar'ın Kırım'a karşı ilgisine sebep olan başka düşünceler de vardı. Evvela Alman komutanlığı Türk hükümetini Mihver devletlerinin safında savaşa sokmak için yeterli baskı yapabileceğine inanıyordu. Nihayetinde Türkler uzun zamandan beri Almanlar'ın dostuydular, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın yanı sıra savaşmışlardı ve Sovyet Hükümeti'nin selefleri çarların güneye doğru yayılma arzularından hiçbir zaman vazgeçmemiş olduğunu fark etmişlerdi. Fakat bu, Almanlar'ın Kırım Tatarları meselesini ihtiyatla ele almalarına sebep oluyordu. Çünkü Kırım Tatarları, Türkiye Türkleri'nin ilgisini diğer Sovyet milliyetlerinden daha çok çekmişlerdi. Sadece ve sadece bu sebepten dolayı Alman idarecileri, Tatarlar'ın Kırım'dan erken bir tarihte çıkarılmamasını kararlaştırdılar. Hatta Ankara'daki Alman sefiri Von Papen, Kırım seferi tamamlandıktan sonra orada Kırım Tatarlarının katılabileceği bir idare kurmasını hükümetinden ısrarla talep ediyordu. Ona göre bunun Türkiye üzerinde güçlü bir siyasi tesiri olacaktı.³⁰⁵

En nihayetinde Hitler ve kurmay takımı Kırım'ı kontrol etmenin iki önemli stratejik sebebi olduğunu fark ettiler;

1- Kırım, Ukrayna'yı kontrol etmenin güneydeki garantisiydi;

³⁰⁵ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.298

2- *Sovyetlerin elindeki bir Kırım "Romanya petrol sahalarına hücum için bir Sovyet uçak gemisi" olabilirdi. Ayrıca Kırım'ı Sovyet Hükümeti'nin elinden almak onu Kırım'ın sınıî ve zirai üretim gayretlerine ağır bir ekonomik darbe indirecekti.*

Hitler, Sovyetler'e karşı savaşa karar vermişti; ilanı için bahane bulmakta güçlük çekmedi. Taahhüdünü yerine getirmekte ihmal gösterdiğini, hoş gitmeyen hareketlere giriştiğini ileri sürerek 1941'in 22 Haziran sabahı saat 5'de Silahlı kuvvetlerine Sovyetler sınırlarını geçme emri verdi.³⁰⁶ Almanya'nın Sovyetler Birliği'nin işgalini amaçlayan "Barbarossa Harekâtı" için Hitler, 1941 yılının başında savaşı başlattı. Dünyanın o güne kadar gördüğü en donanımlı ordu olan Almanya 22 Haziran 1941 tarihinde, Rus cephesinde taarruza 160 tümen piyade, herbiri 350 tankı ihtiva eden 20 zırhlı tümen 3500 uçak ve bir milyon askerle Sovyetler Birliğine saldırdı.³⁰⁷

Başlangıçta Rus kuvvetlerinin de insan gücü Almanya'nınki kadar olmakla beraber, silah ve malzeme bakımından Almanya ile kıyaslanamazdı. Bu sebeple, Leningrad, Moskova ve Kiev istikametinde üç koldan başlayan Alman taarruzu kolaylıkla gelişti. Eylül başında Leningrad'ı muhasaraya başladılar. 19 Eylül'de Kiev, 16 Ekim'de Odessa, 21 Kasım'da Rostov ve bütün Kırım Almanlar'ın eline geçti.³⁰⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Alman- Rus cephesinin kurulması üzerine Stalin'in Rus olmayan milletlerden beklediği sadakatsizlik korkusu kuvvetlenmeye başladı. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çeçenler'in ve Kırım Türkleri'nin topyekûn sürgün meselesi, bu sıralarda müzakere edilerek karar altına alınmış; fakat yalnız Kırım Türkleri'nin sürülmesi, Alman istilasının başlaması üzerine, ileri bir tarihe bırakılmıştı. Nitekim Alman ordusu Kırım'a girdikten sonra, Akmesic şehrinin resmi hükümet dairelerinden birinde, Stalin hükümetinin daha 1941 sonbaharında Kırım Türkleri'ni tüm olarak Kazakistan'a sürgün etme niyetini ortaya koyan bir belgenin ele geçirildiği bilinmektedir.³⁰⁹

Sovyetler Birliği'nde 1930'lu yılların sonunda tutuklanan ve cezaevlerinin, toplama kamplarının zor şartlarında öldürülecekleri günü bekleyen binlerce Kızıl Ordu subayı serbest bırakılarak, orduda yeniden görevlendirildi. Büyük Britanya İmparatorluğu, savaşta Sovyetler Birliği yanında yer aldı. Bir tarafta Nazi Almanya'sı, İtalya, Japonya'dan oluşan

³⁰⁶ Ülküsal(1980), a.g.e.,s.298

³⁰⁷ Altaylı(2013), a.g.e., s.72

³⁰⁸ Armaoğlu, F.(1999), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul, Alkım Yayınevi, s.197

³⁰⁹ Hablemitoğlu, N.(2002), a.g.e., s.39

Mihver Devletleri, diğer yanda Rusya yer almaktaydı. Almanya'nın saldırısı başlayınca Sovyet orduları, ardında ateşe verilmiş topraklar bırakarak Moskova'ya kadar çekildi. Sovyet ordusu geri çekilirken, ardında hiçbirşeyi sağ ve sağlam bırakmama emri almıştı.³¹⁰

2.2.3. Almanya'nın Kırım'ı İstilas ve Kırım Türkleri'nin Alman İşgaline Karşı Tutumu

Planların hazırlanması aylarca sürmesine ve Kırım istilas Alman- Rus harbinin çıkışından üç ay sonra başlamasına rağmen, Kırım'daki Rus idaresi Alman saldırısı karşısında tamamen hazırlıksızdı.³¹¹ 24 Ekim 1941'de Kırım'a girmeye başlayan Alman ordusu, 31 Ekim'de Orkapı'dan Kırım'a girdi. 2 Kasım'da Kırım'ın merkezi Akmescit(Simferopol) şehrini aldı. 16 Kasım 1941'e kadar Akyar hariç bütün Kırım yarımadasını ele geçirdi.³¹² Perekop'ta ilk göründükleri Eylül ayından 30 Kasım'a kadar geçen zaman içinde, General Manstein'in kumandasındaki Alman ve Romen tümenleri Sivastopol hariç bütün yarımadayı ele geçirdiler. Kuvvetleri Ruslar'inkinden çok az olmasına rağmen bunu başardılar. Naziler sadece Odessa ve Sivastopol şehirlerinde ciddi bir direnişle karşılaştılar. (Bu sebepten dolayı bu iki şehre sonradan SSCB'nin Kahraman Şehri unvanı verildi.)³¹³

Milliyetler meselesi Çarlık Rusya döneminde de Sovyet Rusya döneminde de devletin en önemli meselelerinden biriydi. Lenin Ekim Devriminden önce "Rus Çarlığı'nın dünyanın en büyük halklar hapisanesi" olduğunu söylemiş ve Rus olmayan halklara bağımsızlık vaat etmişti. Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan bu halklar, devrimden sonra aldatıldıklarını anlamışlardı ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte yeniden büyük umutlara kapılmışlardı. Almanların Sovyetler Birliği'ni çökerterek, Rus olmayan milletlerin bağımsız milli devletlerini kurmalarına izin vereceklerini, hatta bu konuda kendilerine yardımcı olacaklarını umuyorlardı.³¹⁴ Bu doğrultuda 30 Kasım 1941'de, Almanlar'ın Orkapı ve Arbat şeridinden Kırım'a girmeleriyle Kırım Türkleri, yirmi yıldır hasret oldukları günlere kavuştuklarını zannettiler. Yolda halkın coşkun tezahüratı ile karşılanan Alman kuvvetleri, hiçbir mukavemet görmeden, bir gün içinde Kırım'ın merkezi Akmescit'e vardılar. İlk sıralarda Almanlar'ı "kurtarıcı" sanan Kırım Türkleri, ellerindeki bütün imkânlarını

³¹⁰ Altaylı(2013), a.g.e., s. 80

³¹¹ Fisher,(2009), a.g.e., s.218

³¹²Kırımlı(2002), a.g.m., s.461

³¹³ Fisher(2009), a.g.e., s.218

³¹⁴ Altaylı(2013), a.g.e., s.81

kullanarak onlara yardım ettiler. Kırım Türkleri'nin gayesi; hangi şartlar altında olursa olsun, Rus hâkimiyetinden kurtulmak, bağımsız bir devlet kurarak hür dünya insanlığının sahip olduğu bütün maddi ve manevi hak ve hürriyetlere kavuşmaktı. ³¹⁵

O günleri bizzat yaşayan Müstecip Ülküsal Kırım'ın işgalini şöyle anlatmaktadır. “Dışarıdaki Kırım Kurtuluş hareketinin önderi ve Kırım Kurultay hükümetinin ve Parlamentosu'nun yetkili ve resmi murahhası Cafer Seydahmet Kırimer, harekete geçmemiz gerektiğine karar verdi. 21 yıldan beri beklenen saat çalmış değil miydi? Düşmanımızın düşmanı bizim dostumuz ve onunla savaşan bizim müttefikimiz sayılmaz mıydı? Önderimiz Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen ile görüştü. Benim, arkadaşım Edige Kırimal ile Berlin'e gidip oradan Kırım'a yollanmamız hususunda anlaştı. Bu anlaşma ve Berlin'den gelen izin üzerine, “27 Kasım 1941 tarihinde trenle İstanbul'dan Berlin yolculuğumuza başladık. 2 Aralık 1941 günü öğle üzeri Berlin'e ulaştık. Alman Genel Kurmay Subayları ve Nazi Partisi ileri gelenleri ile görüşmeye başladık. Hazırladığımız 30 sayfalık muhtıramızı Büyükelçi Von Şulenburg delaletiyle, Hitler'e gönderdik. Muhtırada, kısaca, Kırım'ın Hanlık devrinden, medeniyetinden, adaletinden, Komünist Rus idaresinden bıkmış ve zulüm görmüş olan milletlerin ve bilhassa Türk unsurlarının Alman ordularının kendilerinin kurtarılmalarına yardımcı olacaklarını umuyorduk” demiştir. ³¹⁶

Alan Fisher'se 1941 Eylül ile Aralık ayları arasında yaşananları şu şekilde anlatmıştır. “Evvvela birçok Kırım şehrinde Tatar halk ilerleyen Alman ordusunu sevinç gösterileri ve “kurtarıcılar” sedalarıyla karşıladılar. Buna şaşırılmamak gerekir. 1930'larda olanlar Tatarlar'ın SSCB'ne bağlı bir Sovyet Rus sömürgesinde yaşadıklarına inanmalarına zemin hazırladı, harbin çıkışından önceki son birkaç yılda Kırımlılar ve milli Tatar liderlerinin imhası çok şiddetli oldu. 1941'de ileri gelen Tatar liderlerinin çoğu ya ölmüştü ya da Batı Sibirya'daki Sovyet çalışma kamplarındaydılar. Nefret edilen Sovyet idaresini kaldırma gayesini ilan eden yabancı bir ordu, ülkelerine girdiği zaman Kırım Tatarlarının sevinç gösterisinde bulunmalarından başka ne beklenebilirdi? Bu da Sovyet hükümetinin Tatarları toptan cezalandırmaları için bir sebep teşkil etti.³¹⁷ Kızılordu birlikleri Kırım'ı elden çıkarmak gerektiğini anlayınca, Kırım'da umumi bir tedhiş havası yarattı. Geride

³¹⁵ Hablemitoğlu, N.(2002), s. 44

³¹⁶ Ülküsal(1980), a.g.e., s. 299

³¹⁷ Fisher(2009), a.g.e., s. 219

Almanlar'a yardım edebilecek bütün unsurları temizlemeyi hedef edinen Kızılordu birlikleri, binlerce masum Türk'ün kanına girdiler.

Akmescit şehrinde yaşayan ve olaylara bizzat şahit olan İlyas Musabey; “geceyi gündüze katan NKVD idaresi durmadan sivil halkı tevkif ve idam ediyordu” demiştir. Yine Akmescit şehrinde, 29 Ekim 1941 tarihinde, Akmescit hastanesinde yatan hasta ve ağır yaralı Sovyet askerlerini Sivastopol şehrine nakletmek üzere şehir garında vagonlara bindirdiler. Fakat tren hareket etmedi ve Bolşevikler 31 Ekim sabahı saat 9'da vagonları ateşe verdi. Diri diri yanan hasta ve yaralı Sovyet askerlerinin yürekler paralayıcı feryatları ile iniltileri sivil halk tarafından duyulmasın diye komiserler vagonların kapılarını alelacele kapatıyorlardı. 1 Kasım sabahı tamamıyla yanmış olan trenin ancak külleri kalmıştı.³¹⁸

Bir başka görgü tanığının ifadesine göre ise “Simferopol'in 31 Ekim 1941'deki tahliyesinin arifesinde NKVD mensupları NKVD binasının bodrumundaki hücrelerde ve şehir hapishanesinde bulunan bütün mahkûmları kurşuna dizdiler. Bolşeviklerin çekilmesinden sonra Simferopol NKVD binasının bodrumundaki çok sayıda ölünün arasında kadın ve çocuk cesetleri bulundu. 4 Kasım 1941'de NKVD mensupları Yalta şehir hapishanelerindeki bütün mahkûmları kurşuna dizdiler.” Muhtemeldir ki bu, bütün Kırım şehirlerinde tekrarlandı. İkinci olarak da Kırım'ı tahliyeye hazırlanan Sovyet idarecileri Almanlar'ın eline bol malzeme ve sanayi tesislerinin düşmesini önlemek istediler. Bolşevik politikacılar ve ekonomik menajerler nakledilemeyen bütün sanayi kapasitesinin imhasını, yiyecek maddesi dolu depoların yakılmasını, bütün su ve kanalizasyon sistemlerinin dinamitlenmesini, bütün elektrik ve telefon hatlarının sökülmesini emrettiler. Her halukarda bu tahripleri; ihtiyaçları olan malzemeleri dışarıdan getirmeye devam eden veya zaten zor durumda bulunan mahalli halktan müsadere eden Almanlar'la, Rumenle're fazla müşkülât çıkarmadı; fakat Alman işgalinin ilk aylarında hayatı Tatarlar ve diğer Kırımlılar için çok zorlaştırdılar. Müteakip yazda hem Rus hem Tatar hemen hemen bütün Kırımlılar bu hareket tarzını Almanlara değil kendilerine yöneltilmiş olarak görüyorlardı. Kırımal'ın da yazdığı gibi: “Geri çekilme esnasında yaratılan terör dönemi Tatarlara, Bolşevikler Kırım'a döndüğü takdirde Kırım halkının tekrar takibata uğrayacağı hakkında delil verdi.”³¹⁹

³¹⁸ Kırımal, E.(1963), “Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam”, Emel Dergisi, İstanbul, Sayı 16, s.36

³¹⁹ Fisher(2009), a.g.e., s.221

Kırım Türkleri'nin gayesi; hangi şartlar altında olursa olsun, Rus hâkimiyetinden kurtulmak, bağımsız bir devlet kurarak hür dünya insanlığının sahip olduğu bütün maddi ve manevi hak ve hürriyetlere kavuşmaktı. Bunu kazanabilmek için de Almanlar'ın kendilerine ne dereceye kadar hak tanıyacağını hesaba katmayan Kırım Türkleri, son varlığını da ortaya atarak mücadelede Almanlar'ın safında yer aldı. İlk sıralarda Almanlar'ı "kurtarıcı" sanan Kırım Türkleri, ellerindeki bütün imkânlarını kullanarak onlara yardım ettiler. Almanlar, Kırım'a girdiklerinde dehşetli bir açlığın başladığını gördüler.³²⁰ NKVD birlikleri geri çekilirken, bütün hububat depolarını ve erzak merkezlerini yakmışlardı. Almanlar kısa bir zaman içinde bu açlığı önlediler. Bu hareketleri, Kırım halkının kendileri hakkında ilk müspet intibalarının meydana gelmesine sebep oldu. Kırım Türkleri'nden kurulu kılavuzlar sayesinde önce Kerç şehrine giren Almanlar, yine bu kılavuzlar sayesinde gizli yer altı tünellerinden ilerleyerek Akyar'ı ele geçirdiler. Böylece Almanlar az bir zayıyla Kırım'ı işgal etmiş oldular. Bu durum sadece Kırım'a münhasır değildi. Almanlar kısa sürede kazanılan bu zaferleri "üstün ırk" teorileriyle izah etmeye kalktılar. Hâlbuki Almanlar'ın başarılarında önemli rol oynayan unsurun: "Sovyet rejimine asla intibak edememiş Türkler" olduğunu Moskova yöneticileri derhal anlamış ve harp sonrasına müteveccih planların hazırlıklarına başlamışlardı. Gerçekten de; "Türkler'in Sovyet rejimine karşı besledikleri nefretin kuvvetini, II. Dünya Savaşı gereği gibi ortaya koymuştur. Bu savaş sıralarında Türk orduları ve Türklerle meskûn eyaletler, Sovyet hâkimiyetine karşı amansız bir cephe almışlardı."³²¹ Almanların Doğu Avrupa ülkelerinin tümünü işgal ederek Moskova kapılarına dayandığı bir dönemde dünyadaki genel kanı, savaşı Almanların kazanacağı yönündeydi. Almanlar Kırım'ı ve Kuzey Kafkasya'nın bir kısmını işgal etmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin savaşı kaybetmesihisinde Rus olmayan halkların bu arada Türk halklarının yaşadıkları toprakların geleceğiyle yakından ilgileniyordu. Türkiye'nin Almanya büyükelçisi Hüsrev Gerede bu konularda Alman tarafıyla görüşmeler yapıyor, bir yandan Alman tarafının düşüncelerini öğrenmeye çalışırken diğer taraftan da Türkiye'nin pozisyonunu Alman tarafına kabul ettirmeye çalışıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsacker raporunda Hüsrev Gerede ile aralarındaki görüşmeyi şu sözlerle özetlemişti: "Büyükelçi, Kafkasya halklarının bir tampon devlet olarak birleştirilebileceklerini söyledi ve Hazar Denizi'nin doğusunda da bağımsız bir Türkistan devletinin kurulabileceğini ima etti."³²²

³²⁰ Hablemitoğlu, (2002), a.g.e., s.44

³²¹ Hablemitoğlu, (2002), a.g.e., s.45

³²² Deringil, S.(1994), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.161

Barborassa Harekatı'nın başladığı günlerde Türk resmi makamları ile Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Papen arasından su sızılmıyor, karşılıklı bilgi alışverişlerinde ve tavsiyelerde bulunuyorlardı. Harp Akademileri Komutanı Ali Fuat Erden, Almanya ziyaretinden çok önce von Papen'e, Kafkasya'da Türk halklarının yaşadıkları bölgelerde tampon Türk devletlerinin kurulması gerektiğinden söz etmişti.³²³

2.2.4. Kırım'da Alman İdaresi

Almanlar'ın Kırım'ı işgal etmesiyle Kırım Türkleri; Rus hâkimiyetinden kurtulup, bağımsız bir devlet kurarak hür dünya insanlığının sahip olduğu bütün maddi ve manevi hak ve hürriyetlere kavuşmayı hayal etmişlerdi. Ancak Almanlar beklenen “kurtarıcı” olmadıklarını yaptıkları uygulamalarla kısa sürede ortaya koydular. İşgal edilen bölgelerde, bilhassa Ukrayna ve Kırım'da çalışabilir durumda olan kadın-erkek binlerce genci esir alarak çalıştırmak üzere Almanya'ya gönderdiler. Yüzlerce insanı ya komünist suçlamasıyla kurşuna dizdiler ya da değişik suçlardan Nikolayev ve Akmescid(Simferopol) şehirleri dışına kurulan esir kamplarına yolladılar.³²⁴Bu kamplardaki hayat zorluğu, açlık ve salgın hastalık, yüzlerce Türk gencinin hayatına sebep oldu. Kırım'da Almanlar aleyhine yapılan propaganda ve faaliyetlerin artması üzerine Almanlar, kamp esiri Türkler için bir “şans” tanıdılar. Bunlardan “muhafaza” taburları kuruldu. Bu taburların vazifesi; “bütün milliyetlere mensup yerli nüfusu savunarak, ancak dağ köylerine saldıran Sovyet çetecilerine karşı savaşmaktı. Adı geçen “muhafaza” taburları ki gönüllü taburları da deniliyordu, zaten kızıl çetecilere karşı olan mücadelelerini gerçekten gönüllü yapıyorlardı. Almanlar; bu altı tabura sadece silah ve birer kumandan vermekle yetinmişlerdi. Bu taburlar, tamamen eskimiş Belçika tüfekleri ile yani I. Dünya Savaşı'ndan kalma silahlarla teçhiz edilmişlerdi. Hatta elbiseleri bile vaktiyle Belçika'dan getirilmiş giyimlerdi. Bu birlikleri Alman üniformasına layık görmemişlerdi. Hâlbuki diğer milletlerden teşkil olunan birliklerde Alman giyimi ve silahı bulunmaktaydı.³²⁵

Kızılordu birlikleri Kırım'ı terk ederken dağlık bölgelerde çeteler bırakmıştı. Bunların vazifeleri; Alman kuvvetlerini yıpratmak ve Kırım'ı devamlı bir anarşi ortamı içinde tutmaktı. Kızıl çeteciler; “sık sık dağ köylerine baskın yapmak suretiyle yiyeceklerini temin

³²³ Altaylı(2013), a.g.e.,s.95

³²⁴ Özcan, K.(2005), “II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türkleri'nin Almanlarla İlişkisi Meselesi Üzerine”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı 4,s.68

³²⁵ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s.46

etme yoluna gidiyorlardı. Hatta dağa, köylü kaçırarak Kırım Türkleri ile Almanlar arasında sunî ihtilaflar yaratmaya çalışıyorlardı. Almanlar, Kırım'da Türk unsurunun mevcudiyetini ortadan kaldırmak için bütün yolları denemişlerdir. Kızıl çetecilerin faaliyetleri de, onların bu yoldaki çalışmaları için bir bahane olmuştur. Bir Kırım Türkü o günlerde yaşananlarla ilgili olarak şöyle demektedir: “Biz, haklarımızı tanımayan Nazilere karşı mücadele açmaktan da çekinmedik. Gayemiz; efendi değiştirerek, yeni esaret zincirleri takmak değil, milli istiklalimize kavuşmaktı. Ancak bu sebepten idi ki, Naziler binlerce gencimizi öldürdü, yüzlerce köyümüzü yaktı, milli liderlerimizi takip ettiler.”³²⁶

Kırım Türklerini yok etme çalışmaları bu şekilde devam ederken Almanlar Kırım'ın işgaline devam etmekteydi. Sovyet ordusu, Almanlar'ı Kırım'dan atmak üzere 26 Aralık 1941'de Kerç'e ve üç gün sonra da Kefe'ye çıkartma teşebbüsünde bulundu. Kefe 18 Ocak 1942'de Almanlar tarafından geri alındığı halde Kızıl Ordu, Kerç'te 18 Mayıs 1942'ye kadar tutunabildi.³²⁷ Kerç Yarımadası'nı kaybeden Sovyet kuvvetleri, böylece Sivastopol'ü savunan birlikleri çaresiz durumda bırakmış oldular; karşılarında hiçbir engel kalmayan Almanlar Kırım'daki bütün birliklerini bu kente yönelttiler. Kuşatılan kent, Alman ordusunun üstün gücüne karşı 250 gün kahramanca direndikten sonra Temmuz 1942'de düşmana bırakıldı. Stalin, konuyla ilgili yayınladığı bildiride, Sivastopol'ü ölümüne savunan askerlere övgüler yağıdırıyor ve onların bütün Kızıl Ordu ve Sovyet halkı için örnek olduklarını vurguluyordu.³²⁸ Kırım Yarımadasının askeri kontrolünü sağlamca ele geçirdikten sonra Almanlar; yarımadayı mahalli temsilcilerle herhangi bir otorite paylaşmaksızın idare etmek yolundaki niyetleri hususunda hiçbir şüphe bırakmadılar. Kırım'daki Alman idaresi her biri diğerinden hemen tamamen müstakil hareket eden üç kısma taksim edilmişti. Öncelikle askeri komuta, başlıca görevi bölgede düzeni temin ve Sovyet gücünün tekrar ortaya çıkmasına mani olmak üzere General Manstein'in uhdesindeydi. Manstein, idaresini Kırım'da mümkün olduğunca az Alman askeri bulunmasını ve böylece geri kalanların cepheye gönderilmesini sağlayacak şekilde yürütmeye çalışıyordu. Manstein Tatarların fiili desteğini sağlama hususunda epeyce başarılı olmuştu. Hem Alman hem Tatar kaynaklarına göre Almanlar 15.000- 20.000 kadar Kırım

³²⁶ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s.47

³²⁷ Kırımlı(2002), a.g.m., s.461

³²⁸ Yemelyanov(2015), a.g.e., s. 300

Türkünü kısmen silahlandırıp müdafaa taburları kurmaya ikna ettiler ve çeteleri takip için dağlara yolladılar.³²⁹

Alman ordusunun 1941 yılı Ekim-Kasım aylarında Kırım'ı ele geçirmesinden hemen sonra, Alman askeri belgelerine göre 203 yerleşim birimi ve 5 esir kampından toplam 9255 gönüllünün katılımıyla nefsi müdafaa taburları teşkil edildi. Taburların sayısı hakkında kesin bir bilgi saptanamadı. Ruslara göre, Almanlarla askeri iş birliği yapan gönüllü sayısı ise 20 bin civarındaydı. Bu rakamı yüksek tutmalarının nedeni, Ruslar'ın Kırım Türklerine yapmış olduğu baskıyı haklı gösterme çabasıydı. Aynı tarihlerde Alman ordusunda üniforma giyen Kırım Türklerinden çok daha fazla sayıdaki Kırım Türkü de, Kızıl Ordu'da Almanlar'a karşı savaşıyordu. Hatta savaş sırasında Sovyetler Birliği kahramanlığını sembolize eden en değerli Sovyet madalyası "Altın Yıldız"ı almaya hak kazananlar arasında 9 Kırım Türkü de vardı.³³⁰ Patrik Von ZurMühlen, Kırmılılar'ın böyle birliklere katılan yegâne Sovyet halkı olmadığına işaret ediyor. Çünkü Volga Tatarları 35.000-40.000 gönüllü temin etmiş, çeşitli Kafkas halklarından 110.000'in üstünde gönüllü gelmiş ve Kalmuklar'dan yaklaşık 5000 kişi gönüllü olmuştur.

Manstein, Kırım'da Tatar desteğini kazanmak için ihtiyatlı hareket etmesi gerektiğini fark etmişti. Çünkü Kırım Türkleri halkın sadece dörtte birini teşkil ediyorlardı. Bu yüzden sürekli olarak Kırım Türklerinin dini ve kültürel meselelerine karşı liberal bir siyaset uygulamasına rağmen, Manstein'in kararlı bir şekilde onlara Kırım'da herhangi bir siyasi veya idari güç verilmesine karşı çıkmasına şaşmamak gerekir. Kırım'daki Alman otoritesinin ikinci kolu, Ukrayna Reich komiseri Erich Koch'a bağlı olan siyasi komutaydı. Koch'un Kırım'daki temsilcisi, Kırım Yarımadası genel komiseri olan Alfred Frauenfeld idi. Dallin'e göre Frauenfeld "Kırım kültürünün Gotik menşei ile ilgilenen fanatik bir Nazi ve sabit fikirli bir yobaz"dı. O dönemin Tatar kaynakları Dallin'in Frauenfeld hakkındaki görüşüne katılmakta ve Tatar kültürü ve diniyle ilgili "yeni düzen"in müsebbiplerinin Manstein ve subaylar olduğuna inanmaktaydılar. Üçüncü bir Alman idaresi de polis, SS ve Einsatzstab (özel görev birliği) tarafından yürütülüyordu ve doğrudan doğruya Berlin'deki Rosenberg'e bağlıydı. Bu idare, özellikle şovenist ve hatta ırkçı tutumundan dolayı, belki de kanıt olmaksızın diğer iki idarenin faaliyetlerini baltalamayı başardı. Ohlendorf'un komutasındaki bu kol, Kırım halkının 130.000 kadarının katlinden sorumludur. Bu "aşağı

³²⁹ Bozkurt(2007), a.g.e., s. 225

³³⁰ Bozkurt(2007), a.g.e., s. 225

insanların” yok edilmesiyle tatmin olmayan Ohlendorf, Kırım kütüphane, müze ve kitapevlerinde bulunan verilerin müsaderesi emrini verdi. Sovyet ideolojisinin izlerini taşıyan her şeyi tahrip etti ve artistik ve maddi değeri olan her şeyi Almanya’ya nakletti.³³¹Birçok kaynağa göre Kırım Tatarları’nın Alman idaresi altında bulunduğu dönemde Almanlar’ın aşırı imtiyazlı olduğu iddia ediliyorsa da, bunun aksini ispat eden birçok delil vardır. Alman liderlerinin Tatarları Untermenschen(aşağı insanlar) olarak tanımlamaları da bu iddiaları asılsız yapmaktadır.³³²

Alman idaresinin, Kırım Türkleri’ne karşı askeri konularda gösterdiği itimadı, siyasi meselelerde göstermediği açıktır. Bunun yanında Almanların kendileriyle iş birliği yapan Kırım Türkleri’ne karşı bir takım kültürel imtiyazlar sağladığı bilinmektedir. Kırım Türkleri ayrıca Müslüman komitelerinin teşkili gibi siyasi bir ayrıcalık da elde etmişti. Nazi Güvenlik Servisi (SD) ve Alman Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı (OKW) tarafından Kasım 1941’de kurulmasına izin verilen ve merkezi Akmesjid ‘de olan bu komiteye sadece dini ve kültürel meselelerle ilgilenme yetkisi verilmişti. Böyle olmakla beraber, Komite gayr-i resmi olarak Kırım Türklerinin siyasî merkezi hâline geldi. Yine bu Komite tarafından 11 Ocak 1941’de, haftada iki kere olmak üzere **Azat Kırım** adlı bir gazete çıkarılmaya başlandı. Bu gazetenin tirajı Alman yönetimi tarafından 10 bin adetle sınırlandırıldı. Bu tür kısıtlı imtiyazlarla, Kırım Türklerinin siyasî haklar konusundaki taleplerini dikkate almayan Almanların sağladığı bu ayrıcalıkların da kendi çıkarları doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır.³³³1942 Temmuz’nda Fraunfeld’in, Edige Kırimal’ın kendisinin artık Alman kurmay heyeti tarafından Kırım Türklerinin menfaatlerinin temsilcisi olarak tanındığını açıklamasına müsaade etmesi bile Kırimal’ın yetkisinin ekonomik ve milli meselelerle sınırlandırıldığını göstermektedir.

2.2.5. Sovyetler’in Karşı Taarruza Geçmesi

Amerika’nın savaşa katılmasını bekleyen Rusya, bunun mümkün olacağı 1942 yılının sonlarına kadar dayanmaya karar verdiler. Bundan dolayı 1942 Ocak ayının ilk günlerinden itibaren Ruslar birçok noktalarda karşı taarruza geçtiler ve Alman cephesini bir miktar gerilettiler. Almanya, işgali altındaki memleketlerden de bir kısım kuvvet toplayıp, doğu

³³¹ Fisher(2009), a.g.e., s. 222

³³² Armaoğlu(1999), a.g.e., s. 197

³³³ Özcan(2002), a.g.m., s.351

cephesindeki kuvvetini 240 t mene  ıkarıdı ve 1942 Haziran'ında tekrar taarruza geçti. Bu taarruz cephenin güney kanadında yapılmıştı. Bunun sonucu olarak Temmuz sonunda Almanlar Stalingrad'ı muhasaraya başladılar. Ağustos ayında Kafkas dağlarında, Elbruz tepelerine Gamalı Haç'ı diktilerse de, Hazar Denizi'ne ulaşıp, Kafkasya'yı ve Bak 'y  Rusya'dan ayıramadılar. Hitler, Rusya'ya bir prestij darbesi indirmek için Stalingrad'ı düşürmeye büyük önem veriyordu. Bu sebeple Temmuz 1942 sonundan itibaren 4 safhada yapılacak olan Stalingrad muharebeleri başladı. Son ve en şiddetli safha 24 Kasım 1942'de başladı. Stalingrad düşürülemediği gibi, Ruslar Ocak 1943'den itibaren karşı taarruza geçip, 2 şubat 1943'de 6'ıncı Alman Ordusunu 190.000 kişilik bir kuvvet ile esir ettiler. Ordu komutanı Mareşal Paulus ile 22 Alman generali de teslim olmuştu. Stalingrad muharebesi Rusların zaferiyle sonuçlanmış oluyordu. Doğu Cephesinde Almanya,  st nl ğ  Rusya'ya kaptırmıştı. Bundan sonra Ruslar ilerlemeye ve Almanlar da gerilemeye başlayacaktır. 1943 Mart'ında Kafkasya Almanlardan temizlenmiş, Leningrad ve Moskova  zerindeki Alman tehdidi bertaraf edilmişti. Stalingrad savaşın dönüm noktası oldu.³³⁴Stalingrad Muharebesinde, Sovyetler kesin zaferkazandı ve bu savaş,  st nl ğ n Mihver güçlerinden M ttetik g  lerine geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İlkbahar başlarında her iki taraf da yaz aylarında izleyecekleri genel tutum üzerinde karar oluşturma süreci içindeydiler. Sovyetler Birliği'nde genel eğilim, taarruzları sürdürmek yönündeydi. Stalin, Alman cephe hattı boyunca taarruz edilmesinden yanaydı. 1943 yılında, Alman savaş endüstrisi, daha gelişkin bir tank modeli olan Panther tanklarının üretimine başlamıştı. Hitler, harek tta görev alacak birliklerin bu silahlarla donatılması konusunda ısrarlıydı ve bu tankların üretilip cepheye gönderilmesi için harekât ertelendi. Sonunda harekât tarihi olarak 5 Temmuz 1943 tarihi belirlendi. Sovyetler Birliği tarafında ise, 1943 yılı yaz harekâtına taarruz eden taraf olarak başlama eğilimi yaygındı. Çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilerle Alman planını  ğrenen **Stavka***, bölgede yoğun bir tahkimat çalışması başlattı. Mayın tarlaları, tank engelleri, makineli tüfek yuvaları, top ve tanksavar mevzileri ve siperlerle derinliğine bir savunma düzeni kuruldu. Hitler'in harek tı birkaç kez ertelemesi de, bu savunmanın daha da geliştirilmesi açısından ek zaman sağladı.³³⁵1943 yılı genelinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Kursk Muharebesi gerçekleştirildi. Sonrasında

³³⁴ Armaoğlu(1999), a.g.e., s. 197

*Sovyetler Birliği'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki genel kararg hı

³³⁵ Yılmaz, Oğuzhan, *Ana Hatlarıyla İkinci Dünya Savaşı*,

https://www.academia.edu/21.568.662/Ana_Hatlar%C4%B1yla_%C4%B0kinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1-Ed._O%C4%9Fuzhan_Y%C4%B1lmaz, s.74

Kutuzov Harekâtı düzenlenerek Sovyet kuvvetlerinin Dinyeper yönündeki hareketini durdurmayı amaçlayan Almanlar başarı sağlasalar da Harkov yönünde taarruzlarına devam eden Sovyetler'e engel olamadılar. Harkov'un ana ikmal hattının kesilmesi önlenemedi. Bunun üzerine Manstein, 21 Ağustos 1943 tarihinde Harkov'dan çekilme izni verdi. Kent, 22 Ağustos 1943 gecesi Alman birliklerince tahliye edildi.³³⁶ Dinyeper'in en kuzey kesimine yönelen Sovyet taarruzu sebebiyle Alman kuvvetleri, Dnepr kıyısında sıkışmamak için hızla nehrin sağ kıyısına geçiyorlardı. 22 Eylül 1943'te, 23. Muhafız Tümeni'ne bağlı öncü avcı taburu, Dnepr Nehri'nin Bukra mahallindeki kıvrımına ulaşarak nehri geçti. Stalin, 28 Eylül'de cephelerin kumandanlarına gönderdiği talimatta, Almanların Dnepr Nehri'nin sol yakasındaki savunma ve muharebe hatlarının yok edilmesini istiyordu. Büyük kayıplar pahasına da olsa, Sovyet ordusu, Dnepr'i geçti ve savaşta yeni bir dönem başladı. Nehri geçerken gösterdikleri cesaret ve kahramanlıklarından dolayı 2 bin kadar asker *Sovyetler Birliği Kahramanı* unvanı aldı; on binlerce asker de değişik madalya ve nişanlarla ödüllendirildi. Stalin, Ekim Devrimi Bayramı'na kadar Kiev'in kurtarılmasında ısrar ediyordu; bu doğrultuda çok büyük kayıplara rağmen, Sovyet askeri birlikleri 6 Kasım'da Kiev'e girdiler. O sırada Sovyet- Alman cephesi, artık aşağı yukarı Eylül 1941'deki cephe hattıyla örtüşüyordu; ancak şimdi durum bütünüyle tersine dönmüş, üstünlük tamamen Kızıl Ordu'nun eline geçmişti. Kiev'i terk etmek zorunda kalan Almanların artık herhangi bir taarruzu düşünecek güçleri de kalmamıştı. Ekim Devrimi'nin 26. yılı dolayısıyla düzenlenen törende, Stalin, 1943 yılının "savaşın kırılma yılı" olduğunu söyledi.³³⁷

1943'de Sovyetler Birliği'ndeki Alman savaş aktivitesi çökmeye başlayınca Almanlar Müslüman milletlerin, özellikle Türkiye ve Arap dünyasının, desteğini sağlamak için son bir gayret gösterip Kırım'da müftülük müessesesini tekrar tesise karar verdiler. Bu makamı propaganda için kullanmak ve Taşkent'te yeni tayin olunmuş olan Sovyet müftüsüne karşılık olarak güya İslamiyet için duydukları büyük ilgiyi göstermek istediler. "Tatar halkına tesir edecek güvenilir bir şahsiyetin varlığını" garanti edeceği için Berlin'deki Tatarlar bu karara çok sevindiler, tercih Ahmet Özenbaşı idi. Kendisi hakkındaki tercihi öğrenen Özenbaşı, Kırım'dan kaçıp Romanya'daki Kırım Türkleri mülteci toplumuna katıldı. Çünkü başlangıçtan beri Almanlara muhalefet etmişti ve propaganda için onlara hizmet etmeyi kabul edemezdi. 1943 Kasımı'nda Stalingrad'dan hareket eden Sovyet ordusu "Kırım'ın

³³⁶ Yemelyanov(2015), a.g.e., s. 333

³³⁷Yemelyanov (2015), a.g.e., s. 334

anahtarı” olan Perekop’a kadar gelmişti. 1944 Nisanı’nda kuzeyden Kırım’a girdiler.³³⁸1943 yılının sonlarından itibaren, SSCB’deki bazı halkların bütünüyle Alman yanlısı olduğu ve vatana ihanet ettiği yolunda asılsız ve abartılı önyargılar ve düşünceler hâkimdi. Ancak söz konusu halkların bu şekilde topyekûn suçlanması büyük bir haksızlıktı; çünkü suçlanan halklara mensup binlerce asker de Sovyet ordusu saflarında Almanlara karşı savaşıyordu ve bunların arasında Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı almış onlarca asker de vardı. ³³⁹Ne yazık ki bu tür önyargı ve suçlamaların sonucunda, bununla birlikte milli veya etnik hırslarına yenik düşen fırsatçı yöneticilerin de desteklemesiyle, 1943 sonunda ve 1944’te, bazı milli otonomiler feshedildi. Bu doğrultuda Kalmuklar, Çeçenler, Balkarlar, Karaçaylar, İnguşlar, Kırım Türkleri ve Ahıska Türkleri’nin topraklarından sürülmesine karar verildi. Oysa Stalin, 6 Kasım 1943’teki kutlama mesajında, tam da SSCB halklarının ebedi dostluğundan bahsediyor, Kızıl Ordu’nun başarılarını Sovyet halklarının sıkı dostluğuyla açıklıyordu.³⁴⁰

Alman işgalinin sonlarına doğru partizanlara yardım ettikleri şüphesiyle Almanlar; Kırım Tatar köylülerine karşı çok sert uygulamalar içine girdiler. Almanların Kırım’da tesis ettikleri rejim Sovyet rejiminin baskılarının sona erdiği bir kurtuluş olmaktan çok uzaktı. Bu durum, 10.000’in üzerinde Kırım Türkünün Sovyet partizanlarına katılarak Almanlar’a karşı mücadeleye girişmesinin temel sebeplerinden birini teşkil etti. Almanlar’ın yenilgiye uğramasından sonra Kızıl Ordu birlikleri 11 Nisan 1944’te Kırım’a girerek Kerç ve Canköy’ü ele geçirdi. Birkaç gün içinde Akyar hariç Kırım’ın her yeri tekrar Sovyetler’in eline geçti. Akyar ise 9 Mayıs 1944’te düştü. Almanlar geri çekilirken pek çok köyü yakıp yıktıkları gibi Kızıl Ordu birliklerinin tutumu da onlardan farklı olmadı. Kızıl Ordu işgalinin ilk haftalarında hain olarak nitelendirilen Kırım Türklerine yönelik kurşuna dizme, tecavüz ve yağma olayları meydana geldi.³⁴¹Almanya II. Dünya Savaşı esnasında takriben 1 milyon SSCB kökenli sivil ve askeri, SSCB aleyhine kullanma işini organize etmişti. Bundan kendine yarar da sağladı, ancak gene de sonunda savaşı kaybetti. Almanya ile gerek isteyerek gerekse istemeden iş birliği yapmış olanlar nihayetinde çok mağdur oldular. Sovyetlere teslim edilenler, vatan haini muamelesi görerek ya idam edildiler ya da en hafifi 10 yıl ila 25 yıl

³³⁸Fisher(2009), a.g.e., s. 233

³³⁹ Yemelyanov(2015), a.g.e., s. 335

³⁴⁰Yemelyanov(2015), a.g.e., s.336

³⁴¹Kırımlı(2002), a.g.m., s. 461

arası çalışma kampına hüküm edildiler.³⁴²Sovyet tarihçilere göre Naziler Kırım Yarımadası'ndan çekilirken görülmemiş işkenceler yaptılar. Örneğin 1943 sonu 1944 yılı başında seksen tanesi Tatar köyü olmak üzere seksen üç köy Almanlarca yakılmıştı. Almanlar, bu köyleri kızıl partizanlara yardımla suçluyorlardı. Alman işgali süresince, Almanlar tarafından yakılan toplam köy sayısı 128'i bulmakta idi. Ancak bu rakamın 154 olduğuna dair bilgiler de vardır. İster 128 isterse 154 olsun, baştan aşağı yakılan bu köyler ve köy sakinlerinin evsiz, perişan durumu Kırım'da Almanlar'dan en çok zarar görenlerin Türkler olduğunu doğrulamaktadır.³⁴³Almanlar yaklaşık olarak 2 yıl 7 ay kadar süre zarfında Kırım Yarımadası'na hâkim oldular.

Sonuç olarak 1944 Nisan- Mayıs aylarında Sovyet ordusu Almanları Kırım'dan püskürttü. Bu süre zarfında Alman hâkimiyeti altında kalan Kırım Türkleri, son Alman askerinin Kırım'dan çıkartılmasından 6 gün sonra 18 Mayıs 1944 tarihinde Almanlar ile işbirliği yaptıkları gerekçesi ile 228.543 kişiki bunlardan 191.088'i Kırım Türkü idi, Sibirya, Kazakistan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine sürüldüler.³⁴⁴Sovyet askeri mevcudiyetinin ilk iki haftasında Sovyet idarecileri geride bırakılmış olan Türkler üzerinde bir terör idaresi estirdiler. Sadece iki kişinin, Alman rejimi ile iş birliği yaparak suçladığı her Tatar sorgusuz sualsiz kurşuna dizildi. Görgü şahitlerinin ifadelerine göre Simferopol sokaklarındaki ağaç dallarına ve telefon direklerine pek çok ceset asılıydı. Buna ilaveten birçok Tatar köyünün tüm halkı, kadın, erkek ve çocuk ayırt edilmeksizin, sorgu sual veya herhangi bir resmi suçlama olmaksızın idam edildiler. Bir görgü şahidi şunları yazmıştır: “Sovyet ordusu Kırım'a girdikten sonra, bir komutanın genel emrine uygun olarak bütün Tatar halkı NKVD birliklerinin keyfi muamelesine tabi tutuldular. Başiboş bırakılan askerler kadın ve çocukların ırzına geçtiler. Müdafaasız insanlar soyulup asıldılar. İki hafta boyunca Tatarlar işkence ve saldırıya uğrayıp öldürüldüler.” Bu vahşetin iki sebebi vardı. İlki Sovyet askerleri Stalingrad Savaşı'nda bitap düşmüşlerdi ve intikam almak istiyorlardı. Diğeriyse bu askerler Kırım Türklerinin diğer Sovyet milliyetlerinden daha fazla Kırım'da Türk asıllı olmayan Sovyet vatandaşlarının yok edilmesine katıldıklarına inandırılmışlardı.³⁴⁵

³⁴²Devlet, N.(2007) “Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar”, *Stalin ve Türk Dünyası*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 117

³⁴³ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s. 47

³⁴⁴ Eren, N.(1988), *Kırım Türklerinin II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Ordusundaki Yararlıkları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.9

³⁴⁵ Fisher(2009), a.g.e., s.234

Edige Kırimal o günlerde yaşananları şöyle anlatmıştır: “ Sovyet orduları Kırım’a girdikten sonra, kumandanlığın hususi bir emriyle bütün Türk ahalisi iki hafta müddetle NKVD kıt’alarının keyfi muamelesine terk edilmişti. Azgın askerler, kadınların ve çocukların ırzına geçiyorlardı. Müdafaasız insanlar yağma ediliyor ve rastgele asılıyorlardı. İki hafta müddetle Kırım’da, tecavüze uğrayan, işkence edilen ve öldürülen insanların yürekler paralayan feryatları duyuluyordu.”³⁴⁶Bu terör hareketi, Kırım Türklerinin, 18 Mayıs 1944 gecesi Kırım’dan topyekûn sürgün edilmesiyle sonuçlandı. Sürgünün amacı, Kırım Türk halkının bir yerden bir yere nakledilmesi değil, tamamen yok edilmesiydi. Şimdi dünya tarihinin utançla yazdığı kara günlerin oluştuğu 1944 yılına dönerek yaşanan acı gerçekleri inceleyelim.

³⁴⁶ Kırimal, E.(1970), “*Kırım Türkleri*”, Dergi, Münih, sayı 59, s.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİ'NİN SÜRGÜN EDİLİŞİ VE SÜRGÜNÜN SONUÇLARI

3.1. 18 Mayıs 1944 Kırım Türkleri'nin Sürgünü

Sovyetler Birliğinin temel hedeflerinden biri, ulusal ve etnik bağılıkların yerine geçecek yeni bir Sovyet kimliği oluşturmaktı. Bu hedefi gerçekleştirmek için, Sovyet yetkilileri, halkları kendi topraklarından sürmek, öz dillerini kullanmalarını önlemek ve gelenek, etnik tarih ve diğer bireysel kültür biçimleri yeni kuşaklara aktarmalarını engellemek üzere zora dayalı ve çoğunlukla şiddet içeren önlemlere başvurmuşlardır. Sovyetler Birliği'ndeki hemen hemen tüm azınlıklar bu diktatörce asimilasyona maruz kalmış olmasına karşın küçük Türk azınlıkları (Azerbeycan Türkleri, Balkarlar, Kırım Türkleri, Karaçaylar, Ahıska Türkleri) en zalimane muamelelere uğrayan etnik gruplar olmuştur. Azerbeycan Türkleri hariç, bu halklar tümüyle yerlerinden edilmiş, Orta Asya ve Sibiry'a'daki yüzlerce çalışma kampına dağıtılmış ve etnik ve ulusal kimlikleri yok etme amacı taşıyan organize ayrımcılığa maruz bırakıldılar.³⁴⁷

Sovyetler Birliği'nde toplulukların yaşadıkları yerlerden topluca sürülmeleri, bu ülkenin tarihinde yeni bir olay değildi. 1930-1950 yılları arasında birçok halkın yaşadıkları yerlerden sürülerek ülkenin başka bölgelerinde, zor şartlar altında yaşamaya terk edildikleri bilinmektedir. Bu uygulamaların ilk örneğine, 1 Şubat 1931 tarihinde SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu (YSP) tarafından çıkarılan kararname ile kulak olarak adlandırılan toprak sahibi zengin köylülerin maruz kaldığını müşahede etmekteyiz. İki yıl içerisinde sürgünleri gerçekleştirilen bu şahısların toplam mevcudunun 1.317.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında Ukrayna'dan 63.720 aile, Kuzey Kafkasya'dan 38.404 aile, Moskova'dan 10.813 aile, Batı Sibiry'a'dan 52.091 aile, Kırım'dan 4325 ailenin sürgüne gönderildiği bilinmektedir. 1937 yılında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Koreliler, 1940'ta Polonya ile Sovyetler Birliği arasında 20 yıl önce cereyan eden savaştan sonra ülkede kalan 380.000 Polonyalı, 1941'de Volga kıyılarında

³⁴⁷Ritchmond, W.C.(2002), *Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi*,(çev. Erhan Yükselci), Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, c.18, s.872

yaşayan Almanlar'dan, savaş sırasında Alman ordusuna yardım ettiği gerekçesiyle toplam 1.024.722 kişi sürgüne maruz kaldı. Bunun yanında 28 Ekim 1943 tarihli SSCB YSP kararnamesiyle toplam 93.139 Kalmuk Türkü; Altay, Krasnoyarsk, Omsk ve Novosibirsk bölgelerindeki özel iskân alanlarına sürgün edildi. 2 Kasım 1943'te ise toplam 69.267 Karaçay Türkü vatanlarından çıkartıldı. Bütün bu toplulukların sürgüne gönderilme gerekçesi hemen hemen aynıydı: Almanlarla iş birliği yapmak veya onlara karşı gerektiği gibi mukavemet etmemek. Oysa Alman işgaline hiç maruz kalmayan ve onlarla herhangi bir teması bulunmayan Çeçen-İnguşlar da Stalin döneminin bu acı siyasetinden nasibini almışlardı. Bu uygulama sonucu yaklaşık 500.000 Çeçen-İnguş, 23 Şubat 1943'te başlayan bir operasyonla vatanlarından zorla çıkarılarak Kazakistan ve Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerine sürüldüler. Aynı bölgede yaşayan ve bir kısmının Almanlara yardım ettiği tespit olunan Kabard, Edige ve Çerkesler ise hiçbir yaptırımla karşılaşmadan yerlerinde kalmışlardı.³⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlara yardım ettikleri gerekçesiyle vatanlarından topluca sürülen topluluklar arasında sıra Kırım'da yaşayan halklara gelmişti. Kırım'ın Alman işgalinden kurtarılmasından sonra, Sovyet hükümeti tarafından süratli bir şekilde bölgenin gayr-i Slav unsurlardan temizlenmesine başlandı. Sovyetlerin Kırım'ı yeniden işgali üzerinden bir aydan biraz fazla zaman geçtikten ve Tatarlara karşı olan NKVD ve askeri terörizm devresinden hemen iki hafta sonra, Kırımlılara karşı son cezanın uygulanmasına geçildi.³⁴⁹

Bu sürecin mimarı, sürekli olarak Sovyetler Birliği'ndeki tüm azınlıkların tek bir ulusüstü varlık olacak şekilde asimile edilmesi gereğinden bahseden Joseph Stalin'dir. Stalin'in Kafkasya ve Kırım'daki Türk halklarını yok etmeye yönelik özel bir arzusu da vardı; çünkü Karadeniz'in kontrolü ve Karadeniz'e erişim konusunda gelecekte çıkacağına kesin gözüyle baktığı bir savaşta bu halkların Türkiye'ye bağlılığından korkuyordu.³⁵⁰

Bu itibarla, 13 Nisan 1944 tarihinde SSCB İçişleri Halk Komiseri ve Devlet Güvenliği Genel Komiseri L. Beriya ile Devlet Güvenliği Halk Komiseri V. Merkulov tarafından Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesi hususunda

³⁴⁸Özcan, K.(2002), "Kırım Türklerinin Sürgünü", Türkler Ansiklopedisi,Cilt XX., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları , s.352

³⁴⁹Özcan,(2002), a.g.m., s.352

³⁵⁰Ritchmond(2002), a.g.m.,s.873

bir talimatname yayımlandı. Bu talimatnamenin yerine getirilmesi görevi, SSCB Devlet Güvenliği Halk Komiseri yardımcısı Kobulov, SSCB İçişleri Halk Komiseri yardımcısı Serov, Kırım ÖSSC İçişleri Halk Komiseri Sergiyenko ve Kırım ÖSSC Devlet Güvenliği Halk Komiseri Fokin'e verildi. Aldıkları talimatla vazifelerine başlayan Serov ve Kobulov 'un hazırlanmış olduğu 22 Nisan 1944 tarihli raporda belirtildiğine göre, 1 Nisan 1940 tarihi itibarıyla Kırım'da 1.126.800 kişi bulunmaktaydı. Bunun içinde Kırım Türklerinin mevcudu hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, yaklaşık 218 bin kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla, 17-20 Nisan 1940 tarihinde Kırım'dan 180.000 kişi tahliye edilmiş, toplam 90.000 kişi, Kızıl Ordu'ya çağırılmıştı. Kızıl Ordu'ya çağırılanlar arasında 20.000 Kırım Türkünün de bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu arada Kırım'dan 62.000 Alman'ın sürgün edildiği, 67.000 Yahudi, Karaim ve Kırımçak Türkü'nün de Almanlar tarafından kurşuna dizildiği ifade edilmektedir. Bunun yanında yapılan operasyonlar sonunda 7 Mayıs 1944 tarihi itibarıyla 5381 (16 Mayıs 'ta ise 6452) kişi tutuklanmış ve çeşitli miktarda silah ile bunlara ait mühimmat ele geçirilmişti. Operasyon sonuçlarının merkeze bildirilmesi sırasında, Kırım Türklerinden 20.000 kişinin Kızıl Ordu saflarından ayrılarak Almanlar'ın tarafına katıldıkları da belirtilmişti.

Serov ve Kobulov'un 7 Mayıs 1944'te Beriya'ya gönderdikleri raporda sürgün operasyonu hazırlıklarının 18-20 Mayıs'a kadar tamamlanmasının, operasyonun ise 25 Mayıs 'a kadar sonuçlandırılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Beriya 10 Mayıs 1944'te Sovyet devlet başkanı Stalin'den, bütün Kırım Türkleri'nin Kırım bölgesinden çıkarılması hususunda Devlet Güvenlik Komitesi'nin (GKO) onayını talep ediyordu. Beriya sürgün edilecek Kırım Türklerinin, hem tarımda (kolhoz ve sovhozlarda), hem de sanayi ve ulaşım alanlarında kullanılmak üzere Özbekistan SSC bölgelerinde iskân edilmesinin uygun olacağını düşünüyordu. Kırım Türklerinin Özbekistan SSC'ne yerleştirilmesi hususunda Özbekistan KP sekreteri Yusupov ile de muvafakate varılmıştı. İlk verilere göre nüfusu 140-160 bin kişi olarak hesap edilen Kırım Türklerinin sürgününün 20-21 Mayıs 'ta başlayıp 1 Temmuz'da tamamlanması planlanmıştı.

Beriya'nın bu talebine Stalin bir gün sonra cevap verdi ve kendi imzasını taşıyan GKO'nin 5859 sayılı çok gizli kararnamesiyle bütün Kırım Türklerinin Kırım'dan sürülmesi kararını verdi.³⁵¹ Stalin, bütün Kırım Türk nüfusunun Özbekistan'a sürülmesini emreden GKO'nun

³⁵¹ Özcan,(2002), s. 354

5859 sayılı emrini 11 Mayıs 1944'de imzaladığında, Kırım'daki Alman işgalinin sona ermesinin üzerinden henüz bir ay bile geçmemişti. Kafkaslardan daha önce yapılan sürgünlerde olduğu gibi, Sovyet liderliği ilkin savaş bahanesini kullanıp Kırım Türklerinin atayurtlarından etnik olarak temizlenmesine karar verdi ve sonra bu suç için gerekçe olarak düzmece ihanet iddiasını formüle etti. Serov ve Kobulov 22 Nisan 1944'de Beriya'ya, 1941'de 51. Ordu Kırım'dan geri çekilirken 20.000 Kırım Türkünün askerden kaçtığını iddia eden bir mesaj gönderdi. Bu rakama nasıl ulaştıkları hakkında hiç bir somut delil göstermediler. Aslında, onların sadece o tarih itibariyle Kızıl Ordu'da hizmet veren toplam Kırım Türkü sayısını esas aldıkları ve keyfi olarak hepsini asker kaçağı ilan ettikleri anlaşılmaktadır. Kobulov ve Serov, Kızıl Ordu'daki Kırım Türklerinin toplam sayısının 20.000 olduğunu, bölgeden silâh altına alınan toplam asker sayısının ise 90.000 olduğunu iddia ediyorlardı. Böylece Kobulov ve Serov Kızıl Ordu'da askere alınan her bir Kırım Türkünün hiçbir istisnası olmadan askerlikten kaçtığını iddia etmiş oluyorlardı. Beriya 10 Mayıs 1944'te Stalin'e, bütün Kırım Tatar nüfusunun atayurtlarından Özbekistan'daki özel yerleşim yerlerine sürülmesini öneren bir mektup yolladı.³⁵² Bu belgede, Beriya'nın Kırım Türkleri hakkında zikrettiği hususlar tekrarlanmakta ve onların Almanlar'la işbirliği yaptıkları inancı pekiştirilmektedir. GKO bu hususları göz önüne alarak, Kırım Türklerinin aileleriyle birlikte topyekûn Kırım'dan çıkarılmasına ve özel sürgünler (spetsposelentsı) olarak Özbekistan'ın belirlenen bölgelerinde sürekli ikamete tabi tutulmasına karar verdi. Sürgün operasyonunun yürütülmesi için Beriya komutasındaki NKVD kuvvetleri görevlendirildi ve 1 Haziran 1944'e kadar bu operasyonun tamamlanması emredildi. Söz konusu kararname ile sürgün edilecek olanların beraberlerinde kendi özel eşyalarını, elbiselerini, günlük demirbaş eşyalarını ve aile başına 500 kg erzak almalarına izin veriliyordu. Bununla birlikte sürgün masraflarının karşılanması için SSCB Finans Halk Komiseri Zverev'in Mayıs ayı içerisinde Halk Komiserleri Sovyeti (SNK) fonundan 30 milyon ruble tahsis etmesi isteniyordu.

Kararnamede belirtilen operasyonun başlangıç tarihi Beriya'nın talimatıyla iki gün önceye alındı ve Kırım Türklerinin sürgünü 18 Mayıs 1944'te saat 03.00 civarında başladı. Son derece organize ve zamana karşı oldukça titiz bir şekilde yapılan operasyonlar, potansiyel tehlikeli olarak nitelendirilen kişilerin tutuklanmasıyla başladı. Yetişkin erkeklerin büyük

³⁵²Pohl, J.O.(2010), "*Kırım Tatarları'na Karşı Düzmece Vatana İhanet Suçlamaları*", çev. Selami Kaçamak, Emel, Sayı 230, s. 1

çoğunluğu Sovyet ordusuna alındığı için, geride kalanların büyük çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve yaşlılar meydana getiriyordu.³⁵³

18 Mayıs'ı 19'a bağlayan gece, şehir ve kasabalarda yaşayan Türkler'in tamamı kendi evlerinde, silahlı askerlerin baskınına uğruyor. Kendilerine çevrilen Tompsonların namluları karşısında, elleri kaldırılarak ve duvar dibine dizilerek şu emri alıyorlar:

“Elde götürebilecek eşyanızı alın ve 15 dakikada hazır olun...”

Ne olup bittiğini anlamayan ve uykunun vermiş olduğu şaşkınlığı da üzerinden atamayan Kırım Türklerinin yanlarına sadece taşıyabileceği eşyalarını almalarına izin verilmiş, birçok yerde buna dahi müsaade edilmemişti. Türk halkını Kırım'dan çıkarma işinin ilk safhası yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Fakat bazı teferruatlarında da belirli farklar yok değildir... Sankiza İbrahim imzalı ve Sovyet Hükümeti'ne yazılan mektupta şöyle deniliyor:

“Saat 3'te çocuklar uyurken, askerler geldi. Hazırlık yapmak için bize 5 dakika verildi. Ne eşya ne de yiyecek almamıza müsaade edildi. Zannettik ki kurşunlanmaya götürülüyoruz.”³⁵⁴

Evlerinden çıkarılan halk buldukları yerin meydanlarında, tarlalarda veya uygun görülen başka yerlerde toplanarak kendilerini demiryolu istasyonlarına taşıyacak nakliye araçları beklenmeye başladı. Korku ve endişe içerisinde bekleyen halk, bir de askerlerin taşkınlıklarına maruz kalıyordu. Sürgünü gerçekleştiren askerler sadece verilen emirleri yerine getirmediler, aynı zamanda çaresiz halka karşı insanlık dışı hareketler de sergilediler. Askerlerin taşkınlıkları o derece artmıştı ki, yaşlı kadınları, acıdan çılgına dönenleri kaçmaları için serbest bıraktılar, sonra da arkalarından kurşun yağdırdılar.³⁵⁵

Kırım Türkleri'nin sürülmesinde vazifeli bulunan ve 1953 yılı Haziran ayında hürriyeti seçerek Batıya sığınan sabık NKVD yarbayı Grigoriy Stepanoviç Burlitski'nin verdiği ifadeye göre, “Sürülenler, hayvan nakline mahsus, hiçbir iptidai tertibatı olmayan vagonlara doldurulmuşlardı. Vagonlar balık istifi gibi dolduruluyor, kilitleniyor, mühürleniyor ve

³⁵³ Özcan,(2002), s. 354

³⁵⁴ Hablemitoğlu(2002), s.67

³⁵⁵ Özcan(2002), a.g.m., s.355

askeri kıt'alar tarafından muhafazaya alınıyordu. Sürgün mahalli bildirilmemişti.” Burlitski'nin tahminine göre, sürgün edilenlerin “büyük kısmı” daha yolda iken ölmüştür.³⁵⁶

Kırım Türkleri'nden oluşan ilk sürgün kafilesinin yola çıkmasından sonra Serov ve Kobulov derhal durumu Beriya'ya telgraflarla rapor ettiler. İlk gün saat 20.00 itibariyle toplam 90 bin kişi istasyonlara götürüldü, bunlardan 48.400 kişi 17 katarla doldurularak gidecekleri yerlere gönderildi. 25 katarın ise beklemede olduğu bildirildi. 19 Mayıs'ta ise, saat 12.00 itibariyle istasyonlara toplam 140.000 kişinin götürüldüğü, bunlardan 119.424 kişinin 44 katarla sürgün yerlerine gönderildiği ve halen 13 katarın daha bulunduğu belirtildi. Yine aynı gün saat 18.00 itibariyle ise istasyonlara toplam 165.515 kişinin getirildiği ve bunlardan 136.412 kişinin 50 katarla birlikte gidecekleri yerlere gönderildiği rapor edildi. Serov ve Kobulov tarafından 20 Mayıs'ta gönderilen son telgrafta ise, operasyonun saat 16.00'da tamamlandığı ve toplam 180.014 kişinin 67 katarla doldurularak sürgün edildiği, ancak bunlardan 63 katarla bulunan 173.287 kişinin gidecekleri yerlere gönderildiği belirtilmekte, geriye kalan 4 katarın ise o gün gönderileceği ifade edilmektedir. Bunun dışında, Kırım reyon askerî komiserliklerinin askerlik çağında olan 6.000 Kırım Türkünü askere sevk ettiği haber verilmektedir. Ayrıca Beriya'nın emriyle Moskova kömür madenlerinde çalışmak üzere 5000 Kırım Türkünün buraya gönderildiği bilinmektedir. Böylece Kırım ÖSSC'den toplam 191.014 Kırım Türkünün sürgün edildiği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu sayıların gerçeği ne ölçüde yansıttığı bilinmemektedir.³⁵⁷

Sankiza İbrahim'in yazmış olduğu protesto mektubu şöyle devam etmektedir:

“... Fakat çabuk ölüm değildi bu. Hayvan nakline mahsus vagonlarla tıka basa dolu bir şekilde 3-4 hafta sürecek yolculuğa çıkarıldık. Yolumuz Kazakistan'ın kızgın çölünden geçiyordu. Götürülenlerin içinde Almanlar'a karşı çete harbi yapanlar, gizli mukavemet mensubu, Komünist partisi üyesi, Sovyet Hükümeti'nde faal rol oynayan Kırımlılar da vardı. Hastalar ve ihtiyarlarda mevcuttu. Erkekler o ara Faşistlere karşı savaşa devam ediyorlardı, onların sürgünü savaş sonuna kadar geciktirilmişti. Eşleri ve çocukları ise, zorla götürülenlerin ekseriyetini teşkil ediyordu. Ölüm nispeti; küçükler, ihtiyarlar ve hastalar arasında bilhassa yüksekti. Ölüm sebebi; susuzluk, havasızlık ve pislikti. Yolda can verenlerin cesetleri dışarı çıkarılmadığından, yaşayanlar arasında çürür, su ve gıda almak

³⁵⁶ Kırımlı,(1963), a.g.m.,s. 22

³⁵⁷ Özcan(2002), a.g.m., s.355

için yapılan kısa durmalar esnasında, demiryolu hattı kenarında bırakılırdı. Gömülmelerine izin yoktu.”³⁵⁸

Sürgünden hiçbir Kırım Türkü istisna edilmedi. Dağlardan inen Kırım Tatar Sovyet partizanları ve Kızıl Ordu askerleriyle her rütbedeki Komünist Partisi mensupları dahi sürülenler arasındaydı. Kızıl Ordu saflarında cephede bulunan Kırım Türk askerleri ise her şeyden habersiz savaşmaya devam ediyordu. Savaş biter bitmez Sovyetler Birliği kahramanı madalyasını alanlar dâhil hepsi sürgün yerlerine gönderildi. Kırım'ın dil ve kültür itibarıyla geniş ölçüde Tatarlaşmış azınlıklarından olan Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar da (toplam 20.000kişi kadar) Haziran ve Temmuz 1944'te Kırım'dan sürüldüler.³⁵⁹ Hınca hıncı insan dolu yük vagonları, Orta Asya stepleri ve Sibirya'ya doğru yol alırken, kilitli vagonlar, Kızılordu askerlerinin keyfine göre, iki veya üç günde bir açıldı, ölenler çıkarıldı. Aç, susuz günlerce süren yolculukları bitip vagonlar açıldığında sağ kalmayı başarabilenler arasından, kimi kendini Özbekistan'da, kimi Sibirya'da, kimi de Urallar'da buldu.³⁶⁰

Burlitski'nin açıklamalarına göre, Kırım Türklerinin sürgünü esnasında kullanılan metotların; Kuzey Kafkasya'nın Çeçen İnguş Cumhuriyeti'nde tatbik edilmiş olan metotlarla aynı olduğunu, yani sürgünün; Kırım'a bu maksatla sevk edilen NKVD kıt'aları tarafından ayırt edilmeden bütün Türk halkının aynı zamanda ve ansızın tevkif edilerek yapıldığını söylemiştir.³⁶¹ Yazarlar arasında yer değiştirmenin hangi araçlarla yapıldığı konusunda görüş birliği sağlanamamıştır. Yazarların çoğunluğu yük vagonlarının kullanıldığını söylerken, A.B.D.'den alınan kamyonların kullanıldığını söyleyen de vardır. Fakat yadsınamayacak bir gerçek vardır ki, neyle taşınırlarsa taşınırsınlar yolculuğun çok sert koşullarda geçtiği gerçeğidir.³⁶²

Arabat Olayı

Kırım Türklerinin üç gün içinde tamamen vatanlarından sürgün edilmesi operasyonunun, başarıyla neticelenmesi şerefine 19 Temmuz 1944'te bir tören tertip edilmiş ve operasyonda görev alanlar Sovyet yönetimi tarafından mükâfatlandırılmıştı. Ancak tören sırasında gelen

³⁵⁸ Hablemitoğlu(2002),a.g.e., s.67

³⁵⁹ Kırımlı(2002), a.g.m., s. 462

³⁶⁰ Bozkurt(2007), a.g.m., s. 227

³⁶¹ Hablemitoğlu(2002),a.g.e., s.66

³⁶² Kırımlı, E.(1963), “*Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam*”, Emel, İstanbul, sayı.16, s. 39

bir haber, **Arabat** adlı bir Türk köyünün unutulmuş olarak boşaltılmadığını gösteriyordu. Azak Denizi ile Sivas arasında yer alan Arabat köyünün halkı balıkçılık ve tuz üretimi ile uğraşan köylülerdi. Kobulov adamlarına iki saat içinde orada tek bir Kırım Türkü'nün kalmaması yönünde emir verdi. Oysa Kırım Türkleri'yle dolu yük katarları çoktan yol almıştı ve onlara yetişme imkânı yoktu. Bunun üzerine Arabat'taki bütün Kırım Türkleri oldukça büyük ve eski bir gemiye bindirilerek mahzene kapatıldılar. Gemi denizin en derinlerine getirilerek ambar kapakları açıldı ve gemi içindeki insanlarla birlikte batırıldı. Bu olay sonunda Arabat köyünde yaşayan Kırım Türklerinden kurtulan tek bir kişi bile olmadı. Bu operasyondan sonradır ki, Kobulov Kırım'ın Türklerden tamamen temizlendiğini belirten raporunu iletibildi.³⁶³

3.2. Kırım Türkleri'nin Sürgün Verileri

Tarihte bu katliamın bilançosu şöyleydi: Sürgün edilen Kırım Türklerinin sayısı, çeşitli kaynaklarda farklı rakamlarla ifade edilmiştir. 1939 Sovyet nüfus sayımlarına dayanarak bazı tahminler yapılmaktadır. "109.609 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar ve 134. 271 Kalmuk vardı." Volga Almanları ve Kırım Türklerine ait bilgiler ise **Büyük Sovyet Ansiklopedisi**'nin birinci baskısında bulunmaktadır. Volga Almanları 1933'te 382.000, Kırım Türkleri 1936'da 202.000 nüfusa sahipti. Kırım Türkleri de sürgünden sonra kendilerinin yaptıkları sayıma dayanarak bu rakamı 238.500 olarak vermektedir.³⁶⁴ Sovyet hükümeti adına sürgün operasyonunu yürüten Beriya tarafından Stalin'e sunulan raporda yer alan ve resmi makamların görüşünü aksettiren bir başka değerlendirme daha vardır. Bu rapora göre, sürgün edilen Kırım Türklerinin sayısı 183.155'tir. Diğer bir resmi kaynak ise Kırım KP Merkez Komitesi görevlisi olan Nemikin'in raporlarında yer alan 187.859'dur ve yine son bir resmi kaynak olan Halk Komiserleri Sovyeti Devlet Komisyonu verilerine göre ise sürgüne maruz kalan Kırım Türklerinin sayısı 188.626'dır. Resmi verilere karşılık, bir de resmi olmayan birtakım veriler de ortaya çıkmıştır. Buna göre, Kırım Türklerinin %46,2'sinin sürgün sonrasında hayatını kaybetmiş olması ve hayatta kalan %54'lük oranın ise 228.474 kişiye tekabül ettiği belirtilerek, Kırım'da yaşayan Türklerin 423.100 kişi olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda yapılan en ciddi araştırmalardan biri de, sürgüne maruz kalan Kırım Türkleri tarafından yapılmıştır. Kırım Tatar Milli Hareketi mensuplarınca 1966'da

³⁶³ Özcan(2002)s. 355-356

³⁶⁴ Göl, A.(1988), *Sovyetler Birliğindeki Kırım Tatarlarının Yer Değiştirme Sorunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 42

yapılan gayr-i resmi nüfus sayımı neticesinde elde edilen sonuçlardan, sürgün edilen halkın toplam sayısının 238.500 kişi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, sürgüne uğrayanların 205.900'ü (% 86,4) kadın ve çocuklardan oluşuyordu. Söz konusu nüfus sayımı neticesinde elde edilen bu rakama, savaştan önce Kırım'dan göç ederek ayrılan devlet ve parti kademelerinde görev almış kişiler ile aileleri, askere gidenler ve 1944 yılında "emek ordusu" adı altında seferberliğe çağrılanlar dâhil edilmemiştir.

Yük vagonlarına yüklenerek sürülen insan sayısı:423.100

Yük vagonlarına yüklenerek sürülen çocuk sayısı:200.000

Yük vagonlarına yüklenerek sürülen aile sayısı: 112.078

Anne ve babalarından ayrılarak sürülen çocuk sayısı: 57.000

Toplama, vagonları yükleme ve yolculuk sırasında ölenlerin sayısı: 195.471

Sürgün sırasında hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında da farklı görüşler vardır. Sovyet yetkilileri 1946 yılına kadar olan sürede Kırım nüfusunun %22'sinin yani 33 bin kişinin öldüğünü ileri sürmektedir. Kırım Türkleri ise bu rakamı toplam nüfusun %46'sı, yani 113 bin kişi olarak göstermektedir. Olaf Caroe de batılı araştırmacılara göre iki tarafın da gerçeği yansıtmadığını söylemiştir.³⁶⁵

Sürgüne gönderilenlerin Kırım'da bıraktıkları ve Sovyet hükümeti tarafından el konulan para yekûnu 2 milyar 440,2 milyon rubledir.(1961 kur değeri üzerinden)Sürgüne gönderilenlerin Kırım'da kolhozlarda kalan ve Sovyet hükümetince el konulan mal varlıklarının yekûnu: 1 milyar 400,5 milyon rubledir. (Bu varlıklar toplam olarak yine 1961 kuruna göre takriben 6 milyar dolara tekabül etmektedir.)³⁶⁶Bir gecede 8730 köy, 2500 cami ve 680 okul yok edildi. Yük vagonlarına 423.100 kişi bindirildi. Bunların %89,5'u kadınlar ve çocuklardan oluşuyordu. Sürgün sonunda Kırım Türklerinin %46,2'si hayatını kaybetti.³⁶⁷

³⁶⁵ Göl(1988), a.g.e., s. 43

³⁶⁶ Bozkurt(2007), a.g.m., s.229

³⁶⁷ Devlet, N.(1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, s.219

3.3. Kırım Türkleri'nin Sürgün Yerleri

Kırım Türkleri öncelikle Sverdlovsk(Ural) bölgesine götürüldü, ayrıca Birobidzan, Yakutistan, Karaganda'ya, Taşkent'e, İrkutsk yakınlarına, Kırgızistan'da Issyuk Kul çevresine ve Özbekistan'a yerleştirilmelerine karar verildi.³⁶⁸Kırım Türklerini sürgüne götüren ilk katarlar 29 Mayıs'ta Özbekistan'a gelmeye başladı. Özbek yetkililer, daha önceden belirlenen istasyonlarda (Taşkent, Arıs ve Kagan) onları karşıladılar. Yerleşim bölgeleri önceden tespit edilen Kırım Türkleri Özbekistan'da bölgelere göre şu şekilde dağıtıldı:

Taşkent 6.362 Semarkant 31.540
 Buhara 3983 Fergana 16.039
 Andican 19.630 Namengan 13.804
 Kaşka-Derya 10.171 Toplam 151.529 kişi

Kırım Türkleri bu bölgelerde çoğunlukla fabrika ve işletmelerin bulunduğu köy ve kasabalara yerleştirildiler. 1 Ekim 1944 tarihi itibarıyla Özbekistan'daki kolhozlara 18.881, sovhozlara 7883 ve diğer işletmelere 10.527 ailenin yerleşimi yapıldı. Kırım Türkleri buralarda uzun bir müddet son derece ağır şartlar altında yaşadılar. Günlerce, haftalarca at ahırlarında, kuru toprak üzerinde, hatta kazdıkları çukurlarda hayatta kalma mücadelesi verdiler.³⁶⁹Sovyet mahkemelerindeki tutanaklara göre, Özbekistan'a sürülen "200.000-250.000 nüfustan büyük çoğunluğu 11 günde ve geri kalanlar 8 Haziran 1944 tarihinde yerleşecekleri bölgelere ulaşmışlardı. 1 Temmuz 1944'te ancak 151.424 nüfuslu 35.750 aile Özbekistan'a varabildi. Sene sonuna kadar 818 aile daha geldi. 1945 yılında da ordudan tardedilen 2000 Kırım Türkü daha Özbekistan'a ulaşabildi. Sovyet istatistiklerinde gerçeklerin genellikle "tahrif edildiği" nazarı dikkate alınırsa durumun vahameti ve korkunçluğu daha da iyi anlaşılabilir.³⁷⁰Özbekistan'a götürülen Kırımlılara barınılacak yer, verimli topraklar, çeşitli iş olanakları sağlandığını söyleyen Sovyet yetkilileri burada zorluk çekmeyeceklerine inanıyorlardı. Oysa Kırım Türkleri yerleştikleri yerlere bir türlü uyum sağlayamıyor; yerli halk tarafından da istenmiyorlardı. Yerleştikleri bölgeleri de terk

³⁶⁸ Göl(1988), ,a.g.e., s. 42

³⁶⁹ Özcan(2002), a.g.e.,s.358

³⁷⁰ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s.68

etmeleri yasaklanmıştı. Her ay yerel NKVD komutanlıklarına rapor vermeleri gerekiyordu.³⁷¹

3.3.1. Özbekistan'a Sürgün Edilen Kırım Türkleri'ne Karşı Özbekistan Halkının Tutumu

Özbekistan halkının sürgünlere karşı tutumu hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında, Özbekistan'ın Kırım Türklerini çok isteyerek olmasa da onlara acıdığı için ülkeye kabul ettiği; Kırım Türklerinin KGB ve devlet yetkilileri tarafından yerli halka vatan hainleri, düşmana satılmış, casus, hırsız ve cani olarak tanıtılması dolayısıyla, Özbek Türklerinin ilk zamanlar bu propagandanın etkisinde kaldıkları, fakat bir müddet sonra onların söylenildiği gibi olmadıklarını, kendileri gibi Müslüman ve Türk olduklarını görebildiklerini, yardımcı oldukları, Kırım Türkleri ile Özbek Türkleri arasında bir yakınlık olmaması için özel gösteriler tertip edildiği, ayrıca Sovyet yetkililerin Özbek toplumuna: Sizler bu yerlerde daha önce Alman esirlerini gördünüz, şimdi ise vatan haini Kırım Türklerine göreceksiniz şeklinde propaganda yapmalarına rağmen, merhametli ve misafirperver Özbek halkının bu tür kışkırtmalara kapılmadığı, Kırım Türklerinin ancak Özbeklerin yardımlarıyla ayakta kalabildiği ve ağır ekonomik şartlar altında yaşayan yerel halkın büyük çoğunluğunun Kırım Türklerine destek olduğu gibi görüşler yer almaktadır. Bunun yanında aksi görüşte bulunanlar da mevcuttur. Bu görüşlere göre, Özbekistan'a yerleşen Kırım Türkleri, bu bölgede yaşayan ve Sovyet hükümeti tarafından kışkırtılan mahalli halkın nefret ve düşmanlığıyla karşı karşıya gelmişler, hatta taşlanmışlardır. Aynı inanca sahip sürgün Kırım Türklerine; Kazakların, Kırgızların ve Taciklerin acıma duygusuyla yaklaşmalarına rağmen, Özbeklerin onları bir düşman olarak gördükleri ifade edilmektedir.

3.3.2. Kırım Türkleri'nin İstihdamı

Sürgün Kırım Türkleri'nin yerleşim yerleri ve çalışma şartlarının oluşturulması meselesi, onların sürgün ile alakalı GKO kararnamesinde yer alan talimatlar arasındaydı. Kararnamede SSCB Ziraat Bankası Genel Müdürü Kravtsov'a, Özbekistan'a gönderilen sürgünlere yeni yerleşim yerlerinde ev inşası ve iş temini için aile başına 7 yıl vadeli 5000 ruble verilmesi talimatı verildi. Oysa o dönemin şartlarında bir iş yeri kurmak için en az 8-9 bin rubleye

³⁷¹ Göl(1988), a.g.e., s.43

ihtiyaç duyulmaktaydı. Talimat doğrultusunda hazırlanan kredi dağıtım planına göre, sürgün Kırım Türkleri'ne uzun vadeli 52 milyon, karşılıksız olarak ise 7.564.000 ruble verilmesi öngörülmüştü. Bu plan çerçevesinde, 1 Mart 1945'te sürgünlere 27.569.000 ruble dağıtıldı. Yaza doğru SSCB Ziraat Bankası tarafından ilave olarak 22 milyon ruble daha verildi. 1944-1945 yıllarında Özbekistan'da 5930 aileye toplam 34.358.000 ruble uzun vadeli kredi tahsis edildi. Kredi dağıtımını 1945 yılında sona erdirildi. Kredinin geri kalan kısmı 1946'da Semerkant bölgesinde dağıtmaya başlandı. Burada 2.251.000 ruble uzun vadeli, 31 bin ruble de karşılıksız olarak sürgünlere dağıtıldı. Andican bölgesinde 806 bin ruble uzun vadeli, 16 bin ruble karşılıksız, Taşkent'te ise 2.947.000 ruble uzun vadeli ve 1.195.000 ruble karşılıksız olarak tahsis edildi. Geri kalan 8 milyon rublenin dağıtımının 1947 yılında yapılması kararlaştırıldı. Bu miktardan fiilen 7.779.000 ruble dağıtıldı. Bunun 4.585.000 rublesi hayvan alımı, 969 bini konut inşası, 2.255.000 ruble ise iş yeri kurulması için tahsis edildi. Talimatlar gereği kredi tahsisinin 1944 yılı sonuna kadar tamamlanması gerekiyordu, ancak kredi dağıtımını 1947 yılında sona erebildi ve bir daha tekrarlanmadı. Kredi dağıtımının başlamasından bu zamana kadar Kırım Türklerine yaklaşık 52 milyon ruble dağıtılmıştı. Aile başına düşen miktar ortalama 1539 ruble idi. Bu paraya ise o dönemde ancak 16,3 kg. un alınabilirdi. Bu şartlar altında, tarımsal düzende temayüz etmiş bir topluluk olan Kırım Türkleri, buldukları yerlerde mevcut fabrika ve sanayilerde çalışmak zorunda bırakıldı. Böylece onların tarım toplumu olmaktan çıkarılarak sadece fabrikalarda ve sanayi tesislerinde çalışan bir işçi millet haline getirildiklerini söylemek mümkündür.³⁷²Sürgün operasyonlarının sona ermesi ve sürgünlerin yerleşimlerinin tamamlanmasından sonra geçen birkaç yıl içinde ortaya çıkan manzara içler acısıydı. Şiddetli açlık, susuzluk, sağlıklı hayat şartlarının yokluğu, iklim farklılığından da kaynaklanan sıtma, dizanteri, tifo gibi hastalıklar nedeniyle yüz binlerce insan öldü. Bu tür ölüm olaylarının artarak devam etmesi üzerine Halk Komiserleri Sovyeti (SNK) Nisan 1945'te sürgünlere vergi muafiyeti tanıyan ve Kuzey Kafkasyalı, Kırmımlı, Gürcistan ve eski Kalmık ÖSSC'den sürgün edilenlere yaşadıkları evlerin önündeki avlularda meyve ve sebze ekmeleri için tohum tedarik edilmesine dair bir kararnameyi kabul ederek yürürlüğe koydu. Böylelikle sürgünler kendi evlerinin önündeki bahçelerde ekip diktikleri sebze ve meyveleri yiyerek açlıktan kurtulacaktı.³⁷³Sürgün edilen

³⁷²Özcan (2002), a.g.m., s. 358

³⁷³Özcan, K.(2007), "Stalin Döneminde Sürgünler", *Stalin ve Türk Dünyası*(Editör Emine Gürsoy Naskali), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007,s. 202

Kırım Türklerinden Yusuf Süleyman, Temmuz ve Ağustos 1969'da Taşkent'te gerçekleşen muhakemesinde, yaşanan durumu kısaca şöyle ifade etmiştir:

“Bizi mezbahaya götürülen hayvanlar gibi alıp götürdüler ve Orta Asya'da bıraktılar.”

115 Kırım Türk halkı temsilcisi tarafından Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne, Bakanlar Kurulu'na ve Yüksek Şurası'na sunulan muhtıradan ise aynen şu satırlar yer alıyordu.

“24 yıl önce, 18 Mayıs 1944'te babaları, kocaları ve oğulları büyük anayurt savaşında hayatlarını feda ettikleri, kanlarını döktükleri ve işçi birliklerinde hizmet ederek tahrip edilen fabrikaları yeniden kurdukları bir zamanda, aç ve çıplak müdafaasız çocuklar, kadınlar ve malul ihtiyarlar silahlı erler muhafazasında, kapalı yük vagonlarında temerküz kamplarına götürülüyorlardı. Sürgün mahalline kadar süren hemen hemen üç haftalık “seyahatin” dehşet ve kâbuslarını unutmaya imkân var mı? Bu “seyahat” esnasında insanlar açlıktan şişiyor, bitlere yem oluyorlardı. Hasta ve aç insanların yanı başında yolda ölenlerin, muhafızların zamanında kaldırmadıkları çürümeye yüz tutmuş cesetleri yatıyordu. Bu arada yakınların ve akrabaların hiç olmazsa demir yolu boyunca gömülmesine müsaade edilmiyordu. İnsanlar vagonlardaki havasızlıktan boğuluyor, birçokları akıllarını kaybediyorlardı.”

“*Kırım Tatarları'nın Rus Dostları*” imzalı bir başka mektupta sürgün edilen halkın sürgün yerlerindeki yaşayışından şöyle bahsedilmektedir:

“Kırım Türkleri'nin bir kısmı Kazakistan'daki ve çoğu Özbekistan'daki barakalara getirildi. İşte Kırım Türkleri'nin bu memlekete gelmeleri böyle oldu. Sürgün sona erdi, fakat halkın toptan imha edilişi bundan sonra başladı. Yerli halk arasında hükümet ajanları tarafından yapılan aleyhte propaganda sebebiyle bunlar gelenleri oldukça soğuk karşıladılar. Alışılmamış sıcaklar, sıtma ve hele Kırım'ın temiz sularına alışmış vücutlarda, arkların bulanık suyunun yaydığı hastalıklar sebebiyle başlangıçta pek çok kimse öldü. Evvela baraka, ahır ve bodrumlarda iskân edildiler. Bilahare, ilk safha atlatıldıktan sonra, insan barındırmaya mahsus evlere kavuştular. Çetin ve sebatlı bir çalışmanın mükâfatı olarak

Kırım Türkleri'nin yeni evleri oldukça düzgündü. Fakat bunlar çok sonradan olan şeylerdir. 1944-1945 senelerinde ise halk, yeni yerinde kırılıyordu.”³⁷⁴

Taşkent mahkemesinde Yusuf Süleyman ifadesine devamla: “Kimse bizimle meşgul olmuyordu. Aç, kirli ve hastaydık. Hastalar açlıktan şişmeye ve aileler toptan ölmeye başladılar. Şunu söyleyeyim ki, 206 kişilik köyümüzden 100 kişi öldü. En az 18'ini ellerimle gömdüm. Akrabam olan 7 aileden kimse kalmadı.”

Yine Kırım Türklerinden olan genç fizikçi Yusuf Osman: “Evet, Kırım Türklerine kendilerini gömmeleri için 1,5 metrekare yer verilmiştir” diyordu. Hayat zorluğu, idarecilerin yüz kızartıcı gaddarlıkları ve salgın hastalıklar yüzünden ölen onbinlerce Kırım Türkünün, insanlık vicdanında bıraktığı yara acaba kapanabilir mi? ³⁷⁵

3.4. Sürgünden Sonra Kırım'ın Durumu

Sürgünle birlikte, Kırım'da Kırım Türklerinden kalan bütün mallar yağmalandıktan başka pek az istisna ile Kırım'ın Türk- İslam geçmişine ait bütün tarihi binalar, abide ve eserler yerle bir edildi. Hatta kısmen Han Sarayı'nın haziresi dışında hiçbir yerde tek bir Müslüman Mezarlığı dahi bırakılmadı. Kırım TatarTürkçesi'nde yazılmış her tür kitap ve yayın, (bu dildeki Sovyet neşriyatı da dâhil olmak üzere) Kırım'daki ve Sovyetler Birliği'ndeki diğer kütüphanelerden toplanarak imha edildi. Kırım'da, yalnızca özel sebeplerden dolayı Bahçesaray ve Canköy şehirlerinin isimleri hariç Türkçe isim taşıyan yüzlerce şehir, kasaba ve köyün adı tamamen Rusça olanlarla değiştirildi. 1944'ten 1980'lerin sonlarına kadar Sovyetler Birliği'nde fiilen "Kırım Tatar" sözünün kullanılması dahi yasaklandı. Ansiklopedilerden ve tarih kitaplarından Kırım Türklerine dair maddeler tamamen çıkarıldıktan başka iç pasaportlarda ve hatta nüfus sayımlarında bile bu ad zikredilmedi. Diğer bir ifadeyle Kırım Türkleri resmi literatürde adeta geçmişte ve hâlihazırda mevcut olmayan bir halk haline getirildi. Kırım'da Kırım Türklerinden boşalan yerlere 1944 yazından itibaren Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinden getirilen Rus ve Ukraynalı nüfus iskân edildi.³⁷⁶1944 sürgünüyle Sovyet yönetimi Kırım Türklerini köklerinden söküp atmamak kalmadı, onların eserlerini de büyük oranda yok etti. 1945'te Sovyet hükümeti Kırım Muhtar Cumhuriyeti'ni lağvettikten sonra, Kırım'ın Türk geçmişini hatırlatacak ne varsa

³⁷⁴ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s.68

³⁷⁵ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s.70

³⁷⁶ Kırımlı(2002), a.g.m., s.462

ortadan kaldırmak üzere harekete geçerek onları silmeye çalıştı. Kütüphanelerde ve evlerde bulunan Tatar kitapları yok edildi, Müslüman mezarlıkları, camiler ve çeşmeler tahrip edildi. Sadece büyük camiler bu tahribattan kurtulabildi. Akmescit'teki Kebir Camii, Gözleve'deki Cuma Camii, Kefe'deki Müftü Camii, Bahçesaray'daki Han Camii, Eski Kırım'daki Özbek Han Camii bu yıkımın dışındakalabildi. Bunlar Sovyet döneminde ateizm müzeleri veya depolar olarak kullanıldı.³⁷⁷ Böylelikle yarımada'nın asıl sahiplerinin yarımada'da yaşamasına imkân verilmedi ve bu da yetmiyormuş gibi Kırım halkının bütün kültürel değerleri yok edildi; bütün köylerin, şehirlerin isimleri Rusça olarak değiştirildi. Katledilen ve sürgün edilen Türklerin yerine Rus ve Ukraynalılar yerleştirildi.³⁷⁸

3.5. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

4-11 Şubat tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin D. Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyet lideri Stalin ile Kırım'ın Yalta şehrine yakın Livadia sarayında görüşmeler gerçekleşti. Konferans belgelerinde resmi olarak "*Kırım Konferansı*" olarak bahsedilmesine rağmen daha çok tercih edilen isimle konferans "*Yalta Konferansı*" olarak adlandırılmaktadır. Yalta Konferansı, Dünya Savaşı'nın gidişatından ziyade savaş sonrası yapılacak olan düzenlemelerin görüşüldüğü bir konferans oldu.³⁷⁹ Yalta Konferansı, Müttefik Devletlerin Tahran'dan sonraki ikinci zirve toplantısıdır. Savaşın bitmekte olduğu bir döneme rastladığı için savaş döneminin sonu ve savaş sonrası dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu konferansa kadar birbirleri arasında güvensizlik duygusu yaşamayan devletler, tam bir mutabakat olacağı beklentisi içinde toplantıya katılmışlardır. Fakat görüşmelerdeki tutum ve ortaya atılan fikirler, oluşturulan barış havasının çok uzun sürmeyeceğinin işaretidir.³⁸⁰ Sovyet hükümeti, 25 Haziran 1945 yılında yayımladığı bir kararname ile Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırdı.³⁸¹ 30 Haziran 1945'de Kırım ASSR'i ilga edildi ve RSFSR'in Kırım oblast'ı(vilayet) yapıldı.³⁸² Kırım Türkleri'nin ve Çeçen-İnguşlar'ın 1944'te topyekûn sürülmeleri ile ilgili haberlerin batıya sızması için gerekli tedbirleri almış olan Moskova yöneticilerinin bu hareketi, Rusya

³⁷⁷ Kanlıdere, A.(2016), "*Kırım Tatarlarının Kültürel Kimliklerini Yeniden İnşa Çabaları*", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı 51, s.234

³⁷⁸ Bozkurt(2007), a.g.e., s.229

³⁷⁹ Bilgili, C.(2015), *Yalta Konferansı'na Göre Sovyetler Birliği'nin Asya Politikası*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.57

³⁸⁰ Sander, O.(1998), *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara, İmge Kitabevi, s.171

³⁸¹ Bozkurt(2007), a.g.m., s.229

³⁸² Fisher(2009), a.g.e.,s.239

içindeki diğer halkları huzursuz etmeye başlamıştı. Bunun üzerine, aradan iki yıl geçtikten sonra, SSCB Yüksek Şurası'ndan tasdikli ceza kararnamesi 26 Haziran 1946 tarihli Pravda ve İzvestiya gazetelerinde yer aldı.³⁸³

Bu kararın metninde yapılan bu değişiklikler şöyle izah edilmektedir:

“Milli Kurtuluş Savaşı esnasında USSR halkları Anavatan'ın şerefi ve bağımsızlığını faşist Alman istilacılara karşı kahramanca müdafaa ederken, Alman ajanlarının kışkırtmasıyla birçok Çeçenler ve Kırım Tatarları Almanlar'ın teşkilatlandığı gönüllü birliklerine katıldılar ve Kızılordu birliklerine karşı silahlı mücadeleye giriştiler; ... Bu esnada Çeçen-İnguş ve Kırım ASSR'i halkının çoğunluğu bu vatan hainlerine karşı mücadele etmediler. Bu yüzden Çeçenlerle, Kırım Tatarları USSR'in başka bölgelerinde iskân edildiler. Kendilerine toprak verildi ve ekonomik faaliyetleri için yeterince hükümet yardımı yapıldı. RSFSR'in Yüksek Sovyet Başkanlığı'nın teklifi üzerine 28 Haziran 1946 kararlarıyla Çeçen-İnguş ASSR'i ilga edildi ve Kırım ASSR'i **Kırım oblasti** oldu.”³⁸⁴

Bu mazerete binaen RSFSR'in Ağır Ceza Kanunu'nun uygulanan kısmı 58-1'a maddesidir. Şöyle ki: Anavatan'a ihanet, yani USSR vatandaşlarınca USSR'in askeri gücü, devlet bağımsızlığı veya toprak bütünlüğüne karşı işlenen casusluk, askeri sırların ifşası, düşmana iltica, yurtdışına kaçmak gibi suçlar en ağır cezalarla cezalandırılırlar. Bu, kurşuna dizilme ve bütün mallarının müsaderesidir. Bu maddeyi hazırlayanların bunun bütün bir millete uygulanabileceğini düşünmüş olmalarını tahmin etmek zordur. Bugüne kadar sürgün ve yeniden iskân hareketinin bu resmi izahı, Sovyet meseleleriyle ilgilenen müşahitlerin çoğu tarafından kabul edilmiştir. Fakat bu izahı iyice analiz etmek gerekir. Sovyet yetkililerinin çoğunun Kırım Türklerine yöneltilen bu suçlamalara inandıkları şüphesizdir. Ama bu, Sovyet ordusunda ve çetelerinde çarpışanlar ve işgal esnasında komiser ve siyasi eğitmen olarak Sovyet yeraltında çalışanlar da dâhil olmak üzere bütün Türklerin sürgün edilmesini izah edemez.³⁸⁵1946 yılının yaz aylarında American Assciated Press Ajansı Kırım Türklerinin ve diğerlerinin kanlı bir şekilde imha ve sürgün edildiklerine dair bir haber yayınladı. Bu feci haberi Türkiye basını, özellikle Cumhuriyet Gazetesi yazarı Abidin Daver doğruladı. Bundan sonra bütün hür dünya basını bu kanlı genocide hareketini protesto

³⁸³ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s. 73

³⁸⁴ Fisher (2009), a.g.e.,s.239

³⁸⁵ Fisher (2009), a.g.e., s.240

ettiler.³⁸⁶26 Kasım 1948’de Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından kabul edilen bir başka kararname ile Büyük Vatan Savaşı (II. Dünya Savaşı) sırasında topraklarından sürülerek SSCB’nin belirli bölgelerine gönderilenlerin burada “ebedi” olarak kalacakları ve bir daha yurtlarına dönmeyecekleri belirtildi. Ayrıca sürgünlerin, yerleşim yerlerinden kaçmaları halinde 20 yıl hapis cezasına çarptırılacakları açıklandı. 1 Ocak 1953 tarihine gelindiğinde sürgünlerin, toplam sayısı çeşitli sebeplerle yaklaşık 500 bin kişi azalarak 2.753.356 kişiye indi.³⁸⁷1944 sürgünlerinden 1950’lerin ortasında Stalin’in ölümünden sonrasına kadar Kırım Türkleri sürgünde çok büyük zorluklar altında ve özel iskân kurallarına göre yaşadılar. Yani onlara sadece SSCB’de değil yaşadıkları cumhuriyette bile serbestçe seyahat hakkı tanınmıyordu. İki haftada bir mahalli NKVD bürosuna görünmek zorundaydılar. İlya Lyuksemburg’un 1973’de paylaştığı bir anlatımdan günlük hayatlarını detaylı olarak öğreniyoruz:

“1950’lerde Taşkent’teki zirai teknik enstitüsünden onlardan biri olan Selik’le beraber okuyordum. Sözleri ve davranışlarında çekingen ve tedbirli idi. Ondan olayların teferruatıyla ilgili birçok şey öğrendim. Kırım Tatarları aktif askerlik hizmetine alınmıyorlardı, çiftçilik yapamıyorlardı, kenar semtlerde oturmak mecburiyetindeydiler. Pasaportları yoktu. Niye? Bütün bu insanlar niye böylesine bir takibata maruz kalıyorlardı?

Güzel bir gündü, arkadaşım Selik enstitüden kayboldu, ihtiyatsız davranıp siyasi ekonomi okutmanına çok sert bir şekilde hitap etmişti. Bu olay 1957’de olmuştu. Bundan sonra diğerleri başlarını bile kaldırmaya cesaret edemediler.”³⁸⁸

1954’de Tatarlara uygulanan tahditlerin bir kısmı bilinmeyen bir sebepten kaldırıldı. Bu muamele sadece Kızılordu’da veya çetecilerle birlikte çarpıştıklarını ispat edebilenlere yapıldı, iki yıl sonra 1956 Nisan’ında Tatar camiasının diğer fertleri de bu kapsama alındı. Bu, yayınlanmamış bir genelgeye göre yapılmıştı ve Sovyet toplumunun fertlerinin bundan haberi olmadı. Fakat yeni genelge 1944 genelgesinin bazı kısımlarını muhafaza ediyordu: “Kırım Tatarlarının sürgün esnasında müsadere edilen malları iade edilmeyecek ve onlar Kırım’a dönme hakkına sahip olmayacaklardır. Bu meselelerle ilgilenenler tarafından 1956 genelgesinin Tatarlara SSCB’de serbest seyahat imkânı sağladığı zannedilmişse de, ilerideki

³⁸⁶ Hablemitoğlu (2002), a.g.e., s.74

³⁸⁷ Özcan(2007), a.g.e., s. 202

³⁸⁸ Fisher(2009), a.g.e., s. 249

olayların da göstereceği gibi, bu kararın yayınlanmamış olması Tatarların başka yerlerde hüsn-ü kabul görmelerini olağanüstü zorlaştırmıştır.”³⁸⁹

Öte yandan Kırım Türklerinin boşalttığı Kırım topraklarında Türklerden kalma kültürel mirasın tasfiyesine devam edildi. Yarımada'daki Türkçe isimler değiştiriliyor, evler yıkılıyor, Kırım Türklerinin geri dönmesini engelleyecek birçok şey yapılıyordu. 1 Şubat 1952 günü alınan Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyum kararına göre, Kırım ilindeki yirmi-dokuz tren istasyonu yeniden isimlendirilecekti. Bu kararın ardından Türkçe isimler Rusça isimlerle değiştirildi. Örneğin “Taganash” yerine “Solenoye Ozere”, Karankut yerine “Otradnaya” isimleri verildi. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nde yer alan Kırım haritası birinci ve ikinci baskılarda karşılaştırıldığı zaman yeni Rus isimleri daha iyi görülmektedir. Sovyet Hükümeti tarafından Kırım tarihini yeni baştan yazma girişimleri de başlatıldı. Sovyetler Birliği hakkında geniş bilgi veren yayınlardan birisi *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'dir. Savaşın sonra 1953 yılında yapılan ikinci baskının yirmi üçüncü cildinde ise Kırım ili üzerine bir makale vardır. Kırım halkının nüfus çoğunluğu Rus ve Ukraynalılar olarak belirtilmektedir. Özerk Kırım Cumhuriyeti hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Aynı bilgi 1961 yılında yayınlanan *Rus Sovyetler Birliği Ansiklopedisi*'nde de görülmektedir.³⁹⁰

Sürgün edilen ve baskıya uğrayan bu toplulukların kaderleri, Stalin'in ölümü (4 Mart 1953), Beriya'nın tutuklanması (21 Haziran 1953) ve Yüksek Sovyet Prezidyumunun 27 Mart 1953'te kabul ettiği “Af Kararnamesi” ile değişmeye başladı. Aslına bakılırsa bu kararname sürgünlerin durumunda bir değişiklik yapmamıştı, ancak bütün mahkûmların kaderini değiştirebilecek kanunların habercisi olarak kabul edildi.³⁹¹ Stalin'in 1953'te ölümü ve Nikita Kruşçev'in (Hruşçov) Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başına geçmesi, bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kırım Türkleri için de bir dönüm noktası teşkil etti.³⁹² Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nde yumuşama rüzgârları esmeye başlamıştı. Stalin'in yerine devlet başkanı olan Kruşçev, KP'nin XX. Kongresinde yaptığı konuşmada, ülkede yaşanan bütün olumsuzlukların tek müsebbibinin Stalin olduğunu, onun zamanında yüz binlerce insanın vatanlarından çıkarılarak sürgün edildiğini, şayet müsait yer bulunabilmesi halinde bütün Ukraynalıların da bu sürgüne maruz kalacağını ifade etti. Hruşçev'in bu sözleri, halkta Stalin döneminde uygulanan baskıların sona ereceği umudunu

³⁸⁹ Fisher(2009), a.g.e., s. 250

³⁹⁰Göl(1988), a.g.e., s.47

³⁹¹Özcan(2007), a.g.e., s. 205

³⁹²Kırımlı(2002), a.g.m.,s.462

doğurdu. Nitekim 24 Kasım 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu kararıyla, II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu saflarında yer alan askerler, SSCB Kahramanlık madalyası ve nişanı ile ödüllendirilenler, yerli halkla evlenen kadınlar, Rus, Ukraynalı ve diğer milliyetlere mensup kadınlar, sakatlar, tedavisi mümkün olmayan hastalar ile II. Dünya Savaşı'nda ölen askerlerin yakınları sürgünlükten azat edildiler.³⁹³

3.6. Kırım'ın Ukrayna'ya Verilmesi

İkinci Dünya Savaşı devam ederken, Ukrayna'nın anti-komünist milliyetçi liderleri, Berlin'de, Dış ve Doğu Bakanlıkları nezdinde çalışmalarını sürdürüyorlardı. Ukrayna liderlerinin bütün çalışmaları; Kırım'ın Ukrayna milli sınırları içine dâhil edilmesi için gerekli izni alabilmekten başka bir şey değildi. Savaşın Almanlar aleyhine sona ermesi üzerine bu çalışmalardan sonuç alınamadı. Rus işgalinden sonra Ukrayna'da milliyetçilik cereyanı devam etti. Ukrayna uzun bir müddet Sovyet Rusya sınırları içinde “çıbanbaşı” olarak kaldı. Ukraynalılar, Kruşçev'in deyimiyile: “Stalin'in gazabından sırf kalabalık oluşları ve kendilerine yer bulunamayışı” yüzünden mutlak bir sürgünden kurtuldular. Halklar arasında birlik ve tesanütü sağlamakla yükümlü Moskova yöneticileri, iki büyük etnik grubun; Rus ve Ukrayna arasında “dostluğu yeniden tesis için” Ukrayna'ya, Almanlar'ın veremediği bu hediye; Kırım'ı verdiler. Böylece Sovyetler Birliği Yüksek Şura Prezidyumu'nun “Kırım Eyaletinin RSFSR'den çıkarılarak Ukrayna SSC terkibine ithal edilmesi” hakkındaki 19 Şubat 1954 tarihli kararnamesiyle Kırım, komşu Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlanmış oldu.³⁹⁴ Böylece Kırım Yarımadası'nın son tasfiyesi 19 Şubat 1954'de Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kararıyla Kırım oblast'ı RSFSC'den çıkarılıp, Ukrayna SSR'ine dâhil edilince gerçekleşti. Prezidyum Başkanı Vorşilov'un “Kırım stratejik açıdan önemlidir. Ukrayna Cumhuriyeti'ne transferi Rusya'nın Ukraynalı partnerine olan itimadını gösterir” demesine rağmen, anlaşıldığına göre bu, Moskova ile birleşmelerinin üç yüzüncü yıl dönümünde Ukrayna Cumhuriyeti'ne verilmiş bir mükâfattı. Potiçny ayrıca şunu da işaret etmektedir: “Kırım'ı Ukrayna idaresine transfer etmekle Sovyet idarecileri isteseler de istemeseler de Ukraynalıları Kırım Tatar meselesinin sorumlusu yaptılar.”³⁹⁵

³⁹³Özcan(2007), a.g.e., ,s. 360

³⁹⁴ Hablemitoğlu(2002), a.g.e., s. 97

³⁹⁵ Fisher(2009),a.g.e., s.247

Kırım, Ekim 1921’de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Sovyet Rusya’nın bir parçası yapılmıştı. Bu muhtar cumhuriyet, 1954 yılı Şubat ayında Rusya Federasyonu’nun bir oblast’ı haline getirildi ve Kırım, Rus- Ukrayna Birliği’nin 300. yıldönümü dolayısıyla, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne hediye edildi. Bu “hediye”yi lutfeden de o tarihte Sovyetlerin başında bulunan Ukrayna asıllı Kruşçev idi.³⁹⁶

Alan Fisher Kırım’ın Ukrayna’ya ilhak edilmesiyle ilgili “yabancı ülkeler bu olaya pek az tepki gösterdiler. Batı dünyası, hatta biraz ilgi göstermesi beklenen Türkiye Cumhuriyeti bile hemen hemen hiç tepki göstermedi” demektedir. 2 Mayıs 1954’de “Ukrayna Milli Cemiyeti Üçüncü Kongre Oturumu” adını verdikleri kurulu teşkil eden bir grup Ukraynalı mülteci aşağıdaki bildiriye yayınladı:

“Evvvela, Kırım’ın kendi kaderini tayin hakkı Moskova’ya değil Kırım halkına aittir. Sadece zoraki sürgünlerden önce Kırım’da yaşamakta olan yerli Kırımlıların tümünün kendi kaderlerini serbestçe tayini Kırım’ın gelecekteki statüsünü ve gelecekteki refahını kararlaştırabilir. İkinci olarak, Moskova Hükümeti’nin entrika ve hilesinin diğer bir ispatı da Kırım meselesini hallederken Moskova’nın; Kırım’dan zorla sürülenlerin bir kısmı olan Kırım Türklerinin, yurtlarına dönmelerini düşünmemiş olduğu gerçeğidir.”³⁹⁷“Ortada inkâr edilemez bir gerçek vardır. Ukrayna’nın Kırım üzerinde; “Kırım’ın ayrı bir toprak bütünlüğüne sahip bulunması hasebiyle müstakil; Kırım’ın ayrı bir iktisadi varlığa sahip olması sebebiyle ekonomik; Kırım Türklerinin Türk kültürüne sahip bulunmaları hasebiyle de kültürel hiçbir ilişki olmadığı gibi, tarihi herhangi bir hakkı da bulunmaması” yüzünden iddia edilebilecek hiçbir hakkı mevcut değildir. Kırım’ın RSFSR’den ayrılarak Ukrayna’ya eklendiği zaman, Kırım halkının reyine müracaat etmeye lüzum bile hissedilmemiştir. Sovyet liderleri tarafından Ukrayna SSC’ne takdim olunan “Kırım” hediyesinin arkasında yatan gerçeklerin bilinmesi zorunludur, Sovyet liderlerinin Ukrayna’ya hediyesi sadece Kırım değildir. Moskova, milliyetçiliği ile temayüz eden bu büyük etnik gruba “sus” payı olarak başlıca; Lvov ve onunla birlikte Polonya’dan alınmış olan binlerce kilometrekare genişliğindeki topraklar, Romanya’dan alınan ve Chernovitsky Bölgesi’ne dâhil edilen

³⁹⁶ Maksudoğlu, M.(2009), *Kırım Türkleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.111

³⁹⁷ Fisher(2009), a.g.e.,s.248

Kuzey Bukovina, Transkarpatlar Eyaleti olarak dâhil edilen Çekoslovakya'nın Rutheina Eyaletini hediye etti.³⁹⁸

Sovyetler Birliği'nin bu hediyesi ne Ukrayna'yı ne de Kırım Türklerini hoşnut etmedi. Kırım Türklerine göre bunun ardında gizli bir amaç yatmaktaydı. Böylece Sovyetler Birliği, Ukrayna ile daha sıkı bağlar kurmayı amaçlamaktaydı.³⁹⁹ Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ise, Ulusal Meclisin 12 Mayıs 1954'te yaptığı toplantıda, Kırım'ın sınırları içine alınmasını kabul etmemiştir.⁴⁰⁰ Ukrayna'nın bu konudaki görüşü şöyle özetlenebilir.: Kırım'ın geleceği konusunda karar verme yetkisi yalnız yarımada halkının kendi özgür idaresinde toplandı. Bu karardan anlaşıldığı gibi, Sovyet Hükümeti Kırım sorununu çözümlerken Kırım halkının yeniden anayurtlarına dönebileceği olasılığını düşünmemiştir. Kırım Türklerinin ise Ukrayna'nın Kırım'la ülkesel, ekonomik, tarihsel ve kültürel bağları olmadığını ileri sürerek eklenmeyi kabul etmemekten başka yapabileceği bir şey yoktu.⁴⁰¹

Kruşçev, 24-25 Şubat 1956'da Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nin kapalı oturumunda yaptığı ve Stalin devrinin bazı zulümlerini ifşa ettiği meşhur nutkunda haksız yere vatanlarından topyekûn sürgün edilen halklara da değinirken şöyle demiştir: “Sayıları çok fazla olduğu için Ukraynalılar bu akıbetten kurtuldular. Aksi takdirde Stalin onları da sürerdi. Sadece bir Marksist- Leninist değil, sağduyu sahibi hiç kimse fertlerin veya grupların düşmanca davranışlarından dolayı kadın, çocuk, ihtiyar, komünist ve komsomollar dâhilibütün milletlerin mesul tutulmasını, eziyete maruz bırakılıp, ızdırap çektirilmelerini kavrayamaz.”⁴⁰²

Kruşçev milliyetlerin sürgünü meselesini ele aldı; ancak Kırım Türklerini, Volga Almanları'nı ve Ahıska Türkleri'ni zikretmedi. Nitekim KaraçayBalkarlar'ın, Çeçen-İnguşlar'ın, Kalmuklar'ın ve Kırımlı Rum, Ermeni ve Bulgarlar'ın dönüşüne izin verilmekle birlikte yukarıda anılan diğer üç halka bu hak tanınmadı.

*Komsomol: Komsomol, Genç Komünistler Birliği'nin kısaltmasıdır. Tam adı Leninist Genç Komünistler Birliği'dir, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde en etkili politik gençlik örgütüdür.

³⁹⁸ Özcan(2007), a.g.e., s.98

³⁹⁹ Göl(1988), a.g.e., s.49

⁴⁰⁰ Ülküsal, M.(1962), “Kırım Türkü'nün Faciası ve Kurtuluş Davası”, Emel, İstanbul, sayı 11, s. 6

⁴⁰¹ Kırımlı, E.(1963), “Kırım'da Topyekûn Techir ve Katliam”, Emel, Cilt 2, Sayı 18, s.25

⁴⁰² Fisher(2009), a.g.e., s.250

Sağduyu sahibi Kruşçev sürgün edilen bu milletleri niçin bilmezden gelmişti?

Kırım Tatarları 1956'dan sonra da resmen yok sayılmaya devam edildi. Bununla birlikte sürgün yerlerinde bazı sınırlı tavizler verildi. Öncelikle "özel iskân" denilen, bulunulan yerden ayrılmama rejimi uygulaması kaldırıldı. Böylece hayatta kalabilmiş aile fertlerinin birleşmesi ve Kırım dışında olmak kaydıyla hareket imkânı doğdu. Bu durumda sürgündeki Kırım Tatarları'nın çoğunluğu Özbekistan içinde toplandı. Ayrıca Taşkent'te haftada iki defa **Lenin Bayrağı** adlı Kırım Tatar Türkçesi'nde bir gazete ile yılda birkaç küçük hacimlik kitap neşrine (ki bunlarda dahi "Kırım Tatar" ve "Kırım" kelimelerini kullanmak yasaktı) ve "Kaytarma Ansambli" adında bir müzik ve halk oyunları topluluğunun kurulmasına izin verildi. Ancak bütün tavizler bunlardan ibaret kaldı; Kırım'a dönüşün sözünü bile etmek yasaktı.⁴⁰³ Nikita Kruşçev döneminde yapılan reformların, Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşünü sağlamamasına rağmen, onların ilk milli mücadele hareketinin başlamasına olanak verdiğini söylemek mümkündür. Bu mücadele, Batı âleminde ismi duyulan Yahudi milli mücadelesinden çok daha güçlüydü. YSP tarafından 13 Aralık 1955'te kabul edilen ve sürgünde bulunan Almanların ve ailelerinin üzerindeki hukuki sınırlamaların kaldırılmasına dair kararname sürgüne maruz kalan toplulukların hürriyete kavuşması yönündeki ilk kanun olarak kabul edilmektedir. 28 Nisan 1956'da ise Kırım Türkleri, Balkarlar, SSCB vatandaşı Türkler, Kürtler ve Hemşiller, daha önce sürgünlükten azat edilen Almanlarla benzer şartlarda serbest bırakıldılar. Bu kararnamenin Kırım Türklerine vatana dönüş hakkı sağlamamış olmasına rağmen, durumlarında gözle görülür bir iyileşme kaydedilmiştir. Her şeyden önce, birçok Kırım Türkü 1944'te zorla yerleştirildikleri işlerden ayrılarak asıl meslekleri olan çiftçiliğe geri dönmüş, bir kısmı ise sürgünde geçen zaman zarfında kazanmış oldukları tecrübelerle teknik işlerde çalışmaya devam etti. Sürgünlükten azat olunan bazı Kırım Türkleri ise, vatanlarına yakın bölgelerde yerleşmeyi tercih etti. 1956 yılı Ekim ayı sonuna kadar toplam 778 Kırım Türkü, Kırım'a komşu olan Zaporojye bölgesine gelerek buraya yerleşti. Ancak bu durum Sovyet yetkililerinin hoşuna gitmedive 15 Aralık 1956 tarihli bir kanunla, daha önce Kırım'da yaşamış olan ve sürgün yerlerinden ayrılan Türklerin, Almanların, Rumların, Bulgarların, Ermenilerin ve diğerlerinin Ukrayna'ya ait Zaporojye, Herson, Odessa, Nikolayev, Kırım ve Zakarpat bölgelerinde yerleşmeleri yasaklandı.⁴⁰⁴ Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra, Stalin'in sürgüne gönderdiği birçok

⁴⁰³Kırımlı(2002), a.g.e., s.462

⁴⁰⁴ Özcan(2002), a.g.m., s. 360

topluluk vatanlarına dönme hakkını elde etmesine rağmen Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri ve Volga Almanlarının bu haktan mahrum bırakılmaları düşündürücüdür.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Milli Hareketi”, Emel Mecmuası, Vol 1. Sovyet Rusya’daki Kırım Tatar Milli Hareketi Organı, New York, Kırım Tatar Milli Merkezi, 1978, s. 19

SONUÇ

Bu çalışmaya tarihsel çerçeveyi inceleyerek başladık. En az bin yıla dayanan bir geçmişe, kültür ve medeniyete sahip olduklarını öğrendiğimiz Kırım Türkleri, asırlar boyunca yaşadığı Kırım topraklarının stratejik öneme sahip olmasından dolayı sürekli olarak Rusların baskısı altında kalmıştır. Kırım'ın Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrasında Osmanlı himayesinden çıkıp, ardından Rus Çarlığı tarafından ilhak edilmesiyle (1783) baskının şiddeti ve boyutları artmıştır. Kırım üzerindeki bu baskılar Rus Çariçesi II. Yekaterina'nın "*Türksüz Kırım*" ideali ile doruk noktasına ulaşmış ve bu dönemde milyonlarca Kırım Türkü ya katledilmiş veya vatanlarını terke zorlanmıştır. Çarlık Rusyası'nın kurduğu sömürge yönetimi bölgeyi denetim altına almış ve bir istikrar sağlamış gibi görünse de, imparatorluğun merkezinde XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren karışıklıklar giderek artmıştır. Buna rağmen Kırım'dan ayrılmayarak millî kimliklerini korumayı başaran Kırım Türkleri, Çarlık Rusyasının son zamanlarında bütün Türk İslâm âleminde büyük yankılar uyandıran bir aydınlanma hareketinin öncülüğünü yaptılar. Bu aydınlanma hareketiyle birlikte milliyetçilik akımı 19. yüzyıl sonlarında, aydınlar aracılığıyla, genel olarak Rusya ve Osmanlı üzerinden de olsa, Batı'dan alınarak toplumun bu konuda harekete geçirildiğinin; bu entelektüel ve aydın kesimin, ilk ve en önemli örneğinin İsmail Gaspıralı olduğunu öğrendik. Bu aydın tabakanın çalışmaları toplum nezdinde eğitim ve basın-yayın yoluyla hızla mayalanarak kitlesel bir hale dönüşmüştür. Gaspıralı İsmail Bey liderliğinde çıkartılan Tercüman Gazetesi etrafında cereyan eden bu hareket, kısa zamanda bütün Türk dünyasına yayılmış ve geniş destek görmüştür. Bolşevik İhtilali'yle birlikte Çarlık Rusyası tarih sayfalarına karıştı ve Kırım Türkleri de bağımsızlığını ilan etti. Sovyet İhtilali sonrasında özerkliğini elde eden Kırım Türk Hükümeti'nin ömrü çok kısa olmuş ve Kırım bu kez de Bolşevik Rusların hâkimiyeti altına girmiştir. Sonrasında "halklara özgürlük" sloganıyla Bolşevik ihtilalini gerçekleştiren Lenin ve arkadaşları tarafından 18 Ekim 1921'de başkanlığına Veli İbrahimov'un getirildiği Kırım ÖSSC kurulmuştur. Kırım ÖSSC'nin kurulmasıyla birlikte Kırım'da "Tatarlaşma" hareketi de hız kazanmıştır. Daha önce vatanlarını terk etmek zorunda kalanların bir kısmı yurtlarına dönmeye başlamış, bunların çoğu yurt dışında eğitimlerini tamamlamış aydın kişilerdi. Onların öncülüğünde Kırım Türkleri hemen her alanda büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Lenin'in ölümünün ardından Stalin'in hâkimiyete geçmesiyle birlikte ülkede uygulamaya konulan Sovyetleştirme adı altındaki Ruslaştırma kampanyası, bütün toplulukları olduğu

gibi Kırım Türklerini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu dönemde insanlar üzerinde amansız bir baskı ve takip furyası başlatılmış, topyekün tasfiye ve yok sayma politikaları uygulanmıştır. Önce toprak sahibi zengin köylüler (kulaklar) sürgüne gönderilmiş, ardından ülkede binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan sunî açlıklar meydana getirilmiştir. 1937- 1938 yıllarında ise Sovyetler Birliği'nin her yerinde aydınlara yönelik bir imha hareketi uygulanmıştır, Kırım Türk aydınları da bu dönemde birer birer yok edilmiştir.

Kırım Türklerinin Çarlık Rusya'sı döneminde başlayan millî kimlik oluşumu ve gelişimi süreci, Sovyetler Birliği zamanındaki etnik politikalardan yoğun olarak etkilenmiştir. Ancak Rus işgali ile başlayan süreç geçmişten günümüze uzanan tarihi çizgide sadece coğrafi (fiziksel), siyasi ve ekonomik yönleriyle sınırlı kalmamış Yeşil Ada olarak adlandırılan Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Türklerinin kültürel kimliğini yok etmeye çalışan bir mahiyet de taşımıştır. Rus zihniyeti bir taraftan yer adlarını değiştirmek suretiyle bir milletin tarihi kaynaklarla bağını koparıırken yürüttüğü iskân siyaseti ile demografik yapının Kırım Türkleri aleyhine bozulması için gereken tüm çaba sarf edilmiştir. Başıbozuk kimselerin işgal edilen topraklara yerleştirilmesi ile adeta bir taşla iki kuş vurulmuştur. Bu durum bir taraftan ekonomik sıkıntılar yaratırken bir taraftan da Kırım Türklerinin zorunlu bir göç dalgası ile kitleler halinde yarımadaı terk etmesine sebep olmuştur. Bu yeni düzen zorunlu göçlerle başlayıp 18 Mayıs 1944'te tarihin en dramatik sürgün hadisesine giden bir süreçle tamamlanmıştır. İşgalin başka bir boyutu da kültür varlıklarının yok edilmesi ya da toplumun manevi hassasiyetlerine dokunacak şekilde, amacı dışında kullanılması olmuştur. Müslüman kimliğinin en açık alameti olan camilere verilen zarar bu faaliyetlerin başında gelmektedir. Mimar Sinan tarafından yapılan Gözleve'deki Cuma Han Camii'nin ateizm müzesi olarak kullanılması bu konudaki en çarpıcı örneklerden birini teşkil etmektedir. Aynı şekilde kabristanlar da bu kötü muamelelerden nasibini almıştır. Ruslar işgal ettiği tüm Türk topraklarında olduğu gibi dini özgürlükleri de kısıtlayarak, toplumun manevi iklimini bozmak amaçlanmıştır. Bölgeye yönelik uygulanan bu kültür politikası halkın Ruslaştırılmasını ve Hristiyanlaştırılmasını hedefliyordu.

Kırım Türkleri, Rusya tarafından kendilerine dayatılan Kiril alfabesini kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Kiril harflerinin kullanımıyla başlayan süreç Kırım Tatar diline etkileri günümüze kadar devam eden büyük bir zarar vermiştir. Büyük sürgün sonrası Kırım Türklerine ait tüm eserlerin yakılıp yok edilmesi meselesi ise köklü bir geçmişe ve aynı zamanda gelecek nesillere aktarılacak olan mirasa büyük oranda yok etmiştir. Kültürel

işgalin belki de ulaştığı en uç nokta Kırım Türklerini uyandıran, farkındalık yaratan ve kuşkusuz aydınlık bir geleceğe taşıyacak olan aydınların; isnat edilen iftiralarla, suçlamalarla tutuklanarak şehit edilmesidir. Bu değerli kişiler arasında siyasetçiler, yazarlar, ilim adamları, sanatçılar kısacası hemen her alandan Kırım Tatar aydınları yer almıştır.

Sovyet rejiminin uzun yılların birikimiyle kurulan Tatar milli yapısını insani, ekonomik, edebi, kültürel olarak topyekûn yok etmeye çalışması, bu kapsamda kültür yoluyla tasfiye, yok ederek tasfiye, içten ve dıştan zor kullanarak tasfiye, sürgün yoluyla tasfiye gibi metotların uygulanması Kırım Tatar milli hareketi üzerinde önemli etkilerin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği zamanında yaşanan zorluklar, Kırım Tatarlarının “ortak acılar” a dayanan, milli bir geçmiş veye tarih oluşturmalarına vesile olmuş; bu da millî bilinçlerinin her zamankinden daha güçlü olmasına yol açmıştır. Büyük sürgün sonrasında sanki hiç var olmamışçasına nüfus sayımlarında dahi gösterilmeyen Kırım Türkleri, gönderildikleri bölgelerde özel bir iskân siyasetine tabi tutularak buldukları yerlerde kontrol altında bulundurulmuşlardır. Bu kontrol sadece fiziki varlıklarına yönelik değil, kültürel faaliyetlerini de kapsayıcı bir biçimde gerçekleştirilmiş, Öyle ki Kırım’ı referans veren, hatırlatan ifadelerin kullanımı dahi yasaklanmıştır. Yaşanılan bu sürgün Kırım Türklerinin vatanlarını kaybetmesine neden olmuş ancak; vatanlarına yönelik bir “mit” e dönüşerek “millî bir algı” oluşmasına da yol açmıştır. Kırım Türkleri sürgün yerlerinde her zaman kendilerini bir konuk olarak görmüşler ve “vatana dönüş” olgusu benliklerinde bir ideale dönüşmüş, bu idealde milli kimliklerini şekillendirmiştir. Netice itibariyle yaşanan tüm bu felaketler Kırım Türklerine milli bilinçlenme yolunda büyük katkı sağlamıştır.

Çalışma tarihsel boyuttaki inceleme ile kalmamıştır. Bu süreçte başta Gaspıralı İsmail olmak üzere, Numan Çelebi Cihan ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu gibi şahısları da fikir ve çalışmaları temelinde inceledik.

İsmail Gaspıralı’nın başlattığı milli düşünce faaliyetlerini bir binanın temeli saydığımız takdirde, devamında gelen Genç Tatarlar, Milliyetçi aydınlar, Milli Hareketlerin devamını oluştururlar. Bu da Kırım Tatar milliyetçiliğinin kesin bir şekilde devamlılık arzettiğini gösterir.

Özet olarak, tarihsel sosyoloji yöntemi temelinde; kuramsal, tarihi, biyografik ve sosyolojik araştırma tekniklerinin bir bütünü kullanarak en doğru sonucu bulmaya çalıştık.

Kırım Türklerinin geleceği açısından yakın dönem tarihinin günümüze ışık tutması ve de geçmişte yaşanmış tüm tarihsel olayların günümüz koşulları açısından değerlendirilmesi kaçınılmaz. Kırım'da entelektüel düzeyi hayli yüksek; mücadele deneyimi büyük olan aydınların sayısı ise küçümsenemeyecek ölçüdedir. Bir o kadarı da sürgün mahallerinden henüz yurduna dönememiş durumdadır. Aynı şekilde, Türkiye'de, A.B.D.'de ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde çok sayıda Kırımlı aydın, Kırım'ı unutmaksızın yaşamakta...

Kırım Türkleri, anavatanları Kırım'da tekrar yaşamak hakkını elde etmiş olmakla beraber; Yarımada'nın "yerli halkı" olarak, birçok konudaki talepleri halen yeterince karşılanmamaktadır. Kırım Türkleri mevcut düzendeki ayrımcı politikaların kaldırılması ve kendilerini yönetme haklarının verilmesi için mücadelelerine devam etmektedirler.

Sovyet makamları Kırım Türklerinin bu taleplerini reddetmekte niye bu kadar kararlıdır? sorusu hala açıktır. Bunun için kolay bir cevap da yoktur. Reddaway'in inanışına göre "Tatarların belli şartlar altında Türkiye'deki etnik ve kültürel soydaşlarına SSCB'den daha sadık olabilecekleri korkusu şüphesiz hala mevcuttur."

Kırım Türkleri için en büyük tehdit asimile olmaları riskidir. Buna engel olmak için de Kırım'da Kırım Türkleri ana dilde eğitimi yaygın hale getirmelidirler. Nasıl ki İsmail Gaspıralı bundan 130 yıl önce eğitim alanında reformu başlattıysa bir kez daha başlatılmasına ihtiyaç vardır.

Bizim Kırım Türkleri için en büyük temennimiz ve talebimiz İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve uluslararası anlaşmalar esasında Kırım Türklerine haklarının iade edilmesidir.

Kırım Türkleri için temel hedef halkının kendi anavatanında yaşama arzusunu yerine getirmek, kendi kaderini kendi tayin edebilmesi hakkına sahip olabilmesini sağlamaktır. Bu iş için Kırımlı aydınların "Tatarcısı", "Türkçüsü", "İslamcısı", "Sosyalisti", "Kapitalisti" ile bütünlükçü bir yaklaşım içinde, Kırım'ın bugünü ve yarınları için iş birliğine girmeleri gerekmektedir.

Sovyetler'in her bakımdan bozguncu ve yıkıcı siyasi entrikalarına, dağıtıcı ve yok edici idaresine dayanamayarak, yüzlerce yıllık cennet kadar güzel, Karadeniz'in incisi denilen, zengin ve şirin yurtları Kırım'dan göçe zorlanan Kırım Türkleri, Kırım'ı hiç unutmamaktadırlar ve daima O'nun hasretini çekmektedirler. Kırım Türkleri göç ettikleri yerlerde Kırım'ın Türkçesini, adetlerini, geleneklerini, oyunlarını, türkülerini, çınlarını,

yırlarını, bir sözle, bütün yaşantısını aynen saklamakta, devam ettirmektedirler. Bugün Kırım'da entelektüel düzeyi hayli yüksek; mücadele deneyimi büyük olan aydınların sayısı ise küçümsenemeyecek ölçüde. Bugün anavatanlarına dönmeye çalışan ve bu geçiş döneminin bütün sancılarını fazlasıyla yaşayan Kırım Türkleri'ni, dünyadaki kültürel yönelimlerin dışında tutmak imkânsız. Birlik Kırımlı aydınlar için tarihi bir sorumluluk.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Abdülhamitoğlu, N.(1974), *Sovyet Rusya 'da Ölüm Kampları*, Ankara, Güven Yayınları
- Abdülhamitoğlu, N.(1974), *Türksüz Kırım: Yüzbinlerin Sürgünü*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Altaylı, E.(2013), *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, İstanbul, DoğanYayınları
- Armaoğlu, F.(1999), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, İstanbul, Alkım Yayınevi
- Aydınğün, A.-İ.(2004), *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Bennigsen, A.(1988), *Sovyet Müslümanları*, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, Forum Yayınları
- Bıyık, Ö.(2014), *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi(1600-1774)*, İstanbul, Ötüken Yayınları
- Bozkurt, G. S.(2008), *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul
- Caroe, O.(1972), *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler*, Cilt 2, İstanbul, Tercüman Gazetesi Yayınları
- Carr, E. H. (2007), *Bolşevik Devrimi*,(Çev.: Orhan Suda),Cilt 2, İstanbul, Metis Yayınları
- Castagne, J.(1922), “*Le Bolchevisme et l’Islam: les organisations sovietiques de la Russie musulmane.*” *Revue du monde musulman* 5, Paris
- Dağı, Z.(2002), *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, İstanbul, Boyut Yayınları
- Deringil, S.(1994), *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Devlet, N.(1988), *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Devlet, N.(1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları
- Devlet, N.(2014), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ercilasun, A. B.(1992), “*İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri*”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara, Akçağ Yayınları

- Erkan, S.(1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları
- Fisher, A.(2009), *Kırım Tatarları*, İstanbul, Selenge Yayınları
- Gökalp, Z.(2015), *Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları
- Hablemitoğlu, N.(2004), *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*, Ankara, Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Hablemitoğlu, N.(2002), *Kırım'da Türk Soy Kırımı*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Hablemitoğlu, N.(2004), *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri(1905-1917)*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Hayit, B.(1987), *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bugünkü Durumu*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
- Kırimer, C. S.(1996), *Gaspıralı İsmail Bey*, (Haz. Ramazan Bakkal), İstanbul, Avrasya Bir Vakfı Yayınları
- Kırımlı, H.(2010), *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kırımoglu, M. A.(2004), *"Kırım Tatar Milli Hareketinin Kısa Tarihi"*, Ankara, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Deneği Genel Merkezi Yayınları
- Kireççi, M.A., Tezcan, S.(2015), *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları
- Kurat, A. N.(1972), *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Lewin, M.(2008), *Sovyet Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları
- Maksudoğlu, M.(2009), *Kırım Türkleri*, İstanbul, Ensar Neşriyat
- Naskali G. E.(2007), *Stalin ve Türk Dünyası*, İstanbul, Kaknüs Yayınları
- Özcan, K.(2007), *Kırım Dramı*, İstanbul, Kırım Türkleri Yardımlaşma Derneği Yayınları
- Roy, O.(2009), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları
- Saray, M.(1987), *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Saygılı, H.(2016), *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, İstanbul, Ötüken Neşriyat
- Sel, Ü.(1997), *Kırım ve Kırım Türkleri*, Ankara, Kendi Yayını
- Sultan, H. G.(1911), *Gülbün-i Hânân*, 1. Bsk, İstanbul 1871, 2. Bsk,1911

- Togan, Z. V.(1981), *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.1, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi
- Ülküsal, M. (1966), *Dobruca ve Türkler*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Ülküsal, M.(1980), *Kırım Türk-Tatarları [Dünü-Bugünü-Yarını]*, İstanbul, Baha Matbaası
- Yakubovskiy, A.Yu(2000), *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hakan. Eren, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yemelyenarov, Y.(2015), *Stalin İktidarın Zirvesinde*, çev. Orhan Uravelli,Ankara, Lena Yayınları
- Yüksel, Z. (2010), *Hamdi Giraybayın Şiirlerinde Açlık Motifi*, Ankara, V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri
- Zenkovsky, S.(2000), *Rusya'da Türkçülük ve İslam*, (Çev. Ali Nejat Ongun), Ankara, Günce Yayıncılık

Makaleler

- “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Milli Hareketi”, Emel Mecmuası, Vol 1. Sovyet Rusya'daki Kırım Tatar Milli Hareketi Organı, New York, Kırım Tatar Milli Merkezi, 1978
- Acar, K.(2008), 1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt 13 sayı 24, s.79-98
- Alaç, M(1965), “Bolşeviklerin İkinci İşgalinden Sonra Kırım'da Neler Oldu?”, *Emel*, No 29, s.10-14
- Alkaya, E.(2002), Mişer Tatarları, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, cilt 20, s. 100-111
- Altuğ, G. S. (2003), “Hanlık Döneminde Kırım”, Ed. Orhan Aslanapa, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.63-80
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 030.10/116.806.11
- Bekcan, U.(2013), “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 4,s.73-102
- Bozkurt, G. S.(2007), “Kırım Tatarları ve Sürgün”, *Stalin ve Türk Dünyası*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s.221-232
- Demirci, K.(2012), “Kırım Özgürlük Hareketinin Önemli Bir Yolbaşçısı: Numan Çelebi Cihan(1885-1918),*Tarih Ve Medeniyetler Tarihi*, Cilt III, Atatürk Kültür, Ankara, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları,s.1083-1096

- Deringil, S.(1997), “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkdilli Rusya’da Panislamizm”, Ed.Semih Vaner, Sovyet Sonrası Türkdilli Alan, İstanbul, Metis Yayınları, s.202-212
- Devlet, N.(2007), “Stalinizme Karşı Almanya’da Oluşturulan Lejyonlar”, Stalin ve Türk Dünyası, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 99-118
- Dündar, A. M.(2006), “Japonya Arşivlerindeki İngiliz Belgelerine Göre Kırım Milli Mücadele Tarihinden Bir Yaprak”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 11, s.39-55
- Erşahin, S.(1996), “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, s.561-602
- Galiullin, T., “Stalin Devri Tatar Kültür Hayatı”, Vatanım Tataristan Gazetesi, 1 Ağustos 1997
- Gaspıralı, Ş.(1961), Çelebi Cihan’ın Şehadeti, Emel, sayı 3, (Mart-Nisan 1961)
- Gurulkan, K.(2015), “Birinci Dünya Savaşı’nın Kırım Tatarları Tarafından Kurtuluş Vesilesi Olarak Görülmesi ve Faaliyetleri”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt 14, Sayı 27-28, s.95-117
- İnalcık, H.(2002), “Kırım”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XXV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.450-458
- İpek, A.(2015), “Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, s. 89-118.
- Kanlıdere, A.(2016), “Kırım Tatarlarının Kültürel Kimliklerini Yeniden İnşa Çabaları”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 51, s.233-243
- Karabulut, F.(2009), “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, Bilig Dergisi, Sayı 50, s.65-96
- Karabulut, U.(2013), “1917 Ekim Devrimi’nden Mondros Ateşkes Antlaşmasına: Türk Ocaklarının Rusya Türklerine Bakışı”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 34, s.165-193
- Kaya, T.(2014), “Kırım Türkleri’nin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İz Düşümleri Üzerine Düşünceler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 51, s.357-378
- Keskin, K.(2014), “Rusya’nın Kırım Tatar Türkleri Üzerindeki Kültürel İşgali”, Emel, sayı 46, s.95-97
- Kılınç, A.(2007), “Stalin Dönemi İnsan Kayıpları”, Stalin ve Türk Dünyası, Ed.Emine Gürsoy Naskali- Liaisan Şahin, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s.215-220
- Kırimal, E.(1956), “Kırım’da Topyekün Tehcir ve Katliam”, Dergi, Münih, No:5,s.13-34
- Kırimal, E.(1963), “Kırım’da Topyekün Tehcir ve Katliam”, Emel Dergisi, Sayı 18, İstanbul, s.21-25

- Kırmal, E.(1970), “Kırım Türkleri”, Dergi, Sayı 59, Münih
- Kırımlı, H.(1996), “*Müstecip Ülküsal ve Kırım Tatarları*”, Emel, Sayı 212, s.19-23
- Köstüklü, N.(2011), “1920’li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türkleri’nin Yaşadığı Açlık Felaketi ve Türkiye’nin Yardımları”, Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye’nin DışPolitikasında Kemalizm Uluslararası Konferansı Bildirileri, Kazan Devlet Üniversitesi, s.293-324
- Otar, İ.(1961), “Cafer Seydahmet Kırımer(1889-1960), Emel, sayı 2
- Özcan, K.(2002), “Kırım Türklerinin Sürgünü”, Türkler Ansiklopedisi,Cilt XX., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.350-379
- Özcan, K.(2005), “II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türkleri’nin Almanlarla İlişkisi Meselesi Üzerine”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, s.65-78
- Özcan, K.(2005), “Kırım Hanlığı’nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, s.26-36
- Özcan, K.(2007), “Stalin Döneminde Sürgünler”, Stalin ve Türk Dünyası, İstanbul, Kaknüs Yayınları, s. 194-215
- Pohl, J.O.(2010), “Kırım Tatarları’na Karşı Düzmece Vatana İhanet Suçlamaları”, çev. Selami Kaçamak, Emel, Sayı 230
- Ritchmond, W.C.(2002), Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi,(çev. Erhan Yükselci), Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, c.18, s.872-876
- Sümer, F.(1974), “Tatarların Yayılışı”, İslam Ansiklopedisi, C.12, 1.Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s.51-58
- Şahin, C.(2015), “Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türkleri’nin Sürgünü”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, No 39, s. 326-340
- Türkoğlu, İ.(2006), “Çarlık Rusyasında Müslüman Kongreleri”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, s.96-98
- Ülküsal, M.(1962) “Kırım Türkü’nün Faciası ve Kurtuluş Davası”, Emel, İstanbul, No 11, s. 6-10
- Ülküsal, M.(1979), 1917’de Kırım İstiklali ve İstanbul Matbuatı, Emel, sayı 111
- Vozgrin, V.(2002), “Bolşevik İhtilâlından Sonra Kırım”,Türkler Ansiklopedisi, Cilt XVIII, s.760-774
- Vozgrin, V.(2015), “Çarlık Zamanında Kırım’da Türk Millî Hareketi”,Yeni Türkiye Dergisi-Kafkaslar Özel Sayısı, Sayı 81, s.380-399
- Yıldırım, K., (2012), “Tatar Adının Kökeni Üzerine”, Türkiyat Mecmuası, Cilt 22, s.171-190

Yüce, M., Kalkan, İ.(2007), “Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi Ve İkinci Türkistan Forumu”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 11

İnternet Kaynakları

İnternet: Baran, T.A., “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-multecilerin-yasami>

İnternet: Kırımlı, H.,“İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinskiy) – (1851-1914), http://ismailgaspirali.org/ismailgaspirali/?page_id=4

İnternet: Küpeli, Y.(2003),“Ekim Devrimi’nin 86. Yıldönümünde Rusya’da Marksizm’in Gelişmesi ve Lenin Üzerine Kısa Notlar”, <http://www.sinbad.nu/sovyet.htm>

İnternet: Modern Sosyalizm 1905 Rus Devrimi, https://sosyolojivefelsefe.files.wordpress.com/2011/10/017_1905_rus_devrimi.pdf

İnternet: Özcan, K., “Kırım Türkleri’nin Sürgünü ve Milli Mücadele(1944-1990)”, http://www.surgun.org/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun

İnternet: ÖZEL, M. S., “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”,Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 99-122. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/kusbd/issue/19379/205586>

İnternet: Seyhan, Ş., Siyasi Bilinçlenme Yolunda Rusya Türkleri, https://www.academia.edu/7869801/S%C4%B0YAS%C4%B0_B%C4%B0L%C4%B0N%C3%87LENME_YOLUNDA_RUSYA_T%C3%9CRKLER%C4%B0_--_Awakening_of_the_National_%C4%B0identity_among_the_Muslims_of_Russia

İnternet: Yılmaz, O, Ana Hatlarıyla İkinci Dünya Savaşı, https://www.academia.edu/21.568.662/Ana_Hatlar%C4%B1yla_%C4%B0kinci_D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1-Ed._O%C4%9Fuzhan_Y%C4%B1lma

Kırımlı, H., “Kırım Tatarları ve Türkiye”,<http://www.vatankirim.net/yazdir.asp?YaziNo,27>

Tezler

Efe, G.(2015), 1939-1953 Yılları Arasında Türk- Sovyet İlişkilerindeki Değişimin Türk Basınına Yansıması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Eren, N.(1988), Kırım Türklerinin II. Dünya Savaşı’nda Sovyet Ordusundaki Yararlıkları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Göl, A.(1988), Sovyetler Birliğindeki Kırım Tatarlarının Yer Değiştirme Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Sabit, B.(1934) Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğu’na Eklenmesi Meselesi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, İstanbul

Türkarlan, N.(2015), Kırım Tatarlarında Açlık Edebiyatı(1921-1922), Yüksek Lisans Tezi,
Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

EKLER

EK-1. SSCB’de sürgün edilen halklar ve sayıları

SÜRGÜN EDİLEN HALKLAR	SAYILAR
Sovyet Almanı	774.174
Kulak (SSCB’nin her halkından mülk sahibi köylü)	577.121
Çeçen-İnguş	400.478
Tatar-Bulgar-Kırımli Rum	193.959
Savaş Tutsağı Alman	121.459
Vlasovcu (Savaşta Nazi Tarafında Yer Alan Rus)	95.386
Türk, Kürt, Hemşinli	84.402
Kalmuk	81.673
Karaçay	60.131
Balkar	32.817

Kaynak: Seyit Tuğul (2003). SSCB’de Sürgün Edilen Halklar, İstanbul: Chiviyazıları Yay. s.176.

EK-2. SSCB’de sürgün edilen halkların sürgün yerleri ve sayıları

SÜRGÜNE GÖNDERİLEN YERLER	SAYILAR
Kazakistan	890.698
Özbekistan	179.992
Kırgızistan	120.858
Kemerova Bölgesi	129.423
Sverdlovsk Bölgesi	113.746
Krasnoyarsk Bölgesi	112.316
Novosibirsk Bölgesi	92.968
Tomsk Bölgesi	83.276
Tümen Bölgesi	56.611
Çelyabinsk Bölgesi	51.865
Omsk Bölgesi	44.767
Altay Bölgesi	35.381

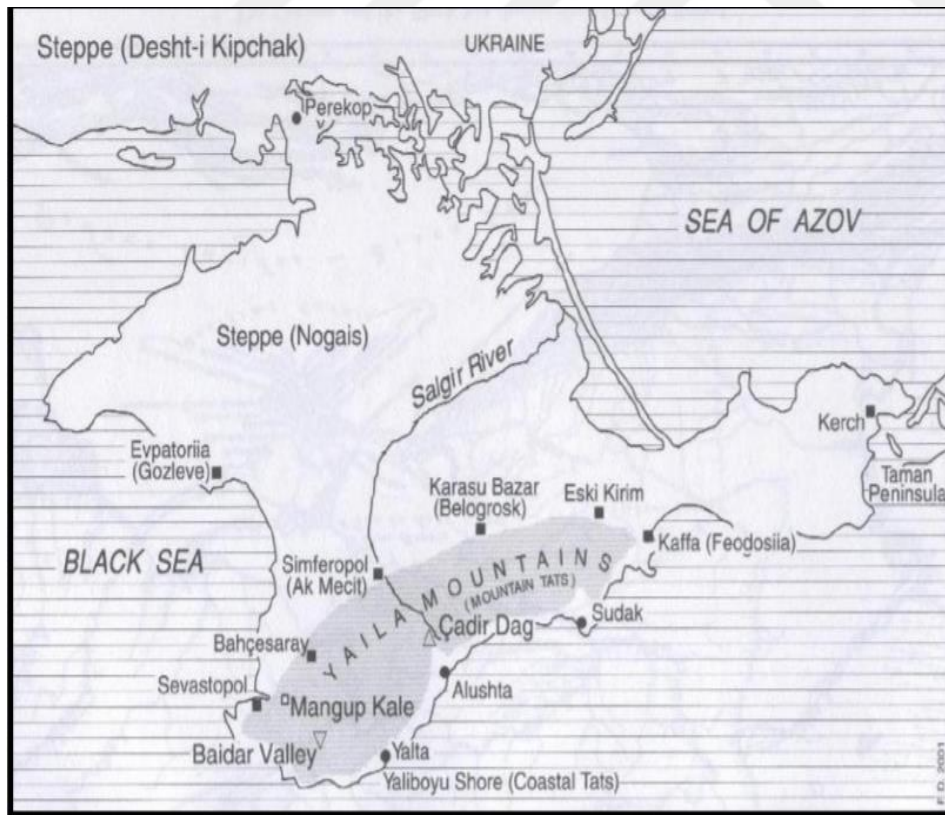
Kaynak: Seyit Tuğul (2003). SSCB’de Sürgün Edilen Halklar, İstanbul: Chiviyazıları Yay. s.176-177.

EK-3. Kırım tarihine dair haritalar

Harita 1: Kırım Haritası

Kaynak: Berlin’de Kırım Konulu Bir Konferans’tan alıntıdır <http://www.memleket.com.tr/berlinde-kirim-konulu-konferans-349207h.htm>

Harita 2: Kırım Yarımadasındaki Başlıca Yerleşimler

Kaynak, Brian Williams, “The Crimean Tatars, Brill, 2001, s.xxiv

Ek-3. (devam) Kırım tarihine dair haritalar

Harita 3: 15 ve 16. Yüzyıllarda Moskovya Prenslığı

Kaynak: Cambridge Rusya ve Sovyetler Birliği Ansiklopedisi, Cambridge, 1994

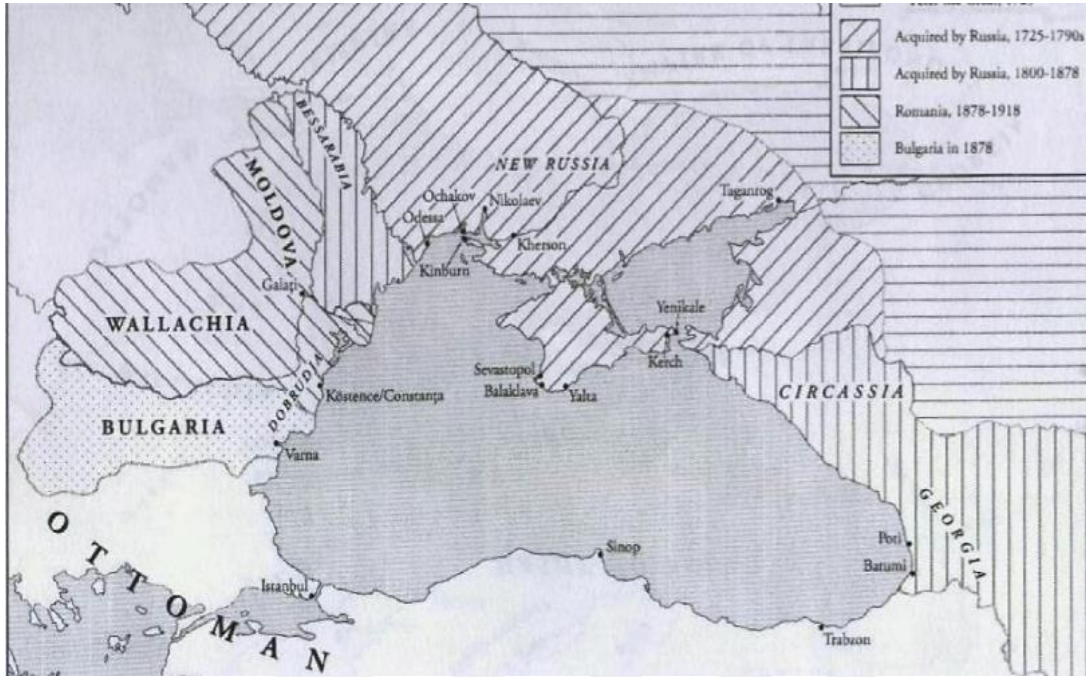
Ek-3. (devam) Kırım tarihine dair haritalar

Harita 4: 17. yüzyılda Kırım Hanlığı

Kaynak: <http://www.mytraderagency.info/2017/06/06/kirim-turkleri-dosyasi-yrd-doc-dr-tunc-boran-turk-yurdu-kirim/>

Ek-3. (devam) Kırım tarihine dair haritalar

Harita 5: 18 ve 19. Yüzyıllarda Rusya'nın Genişlemesi

Kaynak, Charles King, "The Black Sea, A History", Oxford University Pres, 2004

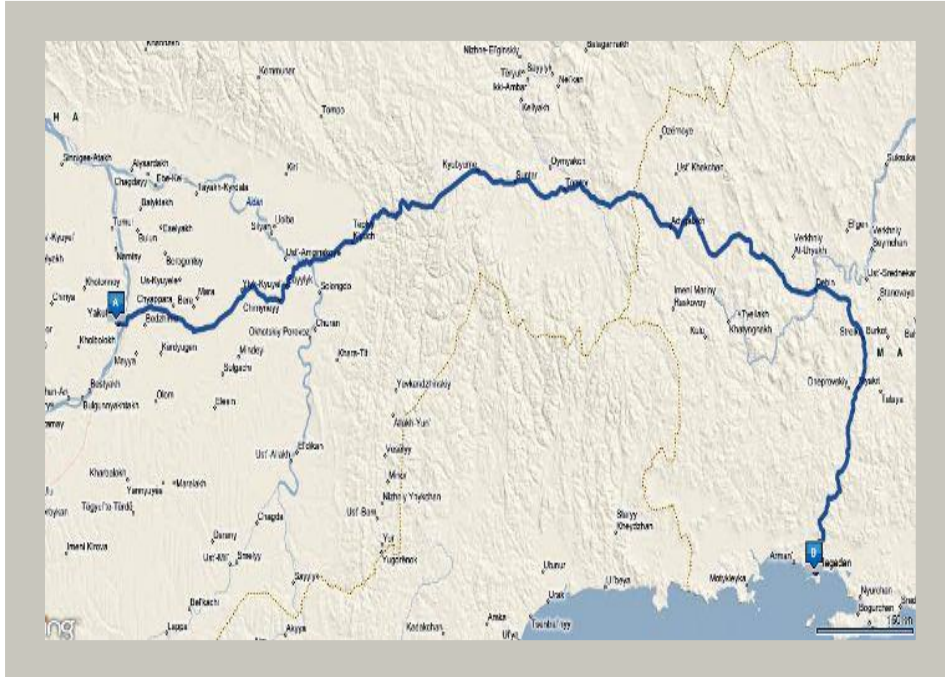
Harita 6: Kırım yer adlarının değiştiğine dair harita

Kaynak: <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kirim-ilber-ortayli-yazdi.html>

Ek-3. (devam) Kırım tarihine dair haritalar

Harita 7: Gulag kamplarının yerlerini gösterir Sovyetler Birliği haritası

Kaynak: <http://kendingez.com/dunya-turu-23-kolima-yolu-ve-gulag-kamplari-gezi-yazisi>

Harita 8: Kolima Yolu Rusya'nın kuzey doğu ucunda(Gulag Çalışma Kampları)

Kaynak: <http://kendingez.com/dunya-turu-23-kolima-yolu-ve-gulag-kamplari-gezi-yazisi>

EK-4. Kırım tarihine dair resimler

Resim 1: İsmail Gaspralı'nın maarif reformu olan "usull-ü cedid"e dair Tercüman Gazetesinden bir örnek, Tercüman, 22 Ekim 1907

Kaynak: /YasTatar/photos/a.1732642116761420.1073741828.1648887111803588/1906837629341867/?type=3&theater

Ek-4. (devam) Kırım tarihine dair resimler

Resim 2: Sovyet Yetkililerinin Kırım Türklerinin Zahire Ürünlerine Zorla Elkoyduğunun Temsili Bir Görüntüsü

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Sovyet%20Yetkililerininirklerini.milligazete.com.tr%2Fimg%2Fe22_6.jpg&pos=1&rpt=simage

Ek-4. (devam) Kırım tarihine dair resimler

Resim 3: Sovyet Rusya'da Çalışma Kamplarından Bir Görüntü

Kaynak: https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=Sovyet%20Rusya%E2%80%99da%20C3%87a1%C4%B1%C5%9Fma%20Kamplar%C4%B1ndan%20Bir%20G%C3%B6r%C3%BCnt%C3%BC&img_url=https%3A%2F%2Ffs00.infourok.ru%2Fimages%2Fdoc%2F263%2F268054%2F3%2Fimg14.jpg&pos=3&rpt=simage

Ek-4. (devam) Kırım tarihine dair resimler

Resim 4: SSCB’de II. Dünya Savaşı Esnasında Kullanılan “Anavatan Seni Çağırıyor” Afişi

Kaynak: <http://www.sovietposters.com/>

Kırımdan Sürülen Türkler

Resim 5: Kırım Türklerinin Sürgününden Bir Görüntü

Kaynak: <http://www.habererk.com/turk-ve-islam-dunyasi/kirimdan-surulen-turkler-h15371.html>

Ek-4. (devam) Kırım tarihine dair resimler

Resim 6: İsmail Gaspıralı (1851-1914)

Kaynak: <http://www.turkbirligi.net/detay-761-ismail-bey-gaspirali.html>

Resim 7: Numan Çelebi Cihan

Kaynak: <http://qha.com.ua/ua/suspilstvo/stvoryu-tsya-pershii-krimskotatarskii-batalion/1872/>

EK-5. Kırım Türklerinin Tarihi Kronolojisi

- 1783: Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi
- 1783-1883: Kırım'da Çarlık Rusyası'nın ilk yüzyılı
- 1883: Tercüman-ı Ahval Gazetesinin yayınlanmaya başlaması
- 1905: Rus Devrimi
- 15 Ağustos 1905: Birinci Müslüman Kongresi
- 13-20 Ocak 1906: İkinci Müslüman Kongresi
- 16 -21 Ağustos 1906: Üçüncü Müslüman Kongresi
- 15-25 Haziran 1914: Dördüncü Rusya Türkleri Kongresi
- 22 Ocak 1917: Şubat İhtilali
- 7 Nisan 1917: Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi
- 1 Mayıs 1917: Bütün Rusya Müslümanları Kongresi
- 13-20 Ağustos 1917: Bütün Rusya Müslümanları İkinci Kongresi
- Ekim 1917: Bolşevik İhtilali
- 9-13 Aralık 1917: Kırım Tatar Milli Kurultayının Toplanması
- 13 Aralık 1917: Kırım Halk Cumhuriyeti'nin İlanı
- 26 Ocak 1918: Bolşevikler'in Kırım'ı İşgali
- 19 Nisan 1918: Kırım'ın Almanlar Tarafından İşgali
- 8 Mayıs 1918: İkinci Kırım Tatar Milli Kurultayının Toplanması
- 18 Ekim 1921: Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması
- 1921-1923: Kırım'da Açlık Yılları
- 1929 Aralık-1930 Ocak: Alakat Ayaklanması
- 1931-1933: Kırım'da Açlık Yılları
- 31 Ekim 1941: Kırım'ın Almanlar Tarafından İşgali
- 18 Mayıs 1944: Kırım Türkleri'nin Sürgünü
- 19 Şubat 1954: Kırım'ın Ukrayna'ya Verilmesi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Gürhan, Şeyma
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 1992/ Fethiye
Medeni Hali : Bekâr
e-mail : gurhanseyma@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2017
Lisans	Ankara Üniversitesi	2014
Lise	Dalaman Anadolu Lisesi	2010

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Gürhan, Ş. (2017, 29 Nisan). *1930'lu Yıllarda Rusya'nın Kırım'da Uyguladığı Sovyetleştirme Politikaları ve Yaşanan Suni Açlık*. Ankara Uluslararası İlişkiler Lisansüstü Sempozyumunda sunuldu, Ankara.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

